

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əliyeva Aysel Mürşüd qızı

**“Beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrin
təkmilləşdirilməsi” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401, Dünya İqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta-kredit münasibətləri

Elmi rəhbər:

Dos. E.A. Qəribli

Magistr proqramının rəhbəri:

Kafedra müdiri:

i.e.d, prof. İ.A.Kərimov

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. Valyuta sisteminin təşkili və təkmilləşdirilməsinin elmi metodoloji əsasları.....	8
1.1 Müasir valyuta siyasəti və konsepsiyalarının xüsusiyyətləri.....	8
1.2. Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişaf mərhələləri.....	15
1.3. Qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq maliyyə sistemində rolu.....	29
II FƏSİL. Beynəlxalq və valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili.....	39
2.1. Ölkələr arası valyuta müharibələrinin dünya iqtisadiyyatının dəyanlıqlığına təsiri.....	39
2.2. Milli valyuta siyasətinin iqtisadi inkişafda rolu.....	45
2.3. Qlobal maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti.....	52
III Fəsil. Qlobal valyuta sisteminin inkişaf perspektivləri.....	60
3.1. Qlobal maliyyə sisteminin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri.....	60
3.2. Azərbaycan milli valyuta sisteminin dünya qlobal maliyyə sistemində rolu.....	69
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	76
REFERAT.....	78

GİRİŞ

Müasir dövrdə qloballaşma prosesində dövlətlərin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişafı həm ümumi iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, eyni zamanda son dövrlər daha aktualıq kəsb edən böhran və iqtisadi fəlakətlərin qarşısının alınmasında səylərin birləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yaşadığımız dünyada müəyyən sosial-tarixi inkişaf proseslərindən asılı olaraq dövlətlər iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Bu fərqlər ümumdünya iqtisadiyyatının davamlı inkişafına maneə olmaqla təkcə gəlirlərin azalmasına yox, əhalinin həyat tərzinin aşağı düşməsindən başlayaraq digər sosial problemlərə də yol açır. Xüsusilə baş vermiş iqtisadi böhranlar zamanı yaranmış maliyyə böhranlarının digər ölkələrə də yayılma imkanları olur ki, bu da böhranın təhlükəsinin daha da genişlənməsinə rəvac verir. Təbii ki, bu mənfi tendensiya qarşısının alınması istiqamətində qlobal səviyyədə təşəbbüslərin irəli sürülməsi bir tarixi zərurətə çevrildi və günümüzdə əhəmiyyətli maliyyə institutları hesab edilən Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı kimi beynəlxalq təşkilatlar yarandı. Bu beynəlxalq təşkilatlar yarandığı dövrdən dövlətlərin iqtisadi problemlərinin həll edilməsində əhəmiyyətli layihələr işləyərək həyata keçirmişdir. Bu baxımdan Beynəlxalq Valyuta Fondunun inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemlərinin həllində həyata keçirdiyi tədbirlərin onların iqtisadi həyatında necə və hansı rolu oynamasının tədqiq edilməsi vacib hesab edilir. Çünki BVF öz fəaliyyətində daha çox bu kateqoriyadan olan ölkələrin maliyyə problemlərinin həllinə üstünlük verir.

Valyuta – bəşəriyyətin ən mühüm kəşflərindən biridir, onların meydana çıxması mübadilə və ticarətin inkişafına səbəb oldu.

Tədqiqat işi milli və beynəlxalq valutaların iqtisadiyyatda oynadığı rolun öyrənilməsinə həsr olunub. Valyutanın miqdarının dəyişilməsi inflyasiya, gəlirlər, buxarılış, faiz tarifləri kimi müxtəlif makroiqtisadi göstəricilərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın aktuallığından irəli gələrək işdə pulun funksiyası, iqtisadiyyatda pulun miqdarını ölçən pul aqreqləri nəzərdən keçirilir. Pula tələbat, pul təklifləri və pul

bazarındakı tarazlığın analizi aparılır.Pul tələbatının asılı olduğu amillər, mərkəzi bankın və kommersiya banklarının iqtisadiyyatda pul təklifinə necə təsir göstərməsi nəzərdən keçirilir.Analiz, iqtisadiyyatda pulun faiz tariflərinin necə əhəmiyyət daşdığını başa düşməyə kömək edən, sadə iqtisadi konsepsiyalara əsaslanır.Bu analiz iqtisadiyyatda qiymətlərin səviyyəsinin pulun miqdarı ilə sıx bağlı olduğunu nümayiş etdirir.Sonda pul siyasətinin aparılması ilə əlaqədar məsələlərə baxılacaq.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin fəaliyyəti və onun dinamikasına təsir dən amillər problemi iqtisad elminin klassiklərinin və xarici ölkələrin bir çox görkəmli alimlərinin əsərlərində müxtəlif səpkilərdən tədqiq edilərək öyrənilmişdir. Bu alimlərin arasında K.C.Arou, İ.T.Balabanov, Q.A.Birman, V.V.Bulatov, A.Ş.Kovalevoy, N.V.Kolçinoy, A.A.Kilyaçkov, R.Levin, R.S.Merton, A.S.Şapkin və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Ə.X.Nuriyev, A.B. Abbasov, Ş.Ə.Axundov, T.N.Əliyev, Q.N.Manafov, V.M.Niftullayev, K.R.Paşayev, K.A.Şahbazov, A.S.Səmədov və başqaları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən biznesin iqtisadi problemlərinə dair dəyərli tədqiqatlar aparmış və sanballı monoqrafiyalar çap etdirmişlər. Maliyyənin aktual problemləri Ş.H.Hacıyev, D. A. Bağırov, B.X.Anaşov, A.F.Musayev, M.X.Meybuliayev, S.M.Məmmədov, M.X.Həsənli, M.M. Sadıqov, A.Ş.Şəkərəliyev və digərlərinin əsərlərində geniş tədqiq olunmuşdur. Lakin ölkədə maliyyə bazarının inkişafı və onun dinamikasına təsir edən məsələlər kifayət qədər öyrənilməyib.

Həmçinin qeyd etmək istərdim ki, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Elşad Səmədzadə ayrı-ayrı xronoloji cərcivədə ərsəyə gətirdiyi : “Государственные закупки Азербайджанской Республики: реалии и перспективы / Beynəlxalq Forum. Orta Asiya və Cənubi Qafqazda dövlət satınalmaları, İsık-Kul, 21-24 aprel 2009”, “Kuresel krizin anlamı və çıxış yolları haqda/Kuresel Finansial Krizin Türk Cumhuriyetleri ekonomilerine etkiler. Qazi Universiteti, Kartürk, Türksöy, Antalya, may 2009”, “Bank şəffaflığı maliyyə axınlarının artım amili kimi. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). - B.: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2009. -

474 səh.”, “Fəal xarici iqtisadi siyasət davamlı inkişafın mühüm amili kimi/ Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Beynəlxalq elmipraktik konfransın materialları. Bakı, 27-28 iyun 2012-ci il.”, “Ən güclü nəzarət vicdandır ” “Maliyyə nəzarəti dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi”, və.s kimi elmi tədqiqat işləri, eyni zamanda müəllifi olduğu mühazirə mətnləri maliyyə bazarlarının müfəssəl şəkildə öyrənilməsi baxımından qiymətli mənbələrdəndir.

Bu baxımdan, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərə dair elmi araşdırmaların aparılması mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Bütövlükdə, qeyd edilənlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müasir dövründə maliyyə bazarlarının inkişafı və onların biznesin inkişafına təsiri məsələlərinin öyrənilməsinin aktuallığını müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar münasibətləri şəraitində beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin kompleks təhlil edib qiymətləndirmək və maliyyə bazarının iqtisadi inkişafında rolunun artırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- ❖ Valyuta sisteminin təşkili və təkmilləşdirilməsinin elmi metodoloji əsaslarının tətqiqi
- ❖ Müasir valyuta siyasəti və konsepsiyalarının xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi
- ❖ Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişaf mərhələlərinin araşdırılması
- ❖ Qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq maliyyə sistemində rolunun öyrənilməsi
- ❖ Beynəlxalq və valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- ❖ Ölkələr arasındakı valyuta müharibələrinin dünya iqtisadiyyatının dayanıqlılığına təsirinin tədqiqi
- ❖ Milli valyuta siyasətinin iqtisadi inkişafda rolunun müəyyənləşdirilməsi
- ❖ Qlobal maliyyə bazarlarının müasir vəziyyətinin öyrənilməsi
- ❖ Qlobal valyuta sisteminin inkişaf perspektivlərinə dair təklif və tövsiyələrin verilməsi

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqat işi bir neçə metodlarla həyata keçiriləcəkdir, bunlardan birincisi analiz metodudur. Bu metod vasitəsilə müasir dünya valyuta bazarlarının təhlili və qiymətləndirilməsinə dair bir sıra tədqiqat işi və ədəbiyyatlar araşdırılmışdır. İkinci metod müqayisəli metoddur. Bu metod vasitəsilə sonda analiz edilən tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar qarşılaşdırılacaqdır. Araşdırılmış ədəbiyyatlar vasitəsilə sonda ölkədə pul sistemində yönəlik müasir vəziyyət müqayisə ediləcəkdir. Tədqiqat işində birinci və ikinci metodlardan qarşılaşdırılaraq üçüncü bir metoddan istifadə ediləcəkdir. İşin yazılması zamanında lazımi zamanlarda başqa metodlardan istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın əsasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, informasiya bazasını isə rəsmi statistika, informasiya-analitik agentliklərin materialları, yerli və xarici mətbuatda yer almış məlumatlar, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Mərkəzi Statistika Komitəsinin və digər rəsmi İnternet saytlarında yer almış məlumatlar təşkil edir..

Materialların qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi təhlil, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik tədqiqatlar, analiz-sintez üsullarından və digər tədqiqat metod və üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Milli Bankın, Qiymətli kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları, ayrı-ayrı biznes subyektlərinin ilkin hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi statistik təhlil, elmi abstraksiya, proqram məqsədli yanaşma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən biznes subyektləri seçilmiş, onun predmetini isə bazar münasibətləri şəraitində biznesin inkişafında maliyyə bazarının rolunun artırılmasının nəzəri-praktiki məsələləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- -iqtisadi inkişafı ilə valyuta bazarının qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- -dinamik inkişafına valyuta bazarının təsir mexanizmi və maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi sahəsinə cəlb edilməsi kanalları müəyyənləşdirilmişdir;
- - valyuta bazarlarının inkişafına təsir edən amillərin düzgün tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- - valyuta bazarlarının təşkilinə təsir edən amillərin mütərəqqi formalarının tətbiqi imkanları əsaslandırılmışdır.

İşin aprobeiasyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları, əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrnə dair 1 teziz və 1 məqalə çao olunmuşdur.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində əldə edilən nəticə və təkliflərdən pul bazarlarının təkmilləşdirilməsində, biznes-planların hazırlanmasında, ali məktəblərdə, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələrində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, səkkiz paraqraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. Valyuta sisteminin təşkili və təkmilləşdirilməsinin elmi metodoloji əsasları

1.1 Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində mühüm yeri valyuta siyasəti tutur.

Bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsi sistemində mühüm yeri valyuta siyasəti tutur.

Valyuta siyasəti - beynəlxalq səviyyədə iqtisadi valyuta münasibətlər sahəsində ölkənin mühüm cari və strateji məqsədlərinə müvafiq olaraq reallaşdırılma tədbirlər toplusudur. O, iqtisadi eyni zamanda valyuta siyasətinin əsas məqsədlərinə müvafiq olunmasına yönəldilmişdir: tədiyə balansının tarazlığını dəstəkləmək, iqtisadi artımın davamlılığı təmin etmək, işsizliyin və inflyasiyanın artmasının qarşısını almaq.

Valyuta siyasətinin əsas meyilləri və formaları ölkələrin pul və iqtisadi vəziyyəti, dünya iqtisadiyyatının təkamülü, qüvvələrin dünya arenasına uyğunlaşdırılması ilə müəyyən edilir. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə valyuta siyasətinin konkret vəzifələri ön plana çəkilir: valyuta böhranı dəf edilməsi və valyuta sabitliyinin təmin edilməsi; valyuta məhdudiyyətləri, valyuta konvertisiyasına keçid, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması və s. Valyuta siyasəti ölkələrinin qarşılıqlı münasibətlərin prinsiplərini əks etdirir: xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ayrı-seçkilik yaradan tərəfdaşlıq və fikir ayrılıqları, digər dövlətlərin daxili işlərinə müdaxilə.

Valyuta siyasətinin həyata keçirilməsinin vasitələrindən biri valyuta tənzimlənməsi — dövlətin beynəlxalq hesablaşmaların tənzimlənməsi və valyuta əməliyyatlarının aparılması qaydasıdır; milli, dövlətlərarası və regional səviyyədə həyata keçirilir.

Valyuta siyasəti, ayrı-ayrı məqsəd və üsullarından təbə şəkildə, 1)quruluş 2)cari formalara ayrılır. Quruluş valyuta siyasəti yer üzündə valyuta rejimində struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş uzunmüddətli tədbirlər toplusudur. O, ümumilikdə bir çox ölkələrin maraqlarına uyğun həyata keçirilən valyuta islahatlarının prinsiplərini təkmilləşdirmək üçün həyata keçirilir və ayrı-ayrı valyutalar üçün imtiyazlar uğrunda mübarizəsi ilə müşayiət olunur. Struktur valyuta

siyasəti cari siyasətinə təsir göstərir. Cari valyuta siyasəti — məzənnəsinin, valyuta valyuta əməliyyatlarının, valyuta bazarının fəaliyyətinin və qızıl bazarının gündəlik idarə edilməsinə yönəldilmiş bir sıra qısa müddətli tədbirlər məcmusudur.

Valyuta siyasətinin aşağıdakı mühüm qaydaları həyata keçirilir: diskont, deviz siyasəti və onun çeşidləri — valyuta müdaxiləsi, valyuta əlavələrinin diversifikasiyası, valyuta sərhəd qoyuluşları, valyuta konvertasiya dərəcəsinin tənzimlənməsi, məzənnə rejimi, devalvasiya, revalvasiya.

Diskont siyasət – valyuta məzənnəsinin və tədiyyə balansının tənzimlənməsinə təsir etməklə kapitalın beynəlxalq hərəkəti istiqamətində Milli Bankın uçot səviyyəsinin başqası ilə əvəz edilməsi.

Modern mühitdə, diskont siyasətin təsirliliyi azalmışdır. Bu da əsasən daxili və xarici məqsədlərin ziddiyyətli olmasıyla əlaqədardır. Aparıcı ölkələrin diskont siyasəti, ilk növbədə ABŞ-ın, milli maraqlara zidd olaraq faiz dərəcələrini yüksəltmək və ya azaltmaq məcburiyyətində qalan rəqiblərə mənfi təsir edir.

Deviz siyasəti – dövlət idarələri hesabına əcnəbi pul vəsaitinin ticarət metodu ilə ənənəvi valyutanın məzənnəsinə təsiri üsuludur. Ənənəvi pul vəsaitinin məzənnəsinə çoxaltmaq üçün Milli Bank əcnəbi pul vəsaitini satır, azalmaq üçün isə — milli valyuta müqabilində əcnəbi pul vəsaitini alır.

Deviz siyasəti ən çox pul vəsaiti nüfuz etməsi şəklində, yəni xarici valyuta alqı-satqısı vasitəsi ilə milli valyutanın məzənnəsinə təsir etmək məqsədi ilə valyuta bazarında əməliyyatlarda mərkəzi bankın müdaxiləsi ilə həyata keçirilir.

Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası - beynəlxalq hesablaşmaların, valyuta müdaxilələrinin və valyuta itkilərinin qorunmasını təmin etmək üçün onların tərkibinə müxtəlif valyutalar daxil edilməsi yolu ilə, valyuta ehtiyatlarının strukturunu tənzimləməsi istiqamətində dövlətlərin, bankların, TMSŞ-nin siyasətidir. Bu siyasət, ümumiyyətlə, qeyri-sabit valyutaların satılması və beynəlxalq hesablaşmalar üçün zəruri olan daha sabit valyutaların alınması ilə həyata keçirilir.

Devalvasiya və revalvasiya pul vəsaiti siyasətinin milli üsullarıdır.

Devalvasiya – ənənəvi pul vəsaitlərinin əcnəbi pul vəsaitlərinə qarşı məzənnəsinin aşağı düşməsidir. Onun obyektiv əsasları bazar məzənnəsi ilə müqaisədə rəsmi valyuta məzənnəsinin artırılmasıdır. Revalvasiya – milli valyutanın xarici valyutalara qarşı məzənnəsinin yüksəlməsidir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr prinsipcə inkişaf etmiş ölkələr kimi valyuta siyasətinin eyni üsullarından istifadə edirlər. Lakin, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində məqsədləri və əhəmiyyəti fərqlidir. Valyuta siyasətinin əsas istiqaməti inkişaf etmiş ölkələrə valyuta və iqtisadi asılılığı zəiflətmək və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Bu, özünü aşağıdakı konkret formalarda biruzə verir:

- inkişaf etməkdə olan ölkələrin valyutalarını inkişaf etmiş ölkələrin valyutalarından çıxararaq, indi ki parçalanmış valyuta zonalarına rəhbər etməsi (funt sterling, portuqaliya eskudosu və s.). Bu valyutaların yerini, bir qayda olaraq, ABŞ dolları tutdu. Lakin, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr müxtəlif valyuta zənbilləri əsasında kurs yaradılması istiqamətinə keçiblər. Fransız frankı zonasının yalnız 14 ölkəsi 1999-cu ilədək öz valyutalarını franka qarşı möhkəmləndirməyə davam edirdilər, indi isə Afrika frankı zonasında – avroya;

- bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrə valyutaların tətbiqi - neft ixrac edən ölkələrin beynəlxalq hesablaşmalara daxil edilməsi (məsələn, Səudiyyə riyalı, Küveyt dinarı, OPEK üzv ölkələrinin xarici borcalanlar üçün valyuta krediti kimi xidmət edir);

- inkişaf etməkdə olan ölkələrin inteqrasiya qruplaşmalarına regional valyuta vahidlərinin tətbiqi (Ərəb dinarı, İslam dinarı, Kolumbiya pesosu və s.);

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrə xidmət etmək üçün regional kredit-maliyyə təşkilatlarının və fondların yaradılması.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr, iqtisadiyyatın tənzimlənməsiylə bağlı öz valyuta siyasətini həyata keçirərək, bir qayda olaraq, tədiyyə balansının kəsirini düzətmək, idxalın dayandırılması və mal ixracının təşviq edilməsi, milli valyuta ehtiyatlarını qorumaq üçün çalışırlar. Bunun üçün valyuta siyasətinin aşağıdakı əsas metodlar tətbiq olunur.

1. Müxtəlif rejimlərdən istifadə etməklə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi — sabit, üzən, çoxsaylı və həmçinin devalvasiya və bəzən revalvasiya yolu ilə. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin valyutalarının devalvasiyası adətən məcburi olur. Xüsusilə, inkişaf etmiş ölkənin valyuta məzənnəsinin aşağı düşməsi, hansına ki inkişaf etməkdə olan ölkələrin pul vahidi asılıdır, avtomatik olaraq onun da kursunun düşməsinə səbəb olur. Çox vaxt, devalvasiya tələbi BVF-nin stabilləşdirmə proqramına daxil olur. Adətən inkişaf etməkdə olan ölkələrin devalvasiyası ixraca yönəldilən təsirlərə baxmayaraq daha az effektivdir, çünki ixrac istehsalının genişləndirilməsi üçün kapital qoyuluşu tələb olunur. Devalvasiya xarici avadanlıqlara və digər mallara asılı olaraq idxal dayandırmır. Bundan əlavə, devalvasiya nəticəsində idxal olunan malların qiymətlərində artım inflyasiyanı artırır. Bundan başqa, üzən valyuta məzənnələrinin kəskin tərəddüdləri tədiyyə balansının aşağı düşməsinə müsbət təsirini azaldır.

2. Tədiyyə balansının cari və maliyyə əməliyyatları üzrə valyuta məhdudiyyətlərinin müxtəlif formaları. Onlar, tədiyyə balansını bərabərləşdirmək və milli iqtisadiyyatı qorumaq üçün fəal şəkildə istifadə olunur. Bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə valyuta məhdudiyyətləri milli iqtisadiyyatın inkişafına, xüsusilə də onu dəstəkləmək və stimullaşdırmaq üçün digər tədbirlər ilə birləşdirildikdə kömək olur, məsələn ticarət məhdudiyyətləri, faiz dərəcələrinin aşağı düşməsiylə. Regional iqtisadi və valyuta qrupları çərçivəsində, hansılar ki, Asiya, Afrika, Latın Amerikasını dövlətlərini əhatə edir, valyuta məhdudiyyətləri ləğv edilib, lakin üçüncü ölkələrə münasibətdə istifadə olur.

3. Valyuta ehtiyatlarının qənaəti üçün dövlətlərarası tədiyyə və klirinq sazişlərinin bağlanması (Asiya klirinq birliyi və s.).

4. İnkişaf etməkdə olan ölkələr valyuta qruplaşmaları və birgə valyuta fondlarını, tədiyyə balansının kəsiri örtmək üçün yaratmaqla, valyuta əməkdaşlığının və inteqrasiyanın inkişafına səbəb olurlar.

Bir sıra gənc dövlətlərin valyuta siyasətində xüsusi yeri inkişaf etmiş ölkələrin rəhbərlik etdiyi valyuta qruplaşmaları tutur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra altı

valyuta qruplaşması fəaliyyət göstərib: sterlinq, dollar, fransız frankı, ispan pesetası, portuqaliya eskudosu və holland guldeni. Qrupdakı münasibətlər bir aparıcı ölkənin və onun valyutasının iqtisadi və siyasi üstünlükləri əsasında qurulmuşdur.

Hazırda, müstəmləkə sisteminin dağılmasından sonra, yalnız 14 ölkəni birləşdirən fransız frankı zonası fəaliyyətini davam etdirir. Bunun içərisində iki regional pul vahidi yaradılmışdır: Qərbi Afrika (Niger, Seneqal, Toqo və s.) və Mərkəzi Afrika Pul İttifaqı (Qabon, CAR, Çad, Kamerun və s.).

İnkişaf etmiş ölkələrə nəzər yetirsək, ordan aydın görünür ki: üzən valyuta məzənnələri şəraitində, valyuta siyasəti, pul-kredit siyasətinin digər istiqamətləriylə sıx bağlıdır – pul siyasəti, faiz dərəcəsi siyasəti, anti-inflyasiya siyasəti. Pul-kredit siyasətinin bu istiqamətləri ümumi makroiqtisadi vəziyyətləri müəyyənləşdirir və məzənnənəyə təsir edir.

Böhrandan əvvəlki dövrdə inkişaf etmiş ölkələrin valyuta siyasəti milli ixracın dəstəklənməsində əhəmiyyətli rol oynamırdı.

Qlobal böhran kontekstində, inkişaf etmiş ölkələrin milli ixracın stimullaşdırılması üçün valyuta məzənnələrindən istifadə etməsi tendensiyası mövcuddur. Xüsusilə, Birləşmiş Ştatların Prezidenti tərəfindən ixracın 5 il ərzində iki dəfə artırılması üçün qoyduğu tapşırıq əsas ticarət tərəfdaşlarına valyuta məzənnələrinin revalvasiyasına dair tələblərin təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

Bu vəziyyətdə ABŞ administrasiyası bir dilemma ilə üzləşir: ya ABŞ dollarını bütün planetin tək bir dəyər ölçüsü və hesablama vahidi kimi saxlamaq, və bununla da Amerika iqtisadiyyatını məhv etmək və ya Amerika Birləşmiş Ştatlarını xilas etmək üçün dünya maliyyə sistemini vecinə almamaq. Demokratlar birinci variantı meyl edirlər (təbii ki, onların əsas sponsoru Wall Street maliyyə canavarları), respublikaçılar isə ikinci variantı.

Bloomberg biznes məlumat agentliyi Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatına əsasən, 2007-ci ildə qlobal valyuta ehtiyatlarının dollardakı payının rekord səviyyəyə düşdüyünü bildirib. 2007-ci ilin iyun ayının sonunda dollar dünya valyuta ehtiyatlarının 65% -ni təşkil edirsə, sentyabr ayının sonunda bu pay 63,8%-ə

enmişdir. Eyni dövrdə avronun payı 25,5% -dən 26,4% -ə qalxdı. Bu məlumatlar onu göstərir ki, mərkəzi banklar valyuta ehtiyatlarını diversifikasiya edib, dollarlardan xilas oldular. 2007-ci ildə OPEK üzv ölkələri öz ehtiyatlarında dollar əmanətlərinin payını azaltdı. Onları yavaş-yavaş avro, yen və funt sterlinq əmanətləri ilə əvəz edirlər. Beləliklə, dünya neft istehsalının 40% -ni təmin edən OPEK ölkələrinin dollar ehtiyatlarının həcmi il ərzində 67% -dən 65% -dək azaldı.

Sonrakı illəri nəzərdən keçirəndə görürük ki, dolların valyuta ehtiyatlarında xüsusi çəkisinin düşməsinə baxmayaraq, hesablaşmalarda dolların payı artmağa davam edib. Buna əsas səbəb isə avro ilə hesablaşmaların azalması olub. Belə ki, 2016-cı ildə maliyyə hesablaşmaları və sövdələşmələrinin 43%-i dollarda aparılıb. Son 4 il ərzində bu göstərici 1,5 dəfə artıb. Avronun payı isə son 4 il ərzində 44%-dən 29%-ə enib.

Müasir dövrdə MDB ölkələrinin valyuta siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinə diqqət yetirsək: 2009-cı ildə böhranlı hadisələrin gərginləşməsi şəraitində mal ixracının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasını qeyd etmək olar.

Oxşar vəziyyət 2012-ci ildə də təkrar oldu (bəzi ölkələrdə 2013-cü ildə də), sabit iki illik dövrdən sonra bəzi ölkələrdə ixracın həcmnin yenidən azalması (Azərbaycan, Qırğızıstan və Moldovada) və ya onun artım sürətinin azalması (Tacikistan istisna olmaqla digər dövlətlərdə). Eyni zamanda, MDB ölkələrinə mal ixracının xüsusi çəkisinin artım tendensiyası ümumi ixracatda yenidən ortaya çıxmağa başladı.

Bu neqativ tendensiya tək ixracatın artım tempinin azalmasıyla deyil, həm də idxalın həcmnin artmasıyla əlaqəli idi.

Rəsmi ehtiyatları artırmaq və valyuta məzənnəsini tənzimləmək üçün bir çox ölkələrdə yeni valyuta məhdudiyyətləri tətbiq olunmuş, həmçinin fəaliyyətdə olanlar qorunub saxlanılmışdır.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, MBD ölkələri üçün xarici valyuta siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində bəzi məqamlar xarakterikdir:

1. Valyuta siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesində mərkəzi bankların istifadə etdiyi oxşar yanaşmalar və alətlər;

2. 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən bütün ölkələrdə valyuta tənzimlənməsi və nəzarətinin liberallaşdırılması siyasəti həyata keçirilmişdir ki, bu həm valyuta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və valyuta məzənnələrinin tənzimlənməsi mexanizmini, həm də valyuta məhdudiyyətlərinin siyahısını azaltmaq və ya ləğv etməkdə özünü göstərir;

3. 2013-2014-cü illərdə ölkələrin əksəriyyətində qlobal böhran tendensiyaları valyuta bazarının parametrlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərməkdə davam edir. MDB ölkələri qarşısında duran və vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına qadir olan, əsas məsələ iqtisadiyyatın və ixracın strukturunun dəyişdirilməsinin zərurətindən və sənaye istehsalının inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir;

4. Avrasiya İqtisadi Birliyi ölkələri arasında milli valyutaların istifadəsi yolu ilə qarşılıqlı hesablaşmaların həyata keçirilməsində yanaşmanın dəyişməsi müsbət nəticələr göstərib, və bu prosesin gələcək inkişafı ittifaq ölkələrinin iqtisadiyyatlarının dollar və avroya asılılığını azalda bilər.

1.2 Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişaf mərhələləri

Beynəlxalq valyuta sistemi beynəlxalq standartların və sazişlərin məcmusu kimi müəyyən edilir, valyuta böhranları haqqında xəbərdarlıq məqsədiylə və onların hücumları zamanı yardım göstərilməsi üçün dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təsis edilir. Valyuta sistemi – yer üzünün iqtisadiyyatında ödəniş-hesablaşma sirkulyasiyasına təkan verən mexanizmlərin və ölkələrarası idarələrin toplusundan təşkil edilmişdir.

Öz inkişafında beynəlxalq sistemi bir neçə mərhələdən keçib. Hər bir mərhələ sistemin fəaliyyətinin əsas prinsipləri ilə fərqlənir, lakin əvvəlki mərhələlərə görə müəyyən bir davamlılığa malikdir.

Aşağıdakı mərhələlər qeyd edilir:

1. Paris pul vəsaiti sistemi (1867-ci ildən 20-ci əsrin 20-dək);
2. Cenevrə valyuta sistemi (1922-dən 30-a qədər);
3. Bretton Woods valyuta sistemi (1944-1976);
4. Yamayka pul vəsaiti sistemi (1976-1978-ci ildən bu günədək).

başlanmasının əsası 1821-ci ildə İngiltərə bankı tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu sisteminin rəsmi olaraq qəbul edilməsi isə məhz 1867-ci ildə Paris konfransının nəticəsi olmuşdur və valyuta münasibətlərində “qızıl standartı” ikinci dünya müharibəsinə qədər davam etmişdir. Bu sistemin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, milli valyutaların məzənnəsi qızıla bağlı idi və valyutaların bir-birlərinə münasibətdə kursu qızıl vasitəsilə reallaşırdı.

Bu sistemin mühüm şərtləri aşağıdakılar idi:

1. Ənənəvi pul vahidlərinin qızıl tərkibi təyin olunmuşdu;
2. Qızıl əsas hesablaşma funksiyasını və eyni zamanda dünya pulu rolunu yerinə yetirirdi;
3. Mərkəzi bankın mübadilədə olan pulları azad formada qızıl monetlərinə dəyişmə edilə bilirdi. Dəyişmə onların monet paritetlərinə görə, başqa sözlə əskinaslarda olan saf qızılın kütlə qiymətinə görə təmin olunurdu;

4. Dövlətlər arasında qızılın azad formada hərəkəti pul vəsaiti məzənnələrinin nisbi dəyişməzliyini həyata keçirirdi;

5. Ənənəvi qızıl tədarükü və vəsaitin endogen təklifi arasında fərqin təyin olunmuş dərəcədə saxlanılmasına ciddi nəzarət edilirdi;

6. Ənənəvi sirkulyasiyada qızıldan əlavə, ingilis funtundan da istifadə edilirdi;

7. Tədiyyə balansının çatışmazlığı qızılla bərpa olunurdu;

8. Valyuta məzənnələri monet paritetlərindən “qızıl nöqtələri” çərçivəsində 1 % aralığında fərqlənə bilirdi. [10 s. 121-128]

Xarici ticarət balansı zamanı qızılın ölkə kənarına yerdəyişməsi prosesi baş verirdi ki, bu da qızılla ödəmədə məhdudiyyətlərin olmaması idi. Qızıl standartı bir neçə formada tətbiq edilirdi: qızıl sikkə standartı, qızıl külçə standartı.

Qızıl-sikkə standartı tətbiq edilərkən dövlətlərin milli əskinəsləri qızıla deyil, sonradan qızıl külçələrinə dəyişdirilməsi mümkün olan başqa dövlətlərin pul vəsaitinə əvəz edilirdi. Ənənəvi valyutaların qızılla əvəz edilməsinin 2 mühüm metodu formalaşmış oldu:

- Birbaşa üsul – sikkə vəzifəsini daşıyan pul vəsaitləri (funt-sterlinq, ABS dolları);

- Dolaylı üsul – sistemin artıq bütün pul vəsaitləri üçün.

Qızıl-sikkə standartının tətbiq edilməsi əslində bir ölkənin digərlərindən iqtisadi baxımdan asılılığını gücləndirirdi və nəticədə ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqi dünya valyutalarına çevrildilər. Bu standart XX əsrin əvvəlinə kimi tətbiq edilmişdir. Qızıl-külçə standartı tətbiq edilərkən qızıl beynəlxalq ödəmə vasitəsi kimi tətbiq edilirdi. XX əsrin əvvəlindən 1-ci dünya müharibəsinə qədər bu standart mövcud olmuşdur.

Qızıl-külçə norması böyük qızıl sərvətlərinə sahib iqtisadi baxımdan güclü dövlətlərdə təsdiq edilmişdi: İngiltərə (1925), Fransa (1928), Yaponiya (1930). Digər ölkələrin əksəriyyəti isə - Almaniya (1924), Avstraliya, Danimarka, Norveç (1928) qızıl-sikkə standartını qəbul etdilər. Qızıl-külçə norması prosesində dövlətdə xırda pulların qızıl monetlərinə birbaşa dəyişdirilməsi praktikasını mümkün deyil.

əskinaların qızıla dəyisdirilməsi hər hansı kütlə və keyfiyyətə sahib qızıl külçələrinə dəyişmə şəklində təmin olunurdu. Misal üçün, İngiltərədə 1700 funt-sterlinq məbləğində pul üçün 12,4 kq. qızıl ödənilirdi. Beləliklə, qızıl faktiki olaraq dünyəvi hesablamalar üçün ehtiyat rolunu oynamaya başladı.

1922-ci ildə Genuyada keçirilmiş beynəlxalq iqtisadi konfrans zamanı qızıl-deviz norması təsdiq olundu. Bu standartın əsasını həm qızıl, həm də qızıla dəyişə bilən aparıcı valyutalar təşkil edirdi. Genuya səhərində keçirilən iqtisadi və maliyyə məsələlərinə həsr edilmiş beynəlxalq konfransda ölkələrin malik olduqları qızıl ehtiyatlarının xarici alış-veriş və başqa prosedurlara görə hesablaşmaları nizamlamaq üçün çatmadığı rəsmi olaraq təsdiq edilmişdir. Qızıl və ingilis funt-sterlinqindən başqa, Deviz- xarici valyutada yeni ödəmə vasitəsi olaraq beynəlxalq ödəmələrdə istifadə edilirdi. Bununla yanaşı qızıl paritetləri saxlanılırdı, lakin valyutanın qızıla konvertasiyası dolayı yolla da, xarici valyuta vasitəsi ilə də həyata keçirilə bilərdi ki, bu da 1-ci dünya müharibəsi illərində gerilənmiş dövlətlərin qızıl ehtiyatlarının qorunub saxlanılmasına xidmət edirdi.

1-ci dünya müharibəsi zamanı, xüsusilə 1929-1934-cü illərdə sürmüş Böyük depressiya dövründə “qızıl standartı” sistemi böhrana məruz qalmışdır. Bu dövrdə ərzaq məhsulları və daşınmaz əmlak dəyərindən dəfələrlə aşağı qiymətə satılır, kənd təsərrüfatı ziyanla işləyir, minlərlə bank müflisləşərək bağlanır, bütün sahələrdə işsizlik bas alıb gedir, sənaye müəssisələri fəaliyyətin dayandırır. Yəni, iqtisadiyyatın sektorlarının hamısı “iflic” durumuna düşmüşdü. Bu durum həmçinin özünü dünyəvi maliyyə bazarında da hökm sürürdü. Qızıl-sikkə və qızıl-külçə standartı təsərrüfat əlaqələrinin genişlənməsi prosesinə cavab verməməyə başladı. Bir çox Avropa ölkələrində baş vermiş inflyasiya nəticəsində onların milli valyutaları konvertasiya qabiliyyətini itirdi. ABŞ yeni maliyyə gücünə çevrilməklə “qızıl standartı” mahiyyətini dəyişdi. ABS və Fransanın iqtisadi qüvvəsinin yüksəlməsi ilə Böyük Britaniyanın dünya pul vəsaiti rejimində tutduğu yer zəifləməyə başladı. I dünya müharibəsi ərəfəsində ABŞ—çıxmaq şərti ilə bütün dövlətlərdə xırda pulların qızıla dəyisdirilməsi dayandırıldı və qızıl standartı silindi. Qızıl endogen

mübadilədən xaric edilərək qızılla ölçülməyən pullara dəyisdirilirdi. Ənənəvi ödəmə sirkulyasiyasında dövlətlər arasında qızılın müstəqil surətdə yerdəyişməsi ləğv edildi. Qızıl standartlarından imtina edən ölkələrlə qızıl normalarını təsdiq edən dövlətlər arasında pul vəsaiti çevrilməsi məsələsi mürəkkəbləşdi. Dövlətlər ticarət əməliyyatlarında kağız əskinanın dəyərində qızıl ödəmək məcburiyyətində qaldığından qızıl və pul ehtiyatları toplamağa başladılar. Bir sıra dövlətlər ənənəvi pulun əcnəbi pula mübadiləsinə əngəl qoydular. Bir sıra dövlətlər isə öz milli valyutalarını dəyərindən olduqca az dəyərə xarici müştərilərə satmaqla öz kənd təsərrüfatı məmulatlarını çox ucuz məbləğə satdılar. Nəticədə bu ofislərin azalmasına, əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb oldu. Bununla da dövlətlər arasında ticarət əlaqələri ciddi təhlükə altında qaldı. Məhsulun maya dəyəri ilə pulun dəyəri arasında nisbət dəyişirdi və nəticədə, bütün bunlar yer üzünün iqtisadiyyatının süqut etməsinə şərait yaradırdı. 1929-32-ci illərdə yer üzündə imtiyazların dəyəri 48 faiz, ticarət balansını 63%-ə qədər aşağı düşdü. [8, s. 223] Bütün bu məsələləri aydınlandırmaq üçün bir neçə dəfə beynəlxalq səviyyədə konfranslar keçirilsə də problemin həlli istiqamətində həmiyyətli dəyişiklik hiss edilmirdi. Bu məqsədlə yer üzünün bir çox ölkələrinin birlikdə əməkdaşlığı zəruri idi. Təkcə bu durumda bütün ölkələrdə pul vəsaiti sistemini nizamlayan və üsyan hesabına iqtisadiyyatı dağılmış dövlətlərə daimi kredit verən maliyyə təşkilatının yaradılması mümkün idi.

1-ci və 2-ci dünya müharibələri zamanı dövlətlər bir-birlərinin ardınca “qızıl standartı”ndan imtina etməyə başladılar. İlk olaraq bu standartdan imtina edən ölkələr 1929-1930-cu illərdə aqrar və müstəmləkəçi ölkələr oldu. 1931-ci ildə Almaniya, Avstriya və Böyük Britaniya, 1938-ci ildə Fransa, 1933-cü ilin aprelində ABŞ qızıl standartından imtina etdi. ABŞ öz üzərinə dolların qızıla 1 unsiya=35 dollar nisbətində dəyişdirilməsi ilə bağlı öhdəlik götürdü ki bu da dolların beynəlxalq mövqeyinin möhkəmləndirilməsini təmin edirdi. [11] Bir çox ölkələr valyuta məhdudiyyəti və valyuta nəzarəti tətbiq etməyə başladılar. Bu zaman milli valyuta sistemləri əsasında aparıcı ölkələr valyuta bloku və zonaları yaratmağa başladılar.

Valyuta bloku bloka rəhbərlik edən dövlətə münasibətdə iqtisadi, valyuta və maliyyə baxımından asılı olan dövlətlərin qruplaşmasıdır. Blokun rəhbəri olan dövlət bu qrupda olan dövlətlərə beynəlxalq münasibətlərdə vahid siyasəti həyata keçirməyi diktə edir və onlardan ucuz xammal bazarı və sərfəli kapital yatırımı üçün istifadə edir. Valyuta blokunun yaradılmasında məqsəd xüsusilə böhran dövründə əsas dövlətin beynəlxalq arenada mövqeyinin möhkəmləndirilməsidir. Valyuta blokunun bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri mövcuddur. Belə ki, üzv dövlətlərin valyutaları lider dövlətin valyutası ilə sıx bağlı olur, beynəlxalq hesablaşmalar bu lider dövlətin valyutası ilə aparılır, həmçinin üzv dövlətlərin valyuta rezervləri lider dövlətdə saxlanılır, bu dövlətlərin valyuta ilə təmin edilməsi lider dövlət üçün xəzinə vekseli və dövlət istiqrazları rolunu oynayır. Həmin dövrdə funt-sterlinq, dollar və qızıl valyuta blokları yaranmışdı. Funt-sterlinq bloku 1931-ci ildə yaradılmışdır və bu bloka Britaniya birliyi dövlətləri (Kanadadan başqa) Hon-Konq, Misir, İraq, Portuqaliya, daha sonra Danimarka, Norveç, İsveç, Finlandiya, Yaponiya, Yunanıstan və İran daxil olmuşdur. ABŞ rəhbərliyi altında yaradılmış dollar bloku 1933-cü ildə yaradılmışdır və bu bloka Kanada, Mərkəzi və Cənubi Amerika daxil olmuşdur. Qızıl blokunu 1933-cü ildə qızıl standartını saxlamağı qarşıya məqsəd qoyan dövlətlər yaratmışdır və bu bloka Fransa, Belçika, Hollandiya, İsveçrə, daha sonra İtaliya, Çexoslovakiya və Polşa daxil olmuşdur. 1936-cı ildə Fransa tərəfindən qızıl standartından imtina edilməsi ilə bu blok dağılmışdır. 2-ci dünya müharibəsi zamanı isə artıq bütün bloklar fəaliyyətini dayandırmışdır.

Qızıl standartının əsas üstünlükləri aşağıdakılar olmuşdur:

1. Daxili və xarici iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində sabitliyin təmin edilməsi. Bu onunla əlaqədar idi ki, qızılın dövlətlərarası yerdəyişməsi valyuta mübadiləsini stabilləşdirirdi və bu isə beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradırdı.

2. Valyuta kurslarının stabilliyi, şirkətlərin maliyyə axını ilə bağlı proqnozlarının həqiqiliyini təmin etməklə, gəlir və xərclərin planlaşdırılmasına imkan yaradırdı.

Qızıl standartının çatışmazlığı isə aşağıdakılar olmuşdur:

1. Pul kütləsinin qızıl istehsalından və hasilatından asılı olması. Belə ki, yeni qızıl yataqlarının aşkar edilməsi və hasilatı dövlətlərarası inflyasiyanı gücləndirirdi.

2. Dövlətlər müstəqill surətdə daxili iqtisadi problemlərinin həlli üçün müstəqil pul-

credit siyasəti həyata keçirə bilmirdilər.

İkinci dünya müharibəsi Genuya valyuta sisteminin iflası ilə nəticələnmişdir. Bu məqsədlə 1940-cı illərin başlanğıcında ABŞ-dan Qarri Dekster Uayt və Birləşmiş Krallıqdan Con Meynard Keyns sifir bu cür bir rejimin qurulması üsullarını tövsiyə etdilər. Onların fikrincə yeni sistem bütün bu problemləri həll etmək gücünə malik idi. Uzunmüddətli müzakirələrdən sonra çətin durumda olan ənənəvi aləm bu cür bir rejimin əmələ gəlməsini və gözətim üçün təşkilatlanmasını qəbul etdi.

1944-cü il 1-22 iyul tarixlərində ABŞ-ın Bretton-Vuds şəhərində BMT-nin valyuta-maliyyə məsələlərinə həsr edilmiş Beynəlxalq konfransı zamanı yeni valyuta sisteminin yaradılmasına qərar verildi. Bu konfransda Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq təzədənqurma və tərəqqi Bankı yaradıldı. Yeni valyuta sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd:

1. Geniş azad ticarətin bərpa edilməsi;

2. Sabit valyuta məzənnələri əsasında stabil beynəlxalq hesablaşmalar sisteminin yaradılması;

3. Xarici balansda baş verən müvəqqəti çətinliklərin qarşısının alınması məqsədilə dövlətlərin resurslarının səfərbər edilməsi.

Bretton-Vuds maliyyə sistemi aşağıdakı prinsiplər əsasında formalaşmışdır:

1. Əsas valyuta məzənnəsinə nisbətdə iştirakçı dövlətlərin valyuta məzənnələrinin sabit kursu müəyyən edilmişdir.

2. Əsas valyutanın məzənnəsi isə qızıla bağlı olaraq müəyyən edildi.

3. Mərkəzi banklar valyuta mübadiləsində əsas valyutaya münasibətdə stabil kursu (+/-

1%) dəstəkləməyə söz verirlər.

4. Valyuta kurslarının dəyişməsi devalvasiya və revalvasiya nəticəsində mümkün olur.

5. Valyuta sisteminin təşkilati işləri Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən həyata keçirilirdi. Bu təşkilatlar qarşılıqlı valyuta əməkdaşlığının inkişafına cavabdeh qurumlar olmaqla ödəmə balansında meydana çıxan kəsinin azaldılmasına xidmət edir.

ABŞ dolları rezerv valyuta olaraq müəyyən edildi ki, bu da o dövr üçün ancaq bu valyutanın qızıla konvertasiya edilə bilməsi ilə bağlı idi. Belə ki, ABŞ o zaman dünya qızıl ehtiyatının 70%-nə sahib idi. Beləliklə 1 unsiya qızıl 35 ABŞ dolları olaraq qiymətləndirildi. Digər dövlətlər də öz valyutalarını ABŞ dolları ilə əlaqələndirdilər. Nəticədə dollar beynəlxalq məstəabda pulun bütün funksiyalarını yerinə yetirməyə başladı: beynəlxalq hesablaşma və ödəmə vahidi, beynəlxalq ehtiyat valyutası. Buna görə də Bretton-Vuds maliyyə sistemi çox zaman qızıl-dollar standartı adlanır.

Bu sistem üçün valyuta məzənnələri yalnız fundamental balans pozğunluğu nəticəsində dəyişdirilə bilirdi. Sərt paritetlər çərçivəsində valyuta məzənnələrinin dəyişilməsi devalvasiya- rəsmi məzənnənin xarici valyutalara münasibətdə aşağı salınması - və revalvasiya-rəsmi məzənnənin xarici valyutalara münasibətdə yuxarı qaldırılması- adlanır. Bu isə qızıl standartında olduğu kimi ödəmə balansının tənzimlənməsi üçün qızıl ehtiyatlarının yerdəyişməsinə analoji olaraq tətbiq edilirdi.

ABŞ aparıcı valyuta dövləti kimi 2-ci dünya müharibəsindən sonra daim ödəmə balansında passiv saldoya malik olmuşdur. (50-ci illərin əvvəllərində koreya müharibəsi dövründən başqa) Orta saldo ABŞ üçün o zaman 2-3 mlrd dollar təşkil etmişdir. Lakin bu amil ABŞ –ın iqtisadi vəziyyətinə mənfi təsir göstərməmiş, amerika kapitalının digər ölkələrdə ekspansiyasına şərait yaratmışdır. Bretton-Vuds sistemində qızıl satışını nəzərə almasaq, əsas valyuta ölkəsinin inflyasiya siyasətinə qarşı hər-hansı sanksiyanı nəzərdə tutan mexanizm yox idi. Dolların zəif mövqə nümayiş etdirməsi pul bazasının artmasına və güclü valyutaya malik dövlətin valyuta rezervlərinin artmasına, bunun isə ABŞ iqtisadiyyatına heç bir mənfi təsir

göstərməməsi ilə müşayiət edilirdi. Bu şəraitdə ABŞ öz daxili iqtisadi məqsədləri üçün məhdudiyətsiz olaraq pul siyasətini

həyata keçirmək qabiliyyətinə malik idi.

Birinci valyuta sistemi XIX əsrdə sənaye inqilabının nəticəsində və beynəlxalq ticarətin qızıl sikkə standartı şəklində genişləndirilməsi əsasında özbaşına qurulmuşdur. Bu dünya valyuta sistemini Paris valyuta sistemi adlandırırlar, ona görə ki onun fəaliyyət göstərdiyi prinsiplər üzrə danışıqlar Parisdə aparılıb. Bu dövrdə milli və beynəlxalq pul sistemləri bir-birinə bərabər idi və yalnız qızıl dünya valyuta bazarında dünya pullarının funksiyasını yerinə yetirirdi.

Qızıl metal standartının əsas prinsipləri aşağıdakılar idi:

1. Milli pul vahidlərinin qızıl məzmunu müəyyən edilmişdir;
2. Qızıl dünya pulunun funksiyasını yerinə yetirirdi, ümumi ödəniş vasitəsi kimi;
3. Mərkəzi bankların dövriyyədə olan banknotları qızılla sərbəst şəkildə əvəz edilmişdir;
4. Valyuta məzənnəsi "qızıl nöqtələr" həddləri daxilində pul paritetlərindən kənara çıxma bilirdi;
5. Qızıldan əlavə, ingilis funt sterlingi beynəlxalq dövriyyədə tanınırdı;
6. Milli qızıl ehtiyatı və daxili pul kütləsi arasında sətərlə əlaqə saxlanılırdı;
7. Tədiyyə balansının kəsiri qızılla örtülmüşdür.

Valyuta məzənnələrinin nisbi sabitliyi ölkələr arasında qızılın azad hərəkətini təmin edirdi.

Sərbəst rəqabətin kapitalizminin monopolizmə çevrilməsi ona gətirib çıxardı ki, klassik qızıl metal standartı təsərrüfat əlaqələrin miqyasına uyğun gəlmədi, iqtisadiyyatın, pul və valyuta sistemlərinin monopolizmalarının və dövlətin mənfəətinin tənzimlənməsini ləngidi. Əsrin əvvəlində ABŞ-ın və Fransanın iqtisadi qüdrəti artdı, bu da Böyük Britaniyanın Beynəlxalq Valyuta Sistemində mövqeyini pozdu. Birinci Dünya müharibəsi dövründə, ABŞ istisna olmaqla, kapitalist ölkələrində qiymətli kağızlarının qızıla mübadiləsi dayandırılmış və qızıl standartı dağılmışdır. Beynəlxalq ödəniş dövriyyəsində ölkələr arasında qızılın sərbəst hərəkəti qadağan edilmişdir.

Birinci Dünya müharibəsinin sona çatması və ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin düzəldilməsi ənənəvi pul vəsaiti rejiminin təzə prinsiplərini inkişaf etdirməyin zəruriliyinə gətirib çıxardı, belə ki, Beynəlxalq Valyuta Sisteminin qızıl deviz standartı və yaxud Cenevrə valyuta sistemi adlanan ikinci inkişaf mərhələsi başlandı. 1922-ci ildə Cenevrədə təşkil edilən iqtisadi və maliyyə mövzularına əsasən ənənəvi konfransda kapitalist ölkələrin mövcud olan qızıl vəsaiti xarici alış-veriş və başqa prosedurlar üzrə hesablaşmaların ödənilməsi üçün kifayət etmirdi. Qızıl və İngilis funt sterlingdən əlavə olaraq, ABŞ dollarından da istifadə etmək tövsiyə edilirdi. Almaniya, Avstraliya, Danimarka, Norveç kimi ölkələrin əksəriyyəti qızıl deviz standartlarını tətbiq etdilər.

Cenevrə pul vəsaiti rejiminin mühüm şərtləri öncəki Paris rejiminin şərtlərinə bənzər idi. Qızıl dünya pulu olaraq rolunu qoruyurdu, qızıl pariteti saxlanılmışdır. Lakin bəzi dəyişikliklər edilmişdir.

Qızıl deviz standartında ayrı-ayrı ənənəvi əskinaslar qızıla yox, başqa dövlətlərin pul vəsaitinə dəyişdirilirdi. Beləliklə, milli valyutanı qızıla mübadiləsi üçün iki əsas üsul formalaşdı:

- Birbaşa – deviz rolunu oynayan valyutalar üçün (funt sterling, dollar);
- Dolayısı – bu sistemin digər valyutaları üçün.

Cenevrə sisteminin prinsiplərinə uyğun olaraq, üzv ölkələrin Mərkəzi Bankları valyuta tənzimlənməsi metodlarından istifadə edərək milli pul vahidlərinin valyuta məzənnələrində əhəmiyyətli dəyişiklikləri davam etdirməliydilər.

Qızıl deviz standartının yayılması bəzi ölkələrin digər ölkələrlə münasibətdə mümkün olan asılılığını möhkəmləndirdi - ABŞ dolları və İngilis funt sterlingi bir sıra valyutaların əsasını təşkil etdi.

Lakin, qızıl standartının deviz forması uzun sürmədi. 1929-1931-ci illərdə baş verən Dünya böhranı bu sistemi tamamilə məhv etdi. 1931-ci ilin sentyabrında İngiltərə qızıl standartını ləğv etmək məcburiyyətində qaldı və funt sterlingi devalvasiya etdi. Bu, öz növbəsində, Hindistana, Malayziya, Misir, bir sıra Avropa ölkələrinin valyutalarının dağılmasına gətirib çıxardı ki, hansılar ki, İngiltərədən

iqtişadi və pul baxımından asılı idilər. Sonradan Yaponiyada, 1936-cı ildə Fransada ləğv edildi. 1933-cü ildə ABŞ-da pulların qızıla əvəzi dayandırıldı və qızılın xaricə ixracına qadağa qoyuldu, dollar 41% devalvasiyaya uğradı. Qızıl standartının ləğvi həm də ona gətirdi ki, qızıla dəyişdirilə bilinmiyən pul nişanlarının valyuta tədavülü həyata keçirilməyə başlandı, yeni kredit pulların.

30-cu illərin ortaları və sonu Beynəlxalq Valyuta Sistemi üçün sabit deyildi – bir çox ölkələr öz valyutalarını devalvasiya etdilər. 1929-1933-cü illərdə valyuta depressiyaları dövründə valyuta sahəsində baş verən böhranlar dünya valyuta sisteminin islahatlar edilməsinin lazım olduğunu göstərdi.

1944-cü ildən, Beynəlxalq Valyuta Sisteminin təkamülünün üçüncü mərhələsi başlayır – qızıla əsaslanan, və iki devuz valyutaya əsaslanan - ABŞ dolları və funt sterlingi - Bretton Woods Konfransında qəbul edildi. Bu standart yalnız beynəlxalq valyuta sistemi üçün tətbiq edilirdi, daxili pul sistemi dəyişdirilməyən kredit pulları əsasında fəaliyyət göstərirdi.

Bretton Woods pul sisteminin əsas prinsipləri aşağıdakılar idi:

- qızıl dünya pulunun funksiyasını qoruyurdu;
- eyni vaxtda da valyuta ehtiyatları istifadə edilirdi – ABŞ dolları, İngilis funt sterlingi;
- ABŞ xəzinədarlığı, qızılın rəsmi məzənnəsi üzrə ehtiyat valyutaların qızıla məcburi dəyişdirilməsini müəyyən etdi (1 troy unsiya - 31.1 qram 35 dollar)
- Hər bir milli pul vahidinin öz qızıl və dollar valyuta pariteti var idi;
- BVF-nun icazə olmadan valyuta kurslarının paritetdən kənarlaşma həddi +,- 1%-ə icazə verilmişdir;
- Valyuta münasibətətlərinin tənzimlənməsi beynəlxalq pul və kredit təşkilatları - Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı tərəfindən həyata keçirilirdi;
- Tədiyyə balansının pozulması halında onu qızılla həll mümkün idi.

Müharibədən sonrakı dövrdə, Bretton Woods valyuta sisteminin prinsipləri formalaşan zaman, İngiltərənin funt sterlini qızılla əvəz etməsi üçün kifayət qədər qızıl ehtiyatı yox idi, və deviz valyutası kimi fəaliyyətindən faktiki olaraq imtina etdi.

Beləliklə, Bretton Woods valyuta sistemi dolları ABŞ-ın iqtisadi və siyasi üstünlüklərini təmin edən imtiyazlı vəziyyətə qoydu. Praktikada dollar birbaşa olaraq xarici ticarət hesablaşmalarına təkbaşına vasitəçilik edirdi. ABŞ tədiyyə balansını kəsirini öz milli valyutası ilə ödəmək hüququna malik idi.

Eyni zamanda, tədiyyə balansının kəsiri zamanı hər hansı bir ölkə, qızıl ehtiyatlarını sərf etməli, daxili istehlakı azaltmalı və ixracını artırmalı idi.

İkinci Dünya Müharibəsindən təsirlənən Qərbi Avropa ölkələrinin milli iqtisadiyyatlarının bərpası getdikcə dünya iqtisadiyyatında qüvvələrin gücünün yerdəyişməsinə dəyişdi. AİB və Yaponiya ölkələrinin iqtisadi mövqelərinin möhkəmləndirilməsi ABŞ-ın dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətini azaltdı. Eyni zamanda, daha çox ölkələr azad şəkildə beynəlxalq satış mərkəzinə çıxmağa başladılar. 1971-ci ildə ilk dəfə olaraq ticarət balansı və ABŞ-ın tədiyyə balansının bütün maddələrində kesir vardı. Dollar böhranı, 1971-ci ilin avqust ayında, ABŞ hökumətini idxalata 10% gömrük vergisi tətbiq etmək və dolların qızıla mübadiləsini ləğv etməyə məcbur etdi. 60-cı illərin ortalarında sabit valyuta məzənnələri artıq ölkələrin maraqlarına cavab vermədi və dünya ticarətinin inkişafını dayandırmağa başladı.

Beləliklə, bu valyuta sistemi dünya təsərrüfatının tələbatlarını qarşılıya bilmədi. 1960-cı illərin axırı 1970-ci illərin başlanğıcında ənənəvi iqtisadi rejimdə təzə bir böhran baş verdi. 1971-ci ildə BVF valyuta kurslarının paritetdən kənarlaşma həddi $\pm 2.25\%$ -ə qədər genişləndirdi və bir il sonra qəti müəyyənləşdirilmiş kurs sistemi çökdü.

Beynəlxalq valyuta sisteminin müasir inkişaf mərhələsi 1976-cı ildən başlanır. Yamaykada keçirilmiş konfrasda 20 ölkənin nümayəndələri dünya valyuta sisteminin yenidən qurulması barədə razılığa gəlmişdilər. 1978-ci ildə Yamayka sazişi BVF-nun

üzlərin çoxu tərəfindən təsdiqləndi. Həmin vaxtdan Yamayka valyuta sistemi adlanan sistemin prinsipləri qüvvəyə mindi.

Bu sistemə uyğun olaraq valyuta münasibətlərini aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulur:

- Qızıl standartının rəsmən ləğv edildi;
- Qızılın demonetizasiyası qeydə alındı, yəni qızılın dünya pulu funksiyası ləğv edildi;
- Qızıl paritetləri qadağan edildi — valyutaların qızılıla bağlanması;
- Mərkəzi Banka "azad" bazarın qiymətində qızılı adi bir əmtəə kimi satmaq və satın almaq üçün icazə verildi;
- SDR standartı tətbiq olundu, hansiki dünya pulu kimi istifadə edilməli idi, eləcə də valyuta məzənnələrinin yaradılması, rəsmi aktivlərin qiymətləndirilməsi və s. üçün.
- Ehtiyat valyutaları kimi rəsmən tanındılar: ABŞ dolları, Almaniya markası, funt sterling, İsveçrə frankı, Yapon yeni, Fransız frankı;
- Sərbəst üzən valyuta kursu rejimi müəyyən edilmişdir, yəni onların dünya valyuta bazarında təklif və təklif əsasında formalaşması;
- Dövlətlər tərəfindən valyuta kursu rejiminin müstəqil müəyyən edilməsinə icazə verilmişdir.

Bretton-Vuds sistemi ancaq bir halda uzunmüddətli ola bilərdi ki, ABŞ-ın qızıl ehtiyatı xarici dollar ehtiyatının qızılı konvertasiya qabiliyyətini saxlaya bilsin. Lakin 70-ci illərin əvvəlində qızılın bölgüsündə Avropanın xeyrinə dəyişiklik baş verdi. 60-70-ci illərdə Avropanın mərkəzi banklarında dollar ehtiyatları 3-dəfə artaraq artıq 70-ci ildə ABŞ –ın 11,1 mlrd dollarına qarşı 47 mlrd dollar təşkil etmişdir. [10, s. 121-128]

Həmçinin beynəlxalq likvidliyin təmin edilməsində ciddi problemlər meydana çıxdı, belə ki, beynəlxalq ticarətin həcmnin artmasına rəğmən qızılın hasilatı az idi: 1948-1969-cu illərdə qızıl hasilatı 50 % artdığı halda beynəlxalq ticarətin həcmi 2,5 dəfədən çox artmışdır. Rezerv valyuta hesab edilən ABŞ dollarına inam ABŞ-ın ödəmə balansında kəskin kəsir nəticəsində aşağı düşməyə başladı. Qərbi Avropa və Yaponiyanın timsalında yeni maliyyə mərkəzləri meydana gəlməyə başladı ki, bu da ABŞ-ın dünya dominantlığının əldən verilməsi demək idi. Bretton-Vuds sisteminin paradoksal mahiyyəti üzə çıxmağa başladı. Maliyyə tarixində bu daxili ziddiyyətə əsaslanmış Triffin dilemması, yaxud paradoksu adını almışdır. Triffin dilemmasına əsasən qızıl-dollar standartı iki bir-birinə zidd tələbi özündə birləşdirir.

1. Əsas valyutanın emissiyası dövlətin qızıl ehtiyatı üzrə dəyişikliyinə uyğun olaraq aparılmalıdır. Valyuta emissiyasının qızıl ehtiyatından həddən artıq həyata keçirilməsi ona olan inamın bir müddətdən sonra azalmasına gətirib çıxardır.

2. Əsas valyuta elə bir miqdarda buraxılmalıdır ki, bu miqdar daim artan beynəlxalq hesablaşmalara cavab verən beynəlxalq pul kütləsinin artımına cavab verməlidir. Bu baxımdan bu valyutanın emisiyası ölkənin qızıl ehtiyatını bir az üstələməlidir. [16]

Məhz bu dilemmanın nəticəsi olaraq Bretton-Vuds valyuta sisteminin əsaslarına yenidən baxışı zəruri etmişdir. Bu valyuta sisteminin böhranı 10 il davam etmişdir. Onun əsas təzahür formaları isə aşağıdakılar olmuşdur:

1. Qızıl və valyuta yığılı;
2. Valyutaların kütləvi devalvasiya və revalvasiyası;
3. Valyuta məzənnələrinin dəyişilməsi nəticəsində fond birjalarında panika;
4. Mərkəzi bankların aktiv intervensiya siyasəti.

Bretton-Vuds sisteminin böhranı əsas aşağıdakı mərhələlərdən keçmişdir: [10, s. 121-128]

- 1.1968-ci il 17 mart. Qızılın ikili bazarı müəyyənləşir. Xüsusi bazarlarda qızılın qiyməti sərbəst olaraq müəyyənləşir, ancaq mərkəzi banklar üçün rəsmi hesablaşmalarda 1 unsiya qızıl 35 dollara bərabər götürülürdü.

2. 1971-ci il 15 avqust. Mərkəzi banklar üçün dolların qızıla dəyişdirilməsi müvəqqəti olaraq dayandırılır.

3. 1971-ci il 17 dekabr. Dolların qızıla nəzərən 7,89% devalvasiyası baş verir və beləliklə 1 unsiya qızıl 38 dollara bərabər olur, eyni zamanda elan edilmiş dollar paritetlərindən məzənnənin +/- 2,25% civarında hərəkətliliyi təsdiq edilir.

4. 1973-cü il 13 fevral. Dollar yenidən devalvasiya olunaraq 1 unsiya 42,2 dollara bərabər olur.

5. 1973-cü il 16 mart. Parisdə keçirilmiş beynəlxalq konfransda valyuta məzənnələrinin bazar qanunlarına uyğunlaşdırılması qəbul edildi. Bu zamandan etibarən valyuta məzənnələri sabit halından çıxaraq, tələb-təklif əsasında və BVF-nun tövsiyələrinə uyğun olaraq müəyyən edilməyə başladı. Beləliklə, sabit valyuta mübadiləsi sistemi öz dövrünü başa vurmuş oldu.

İkinci dünya müharibəsindən sonra 6 valyuta zonası müəyyən edildi:

1. İngilis funtu
2. ABŞ dolları
3. Fransız frankı
4. Portuqal eskudosu
5. İspan pesosu
6. Holland quldeni.

Bu valyuta zonaları içərisində ən stabil mövqe nümayiş etdirən zona olaraq fransız frankı olmuşdur ki, bu zona da Mərkəzi Afrika dövlətlərini birləşdirirdi. Üzunmüddətli keçid dövründən sonra valyuta məzənnələrinin sərbəst məzənnə üzrə mübadiləsi mərhələsi başladı ki, bu sistem hazırda da fəaliyyət göstərir.

1.3 Qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq maliyyə sisteminə rolu

Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının ortaya çıxması əsasən dünya iqtisadiyyatında qloballaşmanın tərəqqisi və beynəlxalq pul vəsaiti sisteminin dəyişkənliyinin artmasına səbəb olur. Onlar hazırda ölkələr arasında valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində və bu əlaqələrin dövlətlərarası tənzimlənməsi sahəsində əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayır.

Beynəlxalq pul və maliyyə institutları arasında Beynəlxalq pul vəsaiti təsisatı, beynəlxalq Bank, Dünyəvi Hesablaşmalar Bankı və Asiya, Amerika, Afrika və digər regional inkişaf bankları iştirak edir.

Bazarların qloballaşmasıyla və biznes fəaliyyətinin payı artdıqca, milli hədudlardan kənara çıxarkən, bu tendensiyalara uyğun siyasətin idarə olunması, tənzimlənməsi və siyasətin aparılması üzrə institutlar tələb olunur, və həmçinin qlobal biznes sistemlərinin idarə olunması üçün beynəlxalq qaydaların hazırlanması üçün. Son yarım əsrdə göstərilən funksiyaların həyata keçirilməsi üçün GATT və onun varisi ÜTT, BVF, Dünya Bankı və s. yaradılmışdır. Bütün bu institutlar ayrı-ayrı milli dövlətlərin arasında könüllü sazişlər əsasında yaradılmışdır.

ÜTT dünya ticarət sisteminin prinsiplərini, təşkili qaydalarını və fəaliyyəti müəyyən edir. ÜTT tərkibinə dünyanın 150-dən çox ölkəsi daxildir, hansıki dünya ticarətinin 97% onun payına düşür, bununla da onun böyük fəaliyyətinin miqyasına təsiri göstərir. ÜTT üzvləri arasında çoxtərəfli sazişlərin bağlanmasına imkan yaradır. ÜTT əsas məqsədlərindən biri – transmilli ticarət və investisiyaların hərəkətində maneələrin azaldılmasıdır. ÜTT, bu kimi maneələri aradan qaldırmaq istəyən iştirakçı ölkələr üçün bir vasitə rolunu oynayır. ÜTT kimi institutların fəaliyyəti qloballaşma proseslərinin inkişafına təkan verir, eyni zamanda, ÜTT tənqidçiləri, onu iştirakçı ölkələrin suverenliyinə sui-qəsdə ittiham edir onu.

Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) - üzv ölkələr arasında valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinə və xarici valyutada qısamüddətli və orta müddətli kreditlərin verilməsi yolu ilə tədiyyə balansında kəsirin yaratdığı valyuta çətinlikləri ilə məşğul olmaqda maliyyə yardımı göstərilməsinə həsr olunmuş beynəlxalq

təşkilatdır. BMT-nin ixtisaslaşdırılmış müəssisəsi statusuna malikdir. BVF Bretton-Vuds-da (ABŞ) keçirilən BMT-nin Beynəlxalq valyuta-maliyyə konfransında (1944) təsis olunmuşdur. 2001-ci ilin əvvəlində BVF tərkibinə 182 ölkə daxil olmuşdur. 1992-ci ildə Rusiya BVF-yə üzv oldu. Onun rəhbər orqanı hər bir ölkənin mərkəzi bankın idarəedici və onun müavini tərəfindən təmsil olunduğu İdarəedici Şurasıdır.

BVF-nin paytaxtı üzv dövlətlərin paylarından yığılır. Hər bir ölkənin BVF-nin kapitalına abunə məbləğini müəyyənləşdirən xüsusi borc alma hüquqlarında ifadə edilmiş bir kvotası var. Kvotaların həcmi dünya iqtisadiyyatında ölkələrin xüsusi çəkisinin əsasında müəyyən edilir. Ən azı 5 ildə bir dəfə kvotalar yenidən nəzərdən keçirilir. 25 inkişaf etmiş ölkənin ümumi payı BVF-da kvotaların ümumi məbləğlərin 62,8% -ni təşkil edir, həmçinin də:

ABŞ - 17,5%;

Yaponiya 6.3%;

Almaniya - 6,1%;

Almaniya - 5,1%;

İtaliya - 3.3%;

Kanada 3.0%;

AB - 30,3%.

BVF, üzv ölkələrin tədiyyə balansını bərabərləşdirmək üçün xarici valyutada kreditlər verir, həmçinin makroiqtisadi sabitlik proqramlarını və bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının strukturlarının yenidən dəstəkləyəcək. Formada kreditlər milli valyutada ekvivalent məbləğ müqabilində üzv ölkə və ya SDR xarici valyutanın "alınmasını" təşkil edir.

BVF davamlı üzv ölkələrdən cari beynəlxalq əməliyyatlar üzrə ödənişlərin və köçürmələrin aparılmasına, eləcə də kapital hərəkəti ilə bağlı valyuta əməliyyatları sahəsində valyuta məhdudiyyətlərini aradan qaldırmaq üçün çalışır.

1 yanvar 1999-cu ildən etibarən, Aİ 11 ölkəsi vahid valyutanı - avronu təqdim etdilər. Avronun tətbiqi dünya maliyyə sistemindəki vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə

dəyişdi. Amerika dollarının mövqeyi bunnan güclənmirdi, çünki dollar görünməmiş rəqibiylə qarşılaşırdı. Aİ-nin büdcəsində aşağıdakı struktur fondlar ayrılmışdır:

- Avropanın Kənd Təsərrüfatı Yönlümlü və Zəmanət Fondu (6 milyard avro);
- Avropa Regional İnkişaf Fondu (15,8 milyard avro);
- Avropa Sosial fondu (9,2 milyard avro).

Avropa Mərkəzi Bankının nizamnamə kapitalının formalaşmasında ölkənin kvotasının ölçüsü ÜDM-in və əhalinin həcmindən asılıdır. AB büdcəsinin ölçüsü qanunvericiliklə məhduddur və iştirakçı ölkələrin ümumi ÜDM-nin yüzdə bir hissəsi 1,27 təşkil edir.

Ən böyük beynəlxalq maliyyə və iqtisadi qurum Dünya Bankı Qrupudur. Dünya Bankı Qrupunun missiyası yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi artımı təşviq etməkdir. Dünya Bankı Qrupunun müxtəlif bölmələri demək olar ki, bütün sahələrin inkişafında iştirak edir, ən müxtəlif istiqamətlər üzrə işləyərək – iqtisadi və analitik tədqiqatların aparılmasından, hökumətlərə və özəl müəssisələrə maliyyə və texniki yardım göstərilməsinə qədər. Onlar inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardımda mühüm rol oynayırlar.

Dünya müharibəsindən sonra Avropanı bərpa etmək üçün 1944-cü ildə qəbul edilmiş Dünya Bankı Qrupu, zaman keçdikcə dünyanın ən böyük inkişaf yardımı mənbəyinə çevrilmişdir və beş təşkilatdan ibarətdir: Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (IBRD), Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (IFC) , İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik (MIGA).

Dünya Bankı Qrupunun beş təşkilatdan ibarət olmasına baxmayaraq, Dünya Bankına yalnız IBRD və IDA daxil olur. Dünyəvi təzədən bərpaetmə və tərəqqi bankı - Dünya bankının rəhbər strukturudur. O, 1944-cü ilin iyul ayında Bretton Woods sazişləri əsasında BVF ilə bərabər yaradılmışdır. BYİB açıq tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında təşkil olunmuşdur. İştirakçı ölkənin səslərinin sayı onun kvotasından asılıdır - ÜDM-in həcminə və dünya iqtisadiyyatının payına əsasən səhmdar kapitalına qoyuluşlardan. Beləliklə, Birləşmiş Ştatlar payı 17,03% səs, Rusiyanın payına isə 2,89% düşürdü.

Beynəlxalq maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə iqtisadi məlumatların açıqlanması, bank nəzarəti üçün beynəlxalq standartların yaradılması, BVF-nin maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi və BVF-da yeni kreditləşmə qurumunun təşkili üçün beynəlxalq standartların inkişaf etdirilməsi aiddir. BMT-nin "pulların yuyulması" üzrə tədbirlərin qarşısının alınması üzrə proqramları böyük əhəmiyyət kəsb edir, bunlar aşağıdakı müddəaları əhatə edir:

- "pulların yuyulması" üzrə yeni sxemlərinin daim izlənməsi;
- bankların müştərilərinə hesabat vermə qaydalarının sərtləşdirilməsi;
- qeyri-bank maliyyə təşkilatlarının və müəssələrin fəaliyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- beynəlxalq təşkilatların (FATF, SWIFT) tövsiyələri əsasında bank strukturları üçün universal beynəlxalq standartların tətbiqi.

BVF-nun razılaşma sənədinin 1-ci maddəsində bu təşkilat qarşıya aşağıdakı məqsədləri qoymuşdur:

- Beynəlxalq valyuta-maliyyə problemlərinin həlli üzrə birgə tədbirlərin görülməsi və məsləhət mexanizminin təmin edilməsi məqsədilə valyuta-maliyyə sahəsində fəaliyyət göstərən daimi təşkilat çərçivəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi.
- Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin balanslaşdırılması və genişləndirilməsinə nail olunmaqla iqtisadi siyasətin vacib məsələsi olaraq üzv dövlətlərin real gəlirlərinin və məşğulluq səviyyəsinin yüksək saxlanması, həmçinin istehsal resurlarının inkişafının təmin edilməsi.
- Üzv dövlətlərin valyuta rejimini nizama salmaq və stabilliyini qoruyub saxlamaq, həmçinin rəqavət qabiliyyətinin saxlanması məqsədilə valyutanın devalvasiyasının qarşısının alınması.
- Üzv dövlətlər arasında mövcud əməliyyatlar çərçivəsində çoxtərəfli hesablaşmalar sisteminin yaradılmasına köməklik göstərmək, həmçinin beynəlxalq ticarətə maneə yaradan valyuta məhdudiyyətinin aradan qaldırılması.

- Adekvat zəmanətin müşayiəti ilə üzv dövlətlərə müvəqqəti olaraq ümumi resursların təqdim edilməsi yolu ilə onlarda inam hissənin yaradılması, onların ödəmə balansındakı disproporsiyanın aradan qaldırılması və bununla da milli və yaxud beynəlxalq səviyyədə baş verə biləcək mövcud təhlükənin aradan qaldırılması.

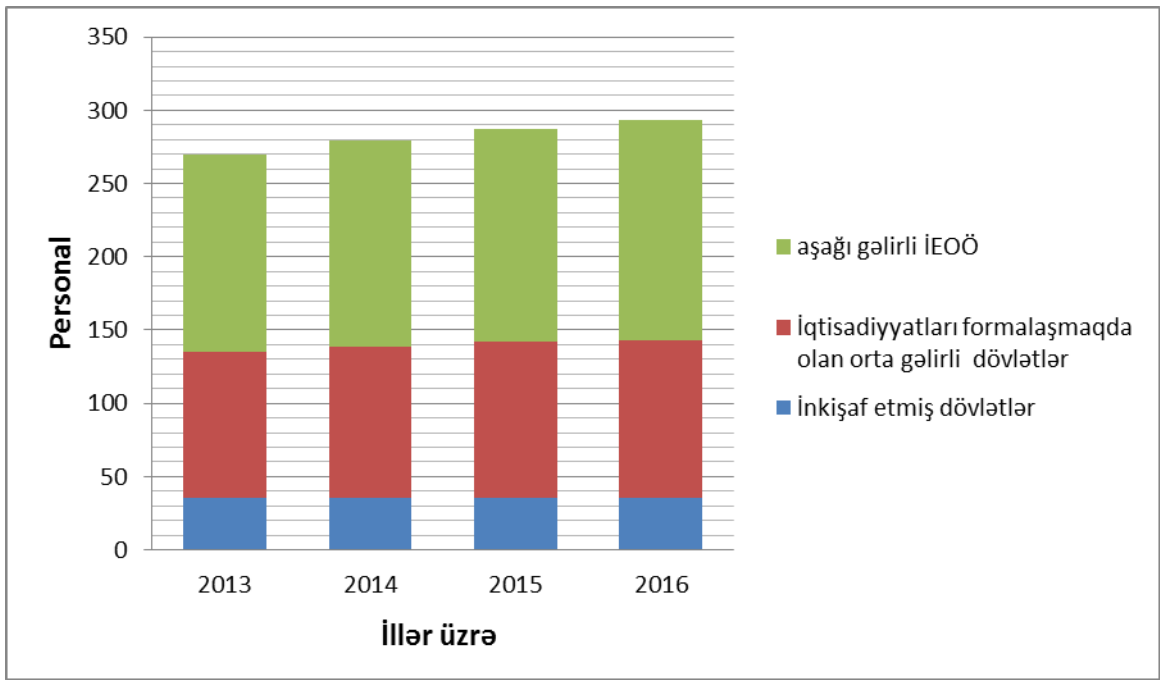
BVF-in fəaliyyətinin əsas istiqamətləri olaraq: maliyyələşdirmə, gözətləmə və İEOÖ-ə texnoloji dəstək olunmalıdır.

Gözətləmə – Dövlətlərlə qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində maliyyə siyasəti mövzuları əsasında davamlı danışıqlar hesabına həyata keçirilir. Ümumiyyətlə ildə bir dəfə olmaqla fond üzv ölkələrdə maliyyə siyasətinin nəticələrini, ticarət və büdcə kəsiri, idxal-ixrac əməliyyatları və s kimi meyarlar üzrə hərtərəfli qiymətləndirilmə həyata aparır. Qiymətləndirmə nəticələrindən asılı olaraq dövlətin başçıları ilə danışıqlar aparılır və aparılan dialoq nəticəsində ənənəvi pul vəsaitinin kursunun dəyişməzliyi və iqtisadi yüksəliş yarada biləcək fərqli iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi mövzuları ortaya qoyulur.

Qeyd etməliyik ki, dünyəvi vəsait-borc və maliyyə rejiminin , ənənəvi hesablaşmalar rejiminin və pul vəsaitlərinin dəyişmə kurslarının dəyişməzliyi həyata keçirilmədən ənənəvi alış-veriş var ola bilməz.

Texnoloji dəstək – dövlətlərin əlverişli valyuta siyasəti prinsipləri işləyib hazırlamaları və həyata keçirmələri imkanlarının artırılması istiqamətində BVF tərəfindən əvəzsiz surətdə təqdim edilən bir xidmətdir. Bu xidmət bir neçə sahədə, xüsusilə vergi, maliyyə-kredit siyasəti, büdcə, bank və maliyyə rejimində nizamlama və yoxlama , həmçinin ənənəvi statistika indikatorlarının dünyəvi normalara uyğun olaraq hazırlanması ilə bağlı milli statistika sahəsində də icra olunur. Texniki yardım daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələrə təqdim edilir və bu əyani olaraq aşağıdakı cədvəldə görsədilmişdir.

Cədvəl 1.2. BVF tərəfindən təqdim edilən texniki yardımın regionlar üzrə göstəriciləri. [9, s. 77]

BVF nümayəndəsi olan dövlətlərin tədiyyə balansının maliyyə təminatı sahəsində problemlə üzləşdikdə onun aradan qaldırılması üçün dövlətlərə sərfəli tələblərlə borc verir. Bu istiqamətdə zəruri köməklik nəticəsində tədiyyə balansının maliyyələşdirilməsini həll etməyə imkan yaranır. BVF tərəfindən maliyyələşdirilən müxtəlif proqramlar dövlətlərlə Fondun qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində işlənilir. Fond tərəfindən üz dövlətlərdə icra edilən proqramların, xüsusilə maliyyə köməkliliyi sahəsində proqramların davamlılığı məsələsi isə ,ölkənin tətbiq edilən proqramı icra etməsinin səmərəliliyi ilə düz mütənasibdir.

BVF qayəsi və kreditləşmə mühitindən tabe şəkildə ayrı-ayrı kreditləşmə vasitələrindən faydalanır. Təbii ki, mexanizmdən asılı olaraq hər bir yardımın müəyyən həddi gözlənilir. BVF-nin kredit mexanizmləri haqqında ətraflı danışılacaq, ancaq ümumilikdə sözügedən vasitələri dörd yerə ayırmaq mümkündür: sıradan vasitə, özəl qarşılıqlı ödənişə görə vasitə, fəvqaladə dəstək, az qazanca sahib dövlətlərə dəstək vasitəsi.

BVF-nin kreditləşdirmə mexanizminin əsas məqsədi isə tədiyyə balansını üzrə çətinliklər yaşayan dövlətlərə iqtisadi tərəqqisi qazanmaq üçün kreditlər verməkdir. Sırf BVF-nin dəstəyi iqtisadi problemlərlə qarşılaşan dövlətlərə dünyəvi tədarüklərini

gücləndirməyə, pul vəsaitlərini stabilləşdirməyə və alış-verişə sərhad tanımadan ixraca ödəniş etməyə zəmin yaradır. Tərəqqi banklarından fərqlənərək BVF özəl projektlər üçün xüsusilə borc vermir.

BVF bir qayda olaraq kredit verərkən aşağıdakı iqtisadi şərtləri irəli sürür:

- Fondun təqdim etdiyi maliyyə vəsaitinin nəzərdə tutulmuş vaxtda qaytarılması. BVF-in vəsaiti ona üzv olan bütün dövlətlərin əmlakıdır. Bu səbəbdən də onların hamısı kredit almaq hüququna sahibdirlər;

- BVF kredit verməzdən öncə öz qurumları vasitəsilə vəsaitin qaytarılma imkanlarını müəyyən edir. Bu məqsədlə borc götürən dövlət ilə razılıq kağızı tərtib edilir və icraedici orqana verilir;

- Kredit götürən dövlət təyin olunmuş müddətdən faiz də aid edilməklə borcu qarşılıyır. Faizin standart qiyməti bazarın standart qiymətlərindən azdır.

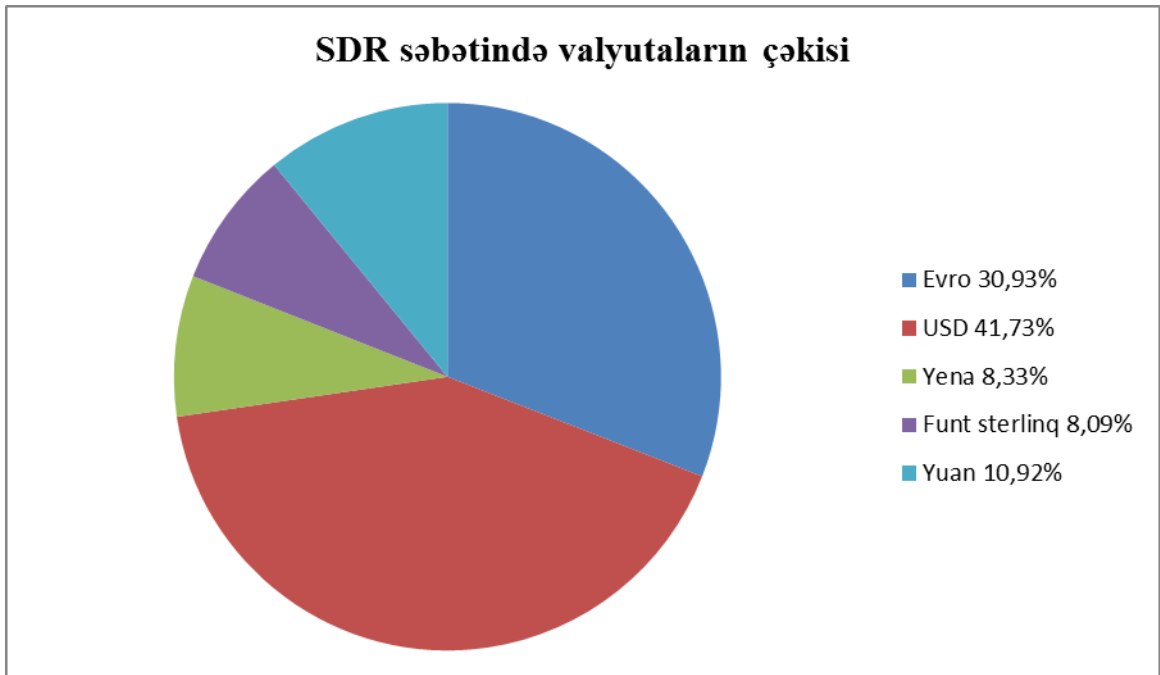
Dönərli olmayan pul vəsaitinə sahib ölkələr BVF-dən kredit almaqdan ötrü borc dəyərində öz pul vəsaitini rəhinə qoyur. Kreditin zamanı bitdikdən sonra borc götürən dövlət öz milli valyutasını almalı, bunun qarşılığında BVF-nin SDR və yaxud hər hansı dönərli valyutada borclanmış olduğu məbləği geri qaytarmalıdır. Kreditin qaytarılma vaxtı ərzində borclu olan ölkənin maliyyə imkanı normallaşdıqca Bvf-nin fərmanında olan milli valyutasını müəyyən edilmiş vaxtdan qabaq yavaş-yavaş almağa borcludur. BVF ona üzv olan ölkələri üç yolla maliyyə vəsaitilə qarşılıyır və bunların hər birinin ümumi ortaq qayəsi nümayəndə olan dövlətlərə əlavə pul vəsaitlərin ötürülə bilməsidir. Həm güzəştli, həm də standard kreditlərin verilməsi zamanı maliyyələşmə başlıca olaraq BVF-in təşkilatı hesabına həyata keçirilir. BVF-in iri həcmdə borc verməsi üçün həmin borc xətlərinin tətbiqi BVF-lə nümayəndə olan dövlətlər arasında qəbul edilmiş quruluş reformu qayələrə və iqtisadi sabitliyə yiyələnilməsindən sonra prinsiplial əlamət daşıyır. Digər üzv dövlətlərdən xarici valyutaların əldə edilməsi üçün istifadə edilə bilən Xüsusi Hesablaşmalar Hüququnu (SDR) nümayəndə olan dövlətlərə verməklə BVF eyni zamanda dünyəvi tədarük aktivləri də əmələ gətirər. Halbuki, bazara uyğun faiz səviyyəsi çıxılır. SDR-in istifadəsi şərtsizdir. SDR-in tətbiq edilməsi məsələsinə gəldikdə isə 1960-cı illərin

başlanğıcında qızıl emalının qeyri-adekvat yüksəlişi ilə əlaqədar formada dünyəvi likvidliyin yüksəldilməsinin labüdlüyü ilə əlaqədar diskussiyalar start verdi. 1969-cu ildə BVF üzvləri SDR ilə işləməyə imkan yaratmaqdan ötrü fondun nizamnaməsinə əlavə etmək barəsində razılıq əldə etdilər. SDR-ə digər valyutalara, misal üçün, dollara yanaşılan kimi yanaşılmalıdır. SDR kursu hər gün olmaqla bir neçə aparıcı dövrəli valyutanın kursuna əsasən müəyyənləşdirilir. SDR-in ilk emissiyası 1970-ci ildə oldu. BVF öz əsas əməliyyatlarını SDR-lə hesablayır.

BVF qanunu 1976-cı ildə Yamaykanın Kingston qəsəbəsində qəbul edilmiş Yamayka sazişindən sonra başlıca yeniliyə uğradı. Müqavilə dünyəvi pul vəsaiti rejimində qızılın strategiyasını aşağı saldı, pul vəsaitlərinin üzən kursunu təsdiqlədi, SDR-in qiymətinə və onun istifadə mövqeyinə təzədən nəzər salındı və birinci dünya dövlətlərinə BVF-nin qızıl tədarüklərinin ticarətinə icazə verdi.

Fondun nizamnamə kapitalı 238 mlrd. SDR təşkil edir. (1 SDR=1,5USD) Üzv dövlətlərin kvotalarının artırılması yolu ilə 477 mlrd. dollara çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. SDR səbətində əsas valyutalar ABŞ dolları, yapon ieni, ingilis funtu, evro və 2016-cı ildə çin yuanı daxil edilmişdir.

Diqram 1.1. SDR səbətində valyutaların çəkisi [9, s. 15]

Nizamnamə kapitalı üzv dövlətlərin ödəmələri nəticəsində formalaşır və dövlətlər öz kvotalarının 25%-ni SDR, yaxud digər üzvlərin valyutasında, 75%-ni isə öz milli valyutada ödəyirlər. Kvota həcminə uyğun olaraq ali orqanda üzv dövlətlərin səs sayı müəyyən edilir. İcra şurası 24 icraedici direktorlardan təşkil edilir və onlar siyasətin müəyyən edilməsində həlledici rola malikdirlər. Direktorları BVF-da ən çox kvotası olan 8 dövlət – ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya, Çin, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı. Digər 176 dövlət 16 qrup olaraq birləşərək öz icraedici direktorlarını seçirlər. Adətən dövlətlər qruplaşarkən tarixi bağlılıq prinsipi əsas götürür. Məsələn keçmiş SSRİ-nin mərkəzi Asiya dövlətləri Azərbaycan da daxil olmaqla İsveçrə rəhbərliyi altında qrupda birləşmişdir. [21] Afrikanın fransız dilli ölkələri digər bir qrupda birləşmişlər və s. Beynəlxalq Valyuta Fondunda ən böyük kvotaya isə ABŞ sahibdir-17,8%. Bu kvota payının Fondun fəaliyyətində xüsusi önəmi vardır. Belə ki, məhz əsas kapitalda payın miqdarı həmin dövlətin səsvermə üstünlüyünü şərtləndirməklə Fondun fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsində əhəmiyyət daşıyır. Hər bir üzv dövlət kapitaldakı payından asılı olmayaraq 250 baza səsi əldə edir və əlavə olaraq hər 100 min SDR paya görə əlavə 1 səs əldə edirlər. Bu halda əgər dövlət SDR-in emissiyası zamanı onu alırsa onun səs sayı hər 400 min SDR-ə 1 səs nisbətində artır. Lakin bu nisbət ümumi səslərin $\frac{1}{4}$ nisbətinə qədər arta bilər. Bu da onu göstərir ki Fondun kapitalında payı böyük olan dövlət onun qərarlarına təsir göstərmək imkanları əldə edir. İdarə Şurasının qərarları sadə səs çoxluğu ilə, yəni ümumi səslərin yarısından az olmamaqla qəbul edilir. Daha əhəmiyyətli, strateji xarakterli qərarlar üzrə səslər zamanı xüsusi çoxluğun səsi tələb olunur (müvafiq olaraq 70, 85%). Bununla belə ABŞ və AB Fondun qərarlarına veto qoymaq səlahiyyətlərinə malikdir. Buradan isə belə görünür ki, Fond ABŞ və AB maraqlarına uyğun qərarlar qəbul etmək məcburiyyətindədir. Bununla belə Fondun rəhbəri 2004-cü ildə açıqlama edərək inkişaf etməkdə olan ölkələrin və keçid dövrün yaşayan ölkələrin Fondun qərar qəbul etmə mexanizmində daha effektiv iştirakının nəzərdən keçirilməsi fikrini söyləmişdir. Təbii ki, bu həmin ölkələrin Fondu tənqid

etməsi ilə bağlı fikirlər səsləndirməsinə cavab olaraq atılmış bir addım idi və hələ ki, bu istiqamətdə fəallıq müşahidə edilmir.

BVF-nun əsas funksiyaları kimi aşağıdakılar qeyd olunur:

- Pul siyasətində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- Beynəlxalq ticarətin genişlənməsi;
- Kreditləşdirmə;
- Pul mübadiləsi məzənnəsinin stabilləşdirilməsi;
- Debitor dövlətlərə məsləhət xidmətinin təmin edilməsi;
- İqtisadçı mütəxəssislərin hazırlığının təşkili;
- Beynəlxalq maliyyə statistikasının standartlarının hazırlanması;
- Beynəlxalq maliyyə statistikasının hazırlanması və dərc edilməsi.

FƏSİL II. Beynəlxalq və valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili

2.1 Ölkələr arası valyuta müharibələrinin dünya iqtisadiyyatının

dayanıqlılığına təsiri

İnkişaf etməkdə olan dövlətlər dedikdə az inkişaf etmiş dövlətlər, nəzəri cəhətdən adambaşına düşən ÜDM göstəricisinə görə aşağı qiymətləndirilən dövlətlər daxildir. Bu ölkələrin sənayesi zəif inkişaf etməklə, inkişaf etmiş dövlətlərdən iqtisadi asılılığı ilə xarakterizə edilir. Bəzən inkişaf etməkdə olan bəzi dövlətlər inkişaf etmiş dövlətlərə məxsus müəyyən keyfiyyətləri özündə ehtiva da edə bilər. Məsələn, Argentina inkişaf etməkdə olan ölkə olsa da, əhalinin savadlılığı baxımından inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsindədir. [23] Bununla belə inkişaf etməkdə olan ölkələrin müəyyən edilməsi ilə bağlı xüsusi bir qayda yoxdur və adətən İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatına daxil olmayan ölkələr bu kateqoriyaya aid edilir. 1960-cı illərdə bu təşkilata daxil olan ölkələrin sayı artaraq 35 olmuşdur ki, bunun da əksəriyyəti AB üzvü olan dövlətlərdir. İƏİT-ə daxil olan dövlətlər dünya ÜDM-nun 60%-ni verir. İƏİT-ə daxil olan ölkələr: AB ölkələri, Avstraliya, İsrail, Kanada, Meksika, Yeni Zelandiya, ABŞ, Türkiyə, Çili, Cənubi Koreya, Yaponiya.

Eyni zamanda İƏİT-in üzv dövlətlərinə münasibətdə tələblərinə əsasən demək olar ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr, həmçinin demokratik idarəetmə, azad bazar iqtisadiyyatı, sənayeləşmə, sosial proqramlar və insan hüquq və azadlıqlarının aşağı standartlarına malik olan ölkələr kimi qiymətləndirilir. Bununla belə İƏİT-na Meksika və Türkiyə kimi dövlətlər də daxildir ki, onların da adambaşına düşən ÜDM azdır. Təşkilata daxil olan bəzi ölkələrdə hətta müxtəlif zamanlarda vətəndaş müharibələri, çevrilişlər və s. də baş vermişdir ki, bu da orada insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini sual altında qoymuşdur. Bu baxımdan “inkişaf etməkdə olan ölkələr” terminini müəyyən edən konkret meyarlar yoxdur. Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr orta həyat standartına malikdir, hətta Qətər dövləti adambaşına düşən ÜDM-ə görə dünyada birinci yerdədir. Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterik əlamət olaraq məsələn, səhiyyə sistemi, xəstəlik və ölüm

hallarının strukturu götürülə bilərdi. Adambaşın düşən ÜDM göstəricisinə görə yüksək mövqedə qərarlaşmış dövlətlərdə xəstəliklər və onun nəticəsində ölüm halları bir qayda olaraq miqrantlarda müşahidə edilirsə, MDB, Şərqi Asiya və Afrika dövlətlərində bu hallar yerli əhali arasında müşahidə edilməkdədir. İnkişaf etmiş dövlətlər, eləcə də bir çox keyfiyyətlərinə görə inkişaf etmiş dövlətlərin xarakterini özündə birləşdirən dövlətlər iqtisadi ədəbiyyatda “yeni sənaye dövlətləri” adlanır. Bəzi iqtisadçılar belə hesab edir ki, inkişaf etməkdə olan dövlətlər siyahısına həm zəif inkişaf etmiş, həm də ən aşağı həyat göstəricilərinə malik ölkələr daxildir.

Hər-halda inkişaf müasir infrastruktur tələb edir. İnkişaf etmiş dövlətlər güclü iqtisadi sistemə malik, daimi iqtisadi yüksəliş nümayiş etdirən dövlətlər hesab edilməlidir. Bəzi dövlət başçıları öz siyasi çıxışlarında dövlətlərini inkişaf etmiş dövlət olaraq qiymətləndirir. Məsələn Çin özünü ən inkişaf etmiş dövlət sayır. Morqan Stenlinin 2014-cü ildə apardığı qiymətləndirməyə əsasən inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadiyyatları dünya iqtisadiyyatının çəkisinin yarısını təşkil edir, halbuki 1997-98-ci illərdə bu göstərici 37% idi.

BMT-nin sabiq Baş Katibi Koffi Annan inkişaf etmiş dövlətləri belə xarakterizə edir: İnkişaf etmiş dövlət o dövlətdir ki, öz əhalisinə təhlükəsiz ətraf mühitdə azad və sağlam həyat bəxş etsin.

BMT-nin statistika bürosuna əsasən BMT sistemində inkişaf etmiş, yaxud inkişaf etməkdə olan ölkə anlıyışı hüquqi baxımdan qəbul edilmir. Qeyd olunur ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər sırf statistik rahatlıq üçün tətbiq edilir və heç bir hüquqi əsası yoxdur, dövlətlər bu amilə görə ayrı seçkiliyə məruz qala bilməz. BMT həmçinin qeyd edir ki, adətən Asiyada Yaponiya, Şimali Amerikada ABŞ və Kanada, Avstraliya və Yeni Zelandiya, Avropa inkişaf etmiş regionlar sayılır. Beynəlxalq ticarət statistikasına əsasən İsrail, Cənubi Afrika gömrük ittifaqı da həmçinin inkişaf etmiş region sayılır. Avropada keçmiş Yuqoslaviya dövlətləri inkişaf etməkdə olan dövlətlər, Şərqi Avropa və MDB dövlətləri isə nə inkişaf etmiş, nə də inkişaf etməkdə olan dövlət sayılmır. 21-ci əsrdə 4 asiya nəhəngi – Hon-Konq, Sinqapur, Cənubi Koreya və Tayvan, həmçinin Kipr, Malta, Sloveniya inkişaf etmiş

dövlətlər kimi nəzərdən keçirilir. Digər tərəfdən BVF-nun klassifikasiyasına əsasən bütün Şərqi Avropa dövlətləri, keçmiş SSRİ-yə daxil olan Asiya dövlətləri, həmçinin Monqolustan nə inkişaf etmiş, nə də inkişaf etməkdə olan dövlət kimi qeyd olunaraq bu ölkələr keçid iqtisadiyyatı dövlətləri kimi göstərilir. Bu baxımdan BVF daha sət təsnifat apararaq aşağıdakıları xüsusi olaraq nəzərə alır:

1. Adambaşına düşən ÜDM;
2. İxracın diversifikasiyası; Belə ki, neft ixrac edən dövlətlər adambaşına düşən milli gəlirə görə yüksək göstəriciyə malik olsa da onların reytingi yüksək qiymətləndirilmir, çünki ixrac potensialında enerji resursları təxminən 70% təşkil edir;
3. Qlobal maliyyə sistemində inteqrasiya.

Dünya Bankı isə fərqli təsnifat meyarlarından istifadə edərək dövlətlərin inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirir və gəlirə görə dövlətləri 4 qrupa ayırır. Beləliklə, iqtisadiyyatlar adambaşına düşən milli gəlirə görə səviyyələrə bölünür. [24]

1. Adambaşına düşən milli gəliri 975 dollar və daha az olan dövlətlər aşağı gəlirli;
2. Müvafiq olaraq 976-3855 dollar olan dövlətlər orta aşağı gəlirli;
3. Müvafiq olaraq 3856-11905 dollar olan dövlətlər yuxarı orta gəlirli;
4. Müvafiq olaraq 11906 dollardan yuxarı olan dövlətlər yuxarı gəlirli dövlətlər olaraq təsnif edilir.

Dünya Bankı bütün az və orta inkişaf etmiş dövlətləri inkişaf etməkdə olan dövlətlər olaraq qəbul edərək, qeyd edir ki, bu termin sırf hesabatların hazırlanması zamanı rahatlıq üçün istifadə edilir və dövlətlərin inkişaf səviyyələri bir-birindən fərqlənir, eləcə də inkişaf etmiş dövlət o demək deyildir ki, artıq həmin dövlət inkişafın son mərhələsini başa vurmuşdur. Dünya bankı vurğulayır ki, gəlir üzrə bölgünün aparılması dövlətin inkişafının müəyyən edilməsi üçün əsas ola bilməz.

İlk dəfə olaraq “inkişaf etməkdə olan bazar” anlayışı 1980-ci illərdə Dünya Bankı iqtisadçısı Antuan van Aqtməlem tərəfindən istifadə edilmişdir.

Beləliklə inkişaf etmiş dövlətlər müvafiq statistik göstəricilərə görə müəyyən edilir ki, bu zaman da insan faktoru önə çəkilməlidir: adambaşına düşən milli gəlir, orta

ömür uzunluğu, savadlılıq səviyyəsi və s. BMT bu göstəricilərə əsasən insan potensialının inkişafı indeksini işləyib hazırlamışdır ki, bu da dövlətlərin insan inkişafı baxımından təsnif edilməsində mühüm rol oynayır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr sənayeləşmənin yüksək səviyyəsinə çatmadığından onların əhalisi də orta, yaxud aşağı səviyyəli həyat şəraitinə malik olurlar.

Maraqlıdır ki, ölkənin aşağı gəlirli olması ilə əhalinin yüksək artımı arasında bağlılıq vardır. Bəzən isə dövlətin inkişaf səviyyəsi ilə bağlı digər terminlər: az inkişaf etmiş dövlətlər, iqtisadi baxımdan zəif inkişaf etmiş dövlətlər, 3-cü dünya ölkələri və s. Əksinə inkişaf etmiş ölkələr birinci dünya ölkələri, sənaye dövlətləri olaraq adlandırılır. Bununla belə nə inkişaf etmiş, nə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin həyat standartları tam oxşar deyildir və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu fərqlər daha aydın müşahidə edilməkdədir. İnkişaf etməkdə olan dövlət konsepsiyası bu və ya digər adla bir çox müxtəlif nəzəriyyələrdə - müstəmləkəçilik nəzəriyyəsində, azadlıq teologiyasında, marksizm nəzəriyyəsində, anti-imperializm və iqtisadi siyasət nəzəriyyələrində vurğulanır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr dünya ölkələrinin 4/5 hissəsini təşkil edir və burada 80% dünya əhalisi yaşayır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin göstəriciləri aşağıdakılar olaraq qeyd olunur:

- Bu ölkələrin inkişafına onların müstəmləkə keçmişi əsaslı dərəcədə təsir göstərir;

- Zəif inkişaf və geridə qalma;

- Spesifik sosial və iqtisadi problemlər;

- Aqrar-xammal yönlü iqtisadiyyatın spesifik olması, istehsalın aşağı səviyyəsi, inkişaf etmiş dövlətlərin inkişafına xidmət etmək.

- Cəmiyyət strukturlarının inkişaf etməməsi, onun strukturunun özünəməxsusluğu

ümumi maraqların qorunub saxlanılması)

Dövlətlərin əksəriyyətinin 60-cı illərdə müstəqillik əldə etdi. 60-80-ci illər

onların inkişafı üçün ən pis dövr kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan yuxarıda qeyd olunanların davamı olaraq yeni mənfi faktorlar üzə çıxmağa başladı:

- Demografik partlayış. Əhalinin yüksək sürətlə artması adambaşına düşən milli gəlirləri aşağı salmağa başladı. Lakin bu müvəqqəti hal olaraq davam edir. Belə ki, müəyyən vaxtdan sonra, məsələn dövlət məcbur olub demografik siyasət həyata keçirdikdən sonra vəziyyət normallaşmağa doğru gedir.

- Siyasi və iqtisadi müstəqilliyin əldə edilməsi. Dövlətlər əvvəl öz müstəmləkəçilərinin himayəsində idilər. Həmin dövlətlər öz himayəsində olan dövlətlərin beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakını təmin edirdilər, rəqiblərdən qoruyurdular, valyuta sabitliyini təmin edirdilər. Hər halda bu müstəmləkə siyasəti yeridən dövlətlərin də iqtisadi maraqlarına cavab verirdi. Ancaq müstəqillik əldə etdikdən sonra bütün bu dünya iqtisadiyyatı ilə əlaqələrin qurulması, valyuta tənzimlənmələri onların özlərinin siyasətindən asılı idi və bu da təbii ki problemlərlə müşayiət olunurdu.

- Bir çox dövlətlərdə siyasi mədəniyyətin, demokratik ənənələrin, milli rəhbərin olmaması, kütləyə demokratik təsir vasitələrinin olmaması ilə hərbi gücə üstünlük verilməsi.

- 1960-cı ildə adambaşına düşən büdcə xərclərinin orta rəqəmi 14 ABŞ dolları, 1 hərbiçi üçün isə 3555 ABŞ dolları olmuşdur. Müvafiq rəqəmlər 1990-cı il üçün 30 dollar və 7660 dollar təşkil etmişdir. Nəticədə sərt fiskal siyasət həyata keçirilmiş, büdcə defisiti halları və yüksək inflyasiya baş vermişdir. Bu əhalinin gəlirlərini aşağı salmış, daxili bazarın imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Aşağı maaş korrupsiyaya yol açmışdır.

- Daimi müharibələr, ərazi mübahisələri, etnik qarşıdurmalar uzunmüddətli olmuşdur. Məsələn Peruda vətəndaş müharibəsi 16 il, Efiopiyada 17 il, Banqladeşdə 21 il, Əfqanıstanda 23 il, Filippində 24 il, Çadda 29 il. Təkcə 90-cı illərdə münaqişələrdə 4 milyon insan həlak olmuşdur.

- SSRİ-nin inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının sosializm quruculuğu

istiqamətində addımları. 80-ci illərin sonunda SSRİ və onun kommunist müttəfiqləri 90 ölkədə 3,3 min sənaye müəssisələri tikib istifadəyə vermişdir. Bu ölkələr özlərinin mərkəzləşmiş iqtisadiyyatlarını quraraq bazar, özünütənzimləmə qanunlarından imtina edərək, kapitalist ölkələrindən özlərini təcrid etmişlər. Bu təcrid siyasəti, iqtisadi inkişafı ləngitmiş nəticədə bu ölkələr hazırda aşağı inkişaf göstəriciləri nümayiş etdirməkdədirlər. İqtisadiyyatın sosial model əsasında qurulması bu ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrlə rəqabət aparmasını mümkünsüz etmişdir.

İqtisadi inkişaf göstəricilərinə görə BMT və digər beynəlxalq təşkilatlar inkişaf etməkdə olan ölkələri 3 əsas qrupa bölür:

- Birinci qrup, adambaşına düşən milli gəlirə görə yüksək göstəriciyə malik dövlətlər (Küveyt, Sinqapur);

- İkinci qrup adambaşına düşən milli gəlirə görə orta mövqeyə malik ölkələr (əsas neft ixrac edən ölkələr, hansı ki, onların ixracında neft məhsullarının payı 50%-dən artıq təşkil edir)

- Üçüncü qrup – yoxsul ölkələr. Bu ölkələrdə adambaşına düşən milli gəlir 750 ABŞ dollarını keçmir. Bura Latın Amerikas, Tropik Afrika və Hindistan daxildir.

Maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, 70-90-cı illərdə yoxsul ölkələrin sayı azalmamış, əksinə 2 dəfə artmışdır. Yoxsul ölkələrin təxminən 50-yə yaxını inkişaf etməkdə olan ölkə kimi səciyyələndirilir. Onların ərazisində dünya əhalisinin 2,5 % -i yaşasa da, dünya iqtisadiyyatında payı 0,1%-dir. Bu ölkələrdə adambaşına düşən gəlir, orta inkişaf etməkdə olan ölkələrin müvafiq göstəricisinin 24%-ni təşkil edir.

Beləliklə Dünya Bankı qrupundan fərqli olaraq BVF –nin fəaliyyəti qısamüddətli makroiqtisadi böhranların aradan qaldırılmasına yönəlmişdir. Dünya Bankı daha çox kasıb ölkələrə kredit verdiyi halda BVF xarici valyuta çatışmazlığından əziyyət çəkən, maliyyə ehtiyacı olan üzv dövlətlərinin hamısına kredit vermək səlahiyyətinə malikdir.

2.2 Milli valyuta siyasətinin iqtisadi inkişafda rolu

Artıq qeyd olunduğu kimi BVF üzv dövlətlərin maliyyə sabitliyi sahəsində siyasətlərini dəstəkləmək üçün bir neçə mexanizmlərdən istifadə edir və bu zaman üzv dövlətlərə təqdim edilən kreditlər bu problemlərin həllində daha səmərəli hesab edilir. BVF-nun əsas kreditləşdirmə mexanizmləri kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- Ehtiyat payı (Reserve Tranche). Üzv dövlətin BVF-dan öz kvotasının 25%-i qədər miqdarında əldə edə biləcəyi xarici valyutada ilk porsiyası 1978-ci il Yamayka razılaşmasına qədər belə adlanmışdır. Əgər BVF üzv dövlətin milli valyutasının bir hissəsini digər ölkəyə kredit şəklində verirsə bu dövlətin ehtiyat payı artmış olur. Üzv dövlət tərəfindən BVF ilə kredit müqaviləsi əsasında həyata keçirilən ödəmələr isə dövlətin kredit vəziyyətini müəyyən edir. Ehtiyat payı və kredit vəziyyəti birlikdə həmin dövlətin BVF –də ehtiyat pozisiyasını müəyyən etmiş olur və üzv dövlətlərə təqdim edilən kreditlər də bu göstəricilərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

- Kredit payı. Üzv dövlət tərəfindən xarici valyutada alınmış, onun ehtiyat payından yüksək miqdarda pul vəsaiti.(dövlət öz 100%-lik kvotasından tam olaraq istifadə etdikdən sonra) Lakin bu məbləğ həmin dövlətin kvotasının 200%-dən artıq ola bilməz və 4 dəfə, hər dəfə üçün 25% olmaqla verilə bilər. Bəzən BVF fəaliyyəti dövründə öz nizamnaməsinə uyğun olaraq bu limiti keçərək daha artıq kredit vermişdir (Upper Credit Tranches).

- Stend-bay kredit razılaşması. 1952-ci ildən tətbiq edilir. Üzv dövlətə zəmanət verir ki, müəyyən edilmiş məbləğ çərçivəsində və razılaşdırılmış şərtlərə əməl etməklə müəyyən edilmiş müddət ərzində dövlət BVF –dan maneəsiz şəkildə öz milli valyutasına dəyişdirməklə xarici valyuta əldə edə bilər. Kreditlərin bu formada verilməsi təcrübəsi özündə açıq kredit xətlərini ehtiva edir. 50-70-ci illərdə stend – bay kreditləri 1 illik, 1977-ci ildən isə 18 aya qədər, hətta 3 ilə qədər verilərək ödəmə balansındakı kəsinin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

- Genişləndirilmiş kredit mexanizmi (Extended Fund Facility) 1974-cü ildən tətbiq edilməkdədir və ehtiyat və kredit payı mexanizminin tamamlanmasına xidmət edir. Bu mexanizm daha uzun müddətə və kredit payından artıq miqdarda kreditlərin verilməsini nəzərdə tutur. Dövlətlərin bu kredit üçün BVF –na müraciət etməsi üçün əsas kimi həmin dövlətlərdə ciddi ödəmə balansı pozuntusu, istehsalatda, ticarətdə arzuolunmaz struktur dəyişikliklər göstərilməlidir. Bu kreditlər adətən 3 illik, zəruri olduqda 4 illik, müəyyən porsiyalarda (yarım ildə, yaxud kvartalda bir dəfə) təqdim edilir. Stend-bay və genişləndirilmiş kreditlərin verilməsində əsas məqsəd həmin dövlətlərdə makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması və struktur islahatlarının həyata keçirilməsidir.

- Kontingent Kreditləşmə Sistemi (Contingent Credit Lines) – Bu krediti digər kredit xətlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, bu kredit dövlətlərdə böhran baş verdikdən sonra deyil böhranın qabaqcadan müşahidə edilməsi ilə onun qarşısının alınması məqsədilə təqdim edilir. Kredit 1999-cu ildə maliyyə sahəsində böhranların bir ölkədən digərinə keçməməsi üçün iqtisadi siyasətlərin dəstəklənməsi məqsədilə açılmışdır. Bu kreditin ödənilməsi üzrə müddət qısa vaxt olaraq müəyyən edilib və ödəmə müddəti 1-1,5 il, maksimum isə 2-2,5 ildir.

- Kompensasiya məqsədli kreditlər – 1969-cu ildə açılan bu kredit xətti iki növdə iqtisadi problemlərlə üzləşmiş dövlətlərə maliyyə yardımı olaraq tətbiq edilir. Birinci növ iqtisadi çətinlik kimi birja məhsullarının dünya bazarında qiymətinin kəskin düşməsi ilə dövlətin idxaldan daxil olan valyutanın kəskin azalması nəticəsində büdcə kəsirinin artması göstərilir. İkinci iqtisadi çətinlik isə dünyada ümumi qiymət artımı nəticəsində dövlətin ölkəyə idxal etdiyi məhsulların qiymətlərinin artması nəticəsində əlavə valyuta itkisi nəticəsində yaranmış çətinliklərdir. Bu kreditin əsas şərtləri Stend-Bay kreditinin şərtləri ilə demək olar ki eynidir, ancaq bu zaman əlavə faiz dərəcəsi tətbiq edilmir. Bununla belə bu kredit xəttində eyni şərtlərin olmasına baxmayaraq, həmin kreditdən faydalandıqda həmin bu 2 kreditdən yararlanmağa sərhəd qoyulmur.

Cədvəl 2.1. BVF-nin maliyyə yardımları üzrə əsas göstəricilər. [1, 26]

Kreditin növü	Təyin olunmuş % dərəcələri	Qaytarılma şərtləri		
		Öhdəli müddət i (il)	Gözlənilən müddət (il)	Ödəmə möhləti
Stend-Bay krediti (SBA)	əsas % dərəcəsi + əlavə %	2-4	2-4	kvartal
Genişləndirilmiş kreditlər (EFF)	əsas % dərəcəsi + əlavə %	4-10	4-7	Yarım illik
Kompensasiya edici kreditlər (SFF)	əsas % dərəcəsi	2-4	2-4	kvartal
Fövqəladə yardım	əsas % dərəcəsi	2-4	yoxdur	kvartal
əlavə ehtiyat krediti (SRF)	əsas % dərəcəsi + 350-500% hədləri	2-3	2-2	Yarım illik
Kontingent krediti (CCL)	əsas % dərəcəsi + 200-300% hədləri	2-2	1-1	Yarım illik
Yoxsulluğun azaldılması və inkişaf krediti	İllik 0,6%-lə	5-8	yoxdur	Yarım illik
Xidmət haqqı (həyata keçirmək üçün haqq)	0,6%	-	-	-

2000-ci il noyabr ayının 28-dən etibarən yuxarıda göstərilmiş kredit xətləri üzrə maliyyə vəsaitlərinin ehtimal olunan zamanda geri qaytarılması istənilir. Bundan başqa dövlətlərdən pul köçürülərkən birdəfəlik xidmət haqları da alınır. Xidmət haqqı müxtəlif cür tutulur: əvvəlcədən, yaxud dövlətlərin kvotasının 100 faizə kimi faydalanmasına qədər, 25 faizdən bir, 100 faizdən sonra isə 10 faizdən etibarən servis pulu çıxılır. Birinci 25 faizdən isə çıxılmazdır. Servis pulu **Cədvəl 2.1-də** göstəriləndiyi kimi 0,5%-dir.

Bununla belə BVF-nun maliyyələşdirmə mexanizmləri yuxarıdakılarla bitmir. BVF-nin Fövqəladə Komək məqsədilə maliyyələşdirmə mexanizmi də mövcuddur. Və bu yardım fövqəladə hallarda – daşqın, zəlzələ, qasırğa, yeyinti məhsulunun azlığı və s. baş verdikdən sonra verilir. Fövqəladə kömək anidən təbii hadisələr zamanı tədiyyə balansında meydana çıxmış çətinlikləri ləğv etməklə nümayəndə olan ölkələrə dəstək şəklində 1962-ci ildən tətbiq edilməyə başlamışdır. Nümayəndə olan ölkələr onların inzibati imkanlarını zədələyən hərbi çəkişmələrlə üzləşdiyi təqdirdə də 1995-ci ildən etibarən bu yardım forması ilə təmin edilə bilər.

Ümumiləşdirmə aparsaq, BVF-nin təqdim etdiyi kreditlər imtiyazlı və imtiyazsız olmaqla iki cür təqdim edilir. Aşağı gəlirli dövlətlər BVF-dən PRGF kreditinə görə zəif faiz səviyyəli borclar əldə edə bilərlər. Digər imtiyazsız borclar isə yuxarıda sadalanmış kreditləşmə xətti üzrə təqdim edilir.

PRGF – Kasıblıq səviyyəsinin aşağı salınması və İqtisadi Yüksəlişin Maliyyələşdirilməsi Vəsiti – kasıb dövlətlərin iqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasında mühüm alət hesab edilir. BVF 1970-ci illərin sonlarından başlayaraq aşağı gəlirli ölkələrə öz iqtisadiyyatlarında meydana çıxan ciddi problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə yardımlar edir. Bu ölkələrə təqdim edilən maliyyə vəsaitləri zəif faiz səviyyələri ESAF kredit xətləri üzrə açılırdı. 1999-cu ilin noyabrında BVF tərəfindən qəbul edilmiş qərara əsasən ESAF borcları PRGF borcları ilə əvəzləndi. Adından da göründüyü kimi bu kreditlərin açılmasının əsas məqsədi yoxsulluğun azaldılması istiqamətində islahatların dəstəklənməsindən ibarətdir. PRGF kreditlərinin yaranması o zaman iqtisadi vəziyyəti ağır olan dövlətlərin böhranlarının ümumdünya iqtisadiyyatına vurduğu zərbə ilə əlaqədar idi. 1986-1999-cu illərdə 3,2 milyard. sakini olan 56 ölkə BVF-dən SAF və ESAF kreditləri əldə etmişdir. Bununla belə bu kreditləri əldə edən dövlətlərin iqtisadiyyatında elə bir ciddi canlanma qeydə alınmadı və nəticədə beynəlxalq təşkilatlar, donor dövlətlər bu siyasətə yenidən baxmaq məcburiyyətində qaldılar. Bu strategiyaya əsasən BVF və Dünya Bankının imtiyazlı borc siyasətinə əsaslanaraq aşağı gəlirli dövlətlərdə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində proqramların qəbul edilməsi nəzərdə

tutulmuşdur. Yeni strategiyanın fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, aşağı gəlirli dövlətin iqtisadi xüsusiyyətləri maliyyə siyasətində nəzərə alınır. Lakin bu strategiyanın müəyyən çatışmazlıqları var idi, məsələn dövlətlərdən lazımı səviyyədə səy tələb edilirdi və bəzən müəyyən sahədə nailiyyətin əldə edilməsi üçün uzun müddət vaxt tələb olunurdu. Maliyyə və iqtisadi sahədə lazımı səviyyədə irəliləyişin əldə edilməsi üçün dövlət Yoxsulluğun Azaldılması Strategiyası Sənədi üçün borc əldə etmək üçün zəruri olan qiymətli kağız – tədbirlər planı hazırlamalı və BVF-na təqdim etməlidir. Bu geniş plan BVF-na bu dövlətə effektiv maliyyə yardımı göstərmək üçün imkan verir. BVF bu plana əsasən dövlətin atacağı addımları nəzərdən keçirərək qiymətləndirmə aparır. Beləliklə BVF tərəfindən təqdim edilən PRGF üzrə maliyyə dəstəyi Yoxsulluğun Azaldılması Strategiyası Proqramına əsaslanır. Bu sənədin hazırlanması da müəyyən mərhələlərdən keçir və dövlət tərəfindən müxtəlif beynəlxalq və yerli təşkilatlara, xüsusi ilə Dünya Bankı ilə işbirliyi zamanı hazırlanır. PRGF -ə görə təqdim edilən kreditlərin faiz səviyyələri il ərzində 0,5 faizdir. Ümumi borcun qaytarılması üçün tələb olunan vaxtı isə 10 ildən artıq deyildir. PRGF üzrə təqdim edilən zəif % səviyyəli borclar 1987-ci ildə ərsəyə gətirilmiş PRGF mülkiyyəti hesabına maliyyələşdirilir və bu xəzinədarlığın iş prinsipi bunlardır:

- Donor dövlətlərin mərkəzi banklarından, hökumətlərdən, dövlət institutlarından borc alaraq onun PRGF kredit xətti ilə müvafiq dövlətlərə təqdim edir.

- Donor dövlətlərin hüquqlarının qorunması məqsədilə onların mühafizəsi üçün əlavə kapitallar yaradır. Bu zaman kredit verilərkən onu alan dövlətin qaytarmaq imkanları analiz edilir.

Ehtiyat hesabın formalaşması isə BVF-nun 1970-ci illərin ortalarından fəaliyyət göstərən qızıl alış-verişindən və investisiya qazanclarından ibarətdir. Tədarük kapitalı PRGF üçün bütün borc verən dövlətlərin ümumi razılığı nəticəsində məqsədli surətdə istifadə edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası da BVF-nin PRGF kreditlərindən faydalanmışdır. Ölkəmiz 2001-ci ildə Fonddan 54,71 milyon SDR miqdarında PRGF krediti əldə edərək yoxsulluğun azaldılması istiqamətində tədbirləri uğurla icra etmişdir. [22]

Ümumiyyətlə BVF dövlətlərə təkcə PRGF borclarına görə deyil, eyni zamanda xarici borcu qaytarmaqda çətinlik çəkən dövlətlərə HİPC kreditləri üzrə də borclar verir ki, bu məhz dövlətin xarici borcdan xilas olması məqsədilə təqdim edilir. Aşağı faizli krediti əldə edərək xarici borcu bağlayan dövlət daha sonra BVF-nin müvafiq kreditini ödəyib qurtarmaq üçün öhdəlik götürür. Cədvəl 2.3-də 2016-cı il ərzində yoxsulluğun azaldılması istiqamətində dövlətlərə verilmiş kreditlərin həcmi əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.3. 2016-cı il ərzində yoxsulluğun azaldılması istiqamətində dövlətlərə verilmiş kreditlərin həcmi (mln. SDR) [9, s. 72]

Dövlətlər	Qüvvəyə minmə tarixi	Təsdiq edilmiş məbləğ
Genişləndirilmiş kredit mexanizmi çərçivəsində təqdim edilmiş 3 illik kreditlər		
Qvineya-Bisau	10 iyul 2015	17,0
Haiti	18 may 2015	49,1
San-tome və Prinsipi	13 iyul 2015	4,4
Genişləndirilmiş kredit mexanizminə çıxış imkanlarının artırılması çərçivəsində təqdim edilmiş kreditlər		
Burkino Faso	5 iyun 2015	24,1
Niger	30 noyabr 2015	41,1
Sierra-Lion	16 noyabr 2015	46,7
Stend – bay kreditləri		
Keniya	14 mart 2016	354,6
Mozambik	18 dekabr 2015	204,5

Təcili kreditləşmə mexanizmi çərçivəsində verilmiş kreditlər		
Dominikan	28 oktyabr 2015	6,2
Mərkəzi Afrika Respublikası	14 sentyabr 2015	8,4
Madaqaskar	18 noyabr 2015	30,6
Nepal	31 iyul 2015	35,7
Vanautu	5 iyun 2015	8,5
Cəmi		830,8

Bununla yanaşı Fond ölkədən müəyyən edilmiş şərtlərə əməl edilməsini tələb edir ki, bu tələb də kredit payının vəziyyətinə görə sərtləşdirilir. Bəzi şərtlər isə kredit təqdim edilənə qədər icra edilməlidir. Dövlətlərin öhdəlikləri, icra edəcəkləri maliyyə-iqtisadi tədbirlər “Niyət məktubu”nda, yaxud “İqtisadi və Maliyyə siyasəti barədə memorandum”da öz əksini tapır ki, bu sənəd də BVF-na təqdim edilməlidir. Dövlətlərin öhdəlikləri yerinə yetirməsi xüsusi meyarlar əsasında müəyyən edilir və meyarlar olaraq makroiqtisadi göstəricilərin miqdarı, institusional dəyişikliklərlə bağlı struktur islahatları ola bilər. Əgər dövlət tərəfindən öhdəliyin yerinə yetirilmədiyini aşkar olunarsa bu halda BVF onun kreditləşməsini məhdudlaşdırır və növbəti tranşın təqdim edilməsini dayandırır.

2.3 Qlobal maliyyə bazarlarının müasir vəziyyəti

Yaxın Şərq, Şimali Afrika, Əfqanıstan və Pakistan kimi dövlətlərdə münaqişə ocaqları getdikcə dərinləşir. 90-cı illərdə baş vermiş münaqişələrin miqyası və intensivliyi 2000-ci ildən başlayaraq daha da güclənmişdir. Münaqişələr hər şeydən öncə daxili fəsadlar yaratmaqla mülki əhalinin əziyyət çəkməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə hərbi qeyri-dövlət subyektlərinin, məsələn İraq İslam Şam dövlətinin siyasi və hərbi fiqur olaraq Yaxın Şərqdə meydana gəlməsi humanitar fəlakəti daha da gücləndirmişdir. BMT-nin hesablamalarına görə təkcə Suriya münaqişəsi zamanı 250 min həlak olmuş, 1 milyondan artıq insan yaralanmışdır. Münaqişə saysız hesabsız qaçqın ordusunun yaranmasına gətirib çıxardı: 2015-ci il üzrə BMT-nin qaçqınların işləri üzrə ali komissarlığının qeydiyyatına düşməklə 19,3 milyon insan region daxilində, 9,3 milyon insan isə Yaxın Şərqin digər ölkələrinə məcburi olaraq köç etməyə məcbur oldu.

Təbii ki bu münaqişələr həm bu dövlətlərin, həm də qonşu dövlətlərin iqtisadiyyatlarına mənfi təsir göstərməli idi. Belə ki, hazırda Suriyada adambaşına düşən ÜDM müharibədən əvvəlki göstəricinin yarısı qədər, Yəməndə 2010-cu illə müqayisədə 40 faiz aşağı düşmüşdür. Dünya Bankının hesablamalarına görə Suriyada baş vermiş münaqişə nəticəsində Livanda ÜDM ildə 3 faiz aşağı düşməkdədir.

Münaqişələr həmişə iqtisadi aktivliyə müxtəlif istiqamətlərdə mənfi təsirlər göstərməkdədir. İlk növbədə münaqişələr baş vermiş itkilər nəticəsində insan kapitalını fiziki olaraq azaldır, iqtisadi əhəmiyyətli infrastrukturunu məhv edir, insanların kütləvi yerdəyişməsinə gətirib çıxardır, sənaye müəssisələrini və ticarət yollarını dağıdır. Bütün bunlar qeyri-müəyyənlik yaratmaqla potensial iqtisadi geriləməyə gətirib çıxardır. Bu zaman daha çox əhalinin zəif və həssas təbəqəsi əziyyət çəkir. Belə ki, dövlət onsuzda azalan gəlirlərini müdafiə və təhlükəsizlik xərclərinə yönəldir, qonşu ölkələr isə qaçqınların problemlərinə maliyyə və vaxt ayırmalı olur. Nəticədə nəzərdə tutulan sosial proqramlar, dövlət xidmətləri ikinci plana keçir.

BVF –nün münaqişə baş vermiş regionlara xüsusi yanaşma tərzi mövcuddur. Bu zaman Fond daha çox münaqişə baş vermiş dövlətlərə qonşu olan dövlətlərə münaqişə nəticələrinin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər irəli sürür. Bu tədbirlər münaqişələr nəticəsində qaçqınlar qəbul edən dövlətlərin makroiqtisadi stabilliyinin qorunmasına və maliyyələşmənin təmin edilməsi üçün beynəlxalq səylərin güclənməsinə gətirib çıxardır.

Uzunmüddətli perspektiv üçün münaqişələrin iqtisadi fəsadlarının qarşısının alınması sahəsində məsləhətlərin verilməsi, tələb olunan miqdarda maliyyələşmə və potensialın inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılmış addımlar makroiqtisadi tənəzzülün qarşısının alınmasında, gələcəkdə isə münaqişədən sonrakı dövrdə iqtisadi artımın əldə edilməsi və iqtisadiyyatın dirçəldilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Xüsusilə, Fondun potensialın inkişafına xidmət edən regional dəstək mərkəzləri – Yaxın Şərqlə texniki dəstək üzrə regional mərkəz və BVF-nin Yaxın Şərq üzrə iqtisadi və maliyyə mərkəzi- BVF –nin münaqişə dövrləri üçün zəngin təcrübəsindən istifadə edərək bu dövlətlərə islahatların həyata keçirilməsinə köməklik göstərir ki, bu da struktur maneələrin aradan qaldırılmasında, daha yüksək və effektiv nəticənin əldə edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2004-2014-cü illərdə Yaxın Şərqlin iri neft istehsal edən dövlətlərinin böyük əksəriyyətində yeksək iqtisadi artım müşahidə edilmişdir ki, bu da ilk növbədə neft qiymətlərinin artımı ilə əlaqədar idi. 2014-cü ildən başlayaraq neftin qiymətinin 70 faizdən də çox aşağı düşməsi, eləcə də neftin aşağı qiymətlərinin uzun müddət sabit qalacağı barədə aparıcı beynəlxalq təşkilatların proqnozu onu deməyə əsas verir ki, bu ölkələr çətin vəziyyətlə üz-üzə qalmışdır.

Əlavə olaraq bu regionda münaqişə vəziyyətinin yaxşılaşması istiqamətində ciddi bir dəyişikliyin baş verməməsi də həmin dövlətlərin iqtisadi artımına təsir göstərməkdədir. BVF –nün İcra şurasının 2 mart 2016-cı il iclası məhz bu regionda neft istehsalçılarının neftin yeni qiymətlərinə uyğunlaşması istiqamətində hansı tədbirlər görəcəyini planlaşdırmaq məqsədilə keçirilmişdir. Neftin qiymətinin kəskin

aşağı düşməsi bu regionda dövlətlərin büdcəsinə və daxili iqtisadi vəziyyətinə mənfi təsir göstərmişdir.

Beləliklə Fars Körfəzi üzrə ərəb dövlətlərinin əməkdaşlıq təşkilatına daxil olan ölkələrin və Əlcəzairin neft ixracından daxil olan gəlirləri 2015-ci ildə 315 mlrd dollar, 2016-cı ildə 130 mlrd dollar azalmışdır ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 2016-cı ildə ÜDM 21 faiz azalmasını şərtləndirmişdir. [9, S. 26]

Bu halda ilkin cavab tədbirləri olaraq ehtiyat vəsaitlərdən istifadə həyata keçirildi, 2015-ci ilin ikinci yarısında kəsinin azaldılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirildi. Əsas islahatlar ondan ibarət idi ki, dövlət xərclərinin azaldılması və neft qiymətlərinin yüksək olduğu vaxtlarda həyata keçirilmiş maliyyə tətullu layihələrdən imtina edilməsi siyasəti həyata keçirildi. Bir çox dövlətlər məcburi olaraq enerji resurslarının, xüsusi olaraq kommunal xidmətlərin qiymətlərinin artırılmasına, bəzi dövlətlər isə qiymətlərin sərbəst müəyyən edilməsi siyasətinə üstünlük verdilər. Bir çox dövlətlər hazırda yeni maliyyə mənbələri axtarır, bəzi dövlətlər isə yeni vergi siyasətinin üzərində işləyirlər.

BVF belə hesab edir ki, neftin qiymətinin bu səviyyədə qalması dövlətlərin büdcə-vergi siyasətini sərbəstləşdirməsi ilə nəticələnir və buna baxmayaraq bu regionda iqtisadi artım gələcəkdə də aşağı səviyyədə qalacaqdır.

Bu halda əsas addım kimi iqtisadiyyatın neftdən asılılığının qarşısının alınması istiqamətində islahatların işlənilməsi hazırlanmasıdır. Dövlət xərclərinin artırılması siyasəti artıq iqtisadi baxımdan səmərəli deyildir. Bu baxımdan dövlət orqanları tərəfindən özəl sektorun inkişafı ilə bağlı tədbirlərin görülməsi təşviq edilməlidir ki, bu da yeni iş yerlərinin açılması və artan tələbata uyğun olaraq məşğulluq səviyyəsinin yüksək saxlanılmasına xidmət etməlidir.

2016-cı il mart ayında Hindistanın Nyu-Dehli şəhərində BVF və Hindistan Hökumətinin birgə təşkilatçılığı ilə Asiya-Sakit okean ölkələrinin iştirakı ilə "Asiyada inkişaf" adlı konfrans keçirilmişdir. Üçgünlük tədbir zamanı qarşıdakı illərdə regionda sosial-iqtisadi inkişafa təkan verəcək məsələlər ətrafında fikir müzakirələri aparılmışdır. Konfransda əsas müzakirə iqtisadi inkişafın asiya modelini

müzakirə etmək olmuşdur: qeyri-bərabər gəlir, demoqrafik dəyişikliklər və gender məsələləri, infraqstruktura investisiyalar, iqlim dəyişikliyi, kapital

axınının idarə edilməsi, maliyyə inteqrasiyası.

Konfransın nəticəsi olaraq BVF və Hindistan hökuməti kadr hazırlığı və texniki yardım üzrə Regional mərkəzin yaradılması barədə razılıq imzalanmışdır. Mərkəz Banqladeş, Butan, Hindistan, Maldiv adaları, Nepal və Şri-Lanka dövlətlərinin potensialının inkişaf etdirilməsi məqsədini daşıyır. Razılıq barədə memorandumun əldə edilməsi Hindistanın Nyu-Dehli şəhərinin regionda inteqrasiya mərkəzinə çevrilməsini təmin etmişdir. 2015-ci ildə İndoneziyanın Cakarta şəhərində baş tutmuş konfransın əsas mövzusu isə Asiyanın inkişaf tempini dəstəkləmək məqsədini daşıyaraq maliyyə sahəsində müasir innovasiyaların tətbiq edilməsi və maliyyə xidmətlərinə əlçatanlığının təmin edilməsi qərara alınmışdır. İndoneziya hökuməti ilə birgə təşkil edilmiş “Asiyanın gələcək maliyyəsi: inkişafın maliyyələşdirilməsi” konfransı infraqstrukturun inkişafına yönəlmiş investisiyaların dəstəklənməsi məqsədilə maliyyə bazarlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması və inteqrasiyasının gücləndirilməsi tədbirlərinin müzakirəsi ilə yadda qalmışdır.

2016-cı ilin aprelində Nauru BVF –nin 189-cü üzvü olaraq təşkilatın sıralarına qatıldı. [9, s. 30] Nauru Tuvala dövlətindən sonra BVF –nin tərkibində sayca ikinci kiçik kvotaya malik dövlət olaraq müəyyən edildi. Onun kvotası 2 mln SDR təşkil edir.

Bu dövlətin maliyyə gəlirləri fosfat hasilatı ilə və balıq ovu ilə formalaşır və son illər nisbətən iqtisadi artım əldə edilmişdir. BVF –yə və eyni zamanda Dünya Bankına qəbul edilməklə bu dövlət iqtisadi islahatlar və inkişaf məsələləri üzrə hökumətlərinə yardım imkanı, eləcə də kredit almaq imkanı əldə etmişdir. Nauru artıq BVF-dən, həmçinin Fondun Fijidə yerləşən Sakit okean üzrə texniki yardım mərkəzindən texniki yardım alır.

Nepal dövləti Katmandu şəhərində 2015-ci il 25 aprel tarixində baş vermiş zəlzələnin nəticələrini hələ də aradan qaldırmaq qurtarmamışdır. 9 min insan həlak olmuş, 2300 nəfər yaralanmış, 100 minlərlə insan evsiz-əşiksiz qalmışdır.

Ümumilikdə 8 milyon insan, xüsusilə kənd yerlərində yaşayan əhali aşağı keyfiyyətli evlərdə yaşadığına görə fəlakətdən əziyyət çəkmişdir. Zəlzələdən sonra Katmanduya səfər edən BVF missiyası makroiqtisadi vəziyyəti qiymətləndirmiş, rekonstruksiya və yenidən bərpa ilə bağlı büdcə və ödəmə balansının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı ehtiyacları müəyyən etmişdir. 2015-ci ildə donor ölkələrin keçirdiyi konfrans nəticəsində Nepal dövlətinə rekonstruksiya məqsədilə 4 mlrd ABŞ dolları həcmində kredit və qrant formasında maliyyə dəstəyinin göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

2015-ci il 31 iyul tarixində BVF icra şurası Nepal hökumətinin müraciətinə əsasən zəlzələ dağıntılarının nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə 50 mln dollar kreditin verilməsinə müsbət qərar çıxarmışdır. Pul vəsaiti sürətli kreditləşdirmə mexanizmi çərçivəsində güzəştli faiz dərəcəsi ilə (0%) 5 il 6 ay müddətinə Nepala təqdim edilmişdir.

Son illər BVF –nin söyləri nəticəsində Keniya və Tanzaniya kimi Şərqi Afrika dövlətlərində mobil valyuta və və bank əməliyyatları daha çox populyarlıq əldə etmişdir. Mobil platformalar üzərindən ödəmə xidmətlərinin tətbiq edilməsi maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarını sadələşdirmişdir. Finscope tədqiqat mərkəzinin apardığı tədqiqata əsasən qeyd olunan iki ölkədə mobil pul xidmətinin tətbiq edilməsi ilə əhalinin 2/3 hissəsi maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanları əldə etmişdir. Mobil imkanlar üzərindən bank əməliyyatlarının genişlənməsi uzun məsafələrlə təhlükəli formada nağd pul daşınmalarının aradan qalxmasına, eyni zamanda isə pul köçürmələrinin tariflərinin aşağı düşməsinə imkan yaratmışdır.

Məsələn Keniyada əhali bank hesablarına mobil platforma tətbiq edərək öz əmanətlərini toplayırlar. Bu ev təsərrüfatlarına, eləcə də xırda və orta sahibkarlara əvvəllər ənənəvi bank hesablarının açılması, pul vəsaitlərinin qorunması və müsbət reputasiya əldə etməklə gələcəkdə kredit götürmək imkanı əldə etmək kimi çətin işlərin öhdəsindən gəlməyə imkan yaratdı. Keniya və Tanzaniyada mobil əməliyyatlar ümumi əməliyyatların yarısını təşkil edir və kapital bazarının digər alətlərinin də əhatə olunması istiqamətində planlar işlənib hazırlanmışdır.

BVF böyük tədqiqat işlərindən sonra bank əməliyyatlarında mobil xidmətlərin

inkişafına dəstək verməyi qərara alaraq qeyd olunan dövlətlərə texniki yardım xidmətləri göstərərək qarşılıqlı inam əsasında bu platformanın təhlükəsizliyini və etibarlılığını təmin etmişdir.

Bundan əlavə Fond bu ölkələrlə mobil əməliyyatların tətbiqi ilə bağlı mütəmadi müzakirələr apararaq qiymətləndirmə və pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində inkişaf perspektivlərini araşdırır.

Dominikanda 2015-ci ildə baş vermiş “Erika” tropik qasırğasının nəticəsində onlarla insan həlak olmuş və genişmiqyaslı dağıntılar qeydə alınmışdır. Mühüm infrastruktur obyektlər sıradan çıxmış, su təchizatı və kanalizasiya xidmətlərini iflic etmiş, kənd təsərrüfatı və turizmə, nəqliyyata zərbə vurmuşdur. Nəticədə ölkəyə dəyən ziyan ümumilli gəlirin 96%-nə qədər qalxmışdır ki, bunun da 65%-i yenidənqurma işlərinə xərcləri təşkil edir. Qasırğadan sonra Dominikan dövləti fəvqəladə maliyyə köməyi almaq üçün BVF –na müraciət etmişdir. BVF –nun icra şurası bu dövlətə 6,15 mln SDR (8,7 mln dollar) maliyyə yardımını təsdiq etdi. [9, s 36] Bu vəsait ölkənin kvotasının 7,5%-ni təşkil edir ki, bu da sürətli kreditləşdirmə mexanizmi çərçivəsində maksimal illik vəsait hesab edilir. Bu vəsait zəruri ehtiyacların ödənilməsi və ödəmə balansındakı kəsirin aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir. Bu mexanizm təcili maliyyə yardımını nəzərdə tutmaqla aşağı gəlirli ölkələrə 0% kreditin verilməsini nəzərdə tutur ki, bu da ödəmə balansının pozulmasından əziyyət çəkən dövlətlərin maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsini təmin etməklə, iqtisadi artımın və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində makroiqtisadi stabilliyin reallaşmasını şərtləndirir.

BVF-nin digər maliyyə dəstəyi alətlərindən fərqli olaraq sürətli kreditləşdirmə mexanizmi reallaşdırma meyarları kimi qabaqcadan irəli sürülən şərtləri istisna edir.

BVF həmçinin qasırğa nəticəsində meydana çıxan zəruri xərclərin, onun aradan qaldırılması və sosial ehtiyacların qarşılınması üçün ehtiyacların müəyyən edilməsi üzrə dayanıqlı makroiqtisadi əsasların işlənilib hazırlanması sahəsində texniki yardım göstərmişdir.

Aparılan qiymətləndirməyə əsasən qarşıdan gələn 7 ildə bərpa işlərinə ümumi

daxili məhsulun 50%-i miqdarında maliyyə vəsaiti tələb olunacaqdır. Bərpa işləri donor ölkələr tərəfindən maliyyələşdirmə və yeni büdcə-vergi siyasəti nəticəsində əldə edilmiş maliyyə vəsaitlərinin hesabına həyata keçiriləcəkdir. Dominikan Respublikası dövlət borcunun yüksək səviyyəsinə malikdir və ümumidaxili məhsulun 80%-ni təşkil edir və hökumət bu rəqəmin 2030-cu ilə qədər şərq Karib valyuta birliyinin müəyyən etdiyi 60%-ə qədər endirilməsini planlaşdırır. Bu məqsədlə hökumət Kanada tərəfindən maliyyələşdirilən makroiqtisadi məsələlər üzrə məsləhətçi ilə birgə əməkdaşlıqda yeni orta müddətli planın işlənilib hazırlanması üzərində işləyir ki, bu da qarşıdakı beş il ərzində büdcə balansının ümumidaxili məhsulun 6%-i miqdarında təşkil etməsini nəzərdə tutmuşdur. Bunun 1,5%-i bufer ehtiyat kimi saxlanılaraq Dominikan Respublikasının gələcəkdə baş verə biləcək oxşar hadisələrdən sığortalanması məqsədini daşıyır. BVF 2015-ci ilin noyabr ayında Dominikan Respublikasında donor ölkələrin iştirakı ilə keçirilən konfransda iştirak edərək bu ölkəyə maliyyə yardımı edəcək ölkələri müəyyənləşdirmişdir. Bir çox partnyorlar ikitərəfli formatda yardım etməyə razılıq versə də, əvvəlki kimi bərpa işlərinə ayrılacaq əlavə qrant vəsaitinin müəyyən edilməsi olduqca vacib olmuşdur. BVF belə hesab edir ki, makroiqtisadi göstəricilərin davamlı olaraq inkişafı əlavə donor yardımlarının həyata keçirilməsini şərtləndirəcəkdir.

BVF –nin texniki yardımını Qvatemalada yüksək inflyasiyanın nəticələrinin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışdır. Fondun Qvatemala mərkəzi bankına dəstəyi nəticəsində pul-kredit siyasətinin yaxşılaşdırılması və beynəlxalq təcrübə əsasında pul-kredit siyasətinin əsas əməliyyat alətlərinin formalaşdırılması tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu dəstək nəticəsində dövlət inflyasiyanın hədəflənməsi sahəsində mərkəzi bankın proqnoz vermək və makroiqtisadi təhlilin aparılması üzrə professional və təşkilati bacarıqlarının yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Texniki yardım çərçivəsində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində 2015-ci ilin sonunda inflyasiya 3% azalmışdır. Qvatemala hökuməti 1991-ci ildən etibarən inflyasiyanın azaldılması və xarici iqtisadi göstəricilərin möhkəmləndirilməsi

istiqamətində strategiya işləyib hazırlamışdı. Strategiya mərkəzi bankın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsini, sərt mübadilə məzənnəsinin tətbiq edilməsini, faiz dərəcələrinin liberallaşdırılmasını, mərkəzi bank tərəfindən hökumətin birbaşa və ya dolayı yolla maliyyələşdirilməsinin konstitusional və hüquqi əsaslarının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tuturdu.

2015-ci ildə bazarda faiz dərəcələri 10 faiz aşağı düşmüş, bu isə kredit götürənlər üçün əlverişli mühit yaratmışdır. Bu, maliyyə bazarının potensialını 2015-ci ildə ÜDM-in 20 faizindən 2015-ci ildə ÜDM-in 35 faizinə, 2015-ci ildə orta hesabla 5000 ABŞ dollarından 7,737 ABŞ dollarına qədər artırmağı təmin etmişdir. [9, s. 38] Hazırda Qvatemalada beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müsbət qiymətləndirilən makroiqtisadi sabitlik göstəriciləri bu ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və əhalinin həyat səviyyəsinin artmasına xidmət edən iqtisadi artımın təşviqi üçün ən vacib amillərdən biridir.

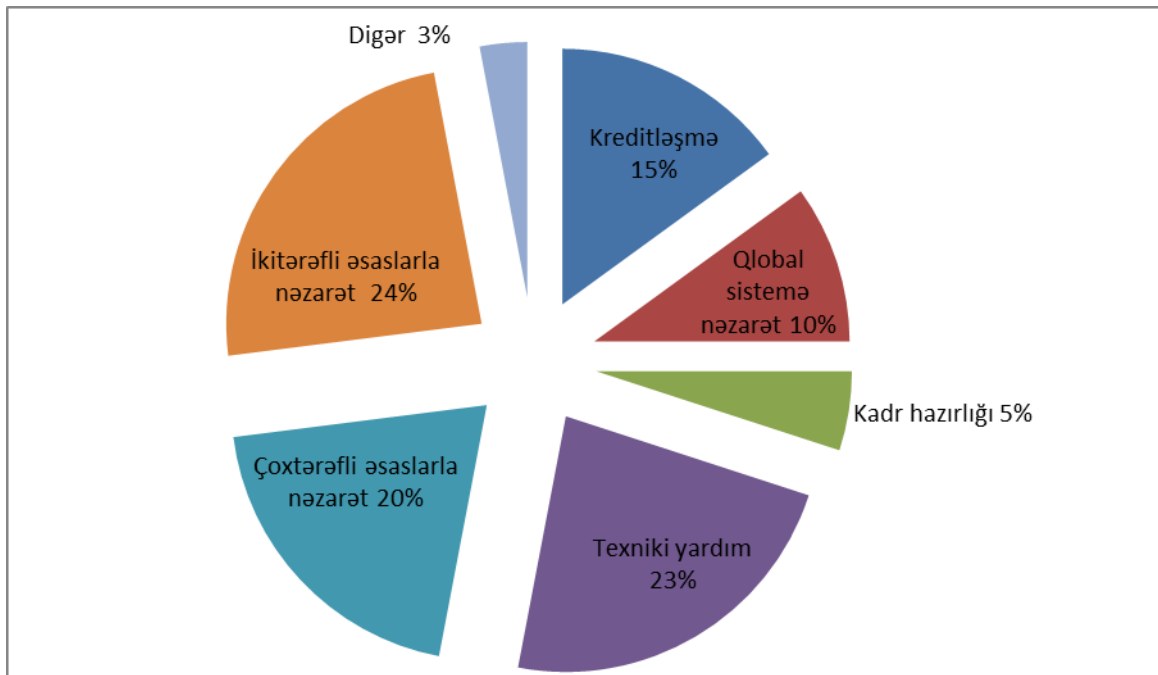
2015-ci ildə Perunun Lima şəhərində BVF-nın Dünya Bankı ilə birgə illik yığıncağında dövlətlər dünya iqtisadiyyatının keçid dövrünə qədəm qoymasından narahatlıq keçirərək, xüsusilə Çinin iqtisadiyyatının balanslaşdırılması, birja qiymətlərinin aşağı düşməsi, ABŞ-ın pul-kredit siyasətinin gücləndirilməsi məsələlərini müzakirə etmişdir. Digər mühüm məsələlər isə iqlim dəyişikliyi, maliyyə xidmətlərinə geniş çıxış imkanlarının əldə edilməsi, dövlət sektorunda idarəetmə islahatları olmuşdur. BVF bu məsələləri əsas götürərək qeyri-müəyyən xarakter daşıyan gələcək perspektivə cavab tədbirlərinin işlənilib hazırlanması üçün “siyasətin modernləşdirilməsi” ideyasını irəli sürdü ki, bu da direktiv orqanların struktur islahatları həyata keçirməklə maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədini daşıyırdı. Məhz bu yığıncaqda BVF-nın struktur olaraq möhkəmləndirilməsi, üzv dövlətlərin ehtiyaclarına cavab verən səviyyədə daha inteqrasiyalı, məqsədyönlü fəaliyyət sərgiləməsi fikri irəli sürülmüşdür. Bu zaman həmçinin Latın Amerikası dövlətlərinin problemlərinə baxılaraq, iqtisadi artıma nail olmaq məqsədilə inteqrasiya prosesləri barədə müzakirələr aparılmışdır.

FƏSİL III. Qlobal valyuta sisteminin inkişaf perspektivləri

3.1 Qlobal maliyyə sisteminin müasir vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Sahəvi pul vəsaiti-kredit və maliyyə qurumlarının əməl gəlməsinin mühüm nədəni, İEOÖ - in yer üzü təsərrüfatında əsas mövqedə olmağa cəhd etməsi, ənənəvi iqtisadi məsələlərin iş birliyi aydınlanmasının məqsədəuyğun olmasıdır. Artıq qeyd olunduğu kimi, dövlətlərin maliyyə-kredit vəziyyətinin sabitləşdirilməsi sahəsində beynəlxalq institutlar cərgəsinə ilk növbədə BVF daxildir. Vurğuladığımız kimi sözügdən qurum dünyəvi pul vəsaiti iş birliyi və dəyişmə stabilliyini həyata keçirmək, ödəmə balanslarında ortaya çıxan çətinliklərlə bağlı ölkələrə qısamüddətli maliyyə dəstəyi vermək məqsədilə təsis edilmişdir. Fondun 2016-cı il üzrə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin görüntüsü aşağıdakı diaqramda verilmişdir:

Diaqram 3.1 2016-cı ildə BVF-nin fəaliyyət sahələri üzrə maliyyə xərclərinin bölgüsü. [9, s. 75]

Diaqramdan göründüyü kimi BVF kreditləşmədən çox maliyyə yardımını nəzarət və texniki yardıma ayırır. 1987-ci ildə təsisatın yer üzündə işlərini daha səmərəli etmək və genişləndirməkdən ötrü genişləndirilmiş fond təsis edildi ki, onun başlıca

funksiyası BVF nümayəndəsi İEOÖ-ə səmərəli şərtlərlə kreditlərin ayrılmasından ibarətdir. BVF Dünya Bankı ilə birlikdə yoxsulluğun azaldılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər həyata keçirir. Bu cür tədbirlərə hər şeydən qabaq yoxsul ölkələrin borclarının nisbətən azaldılması aiddir. İnkişaf komitəsi isə bu sferada fəaliyyəti daha da möhkəmləndirərək, BVF/BYİB proqramı tərtib etdi ki, sözügedən proqrama əsasən böyük xarici borcu olan yoxsul ölkələr Bankın və Fondun maliyyə dəstəklərindən faydalanmaq şansı əldə edirdi. 2000-ci ildə dünyanın 22 kasıb dövlətinin 20 milyard dollar borcu silinmişdir. Yoxsul ölkələrdə yoxsulluğun azaldılmasında və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında onların apardığı xarici siyasət əhəmiyyətli rol oynayır. Buna baxmayaraq son 20 ildə dünya ticarətində yoxsul ölkələrin xüsusi çəkisi xeyli azalmışdır. Bunun başlıca səbəbləri bir neçə amillərlə izah edilir: dövlət institutlarının zəifliyi, qeyd edilən ölkələrin iqtisadiyyatındakı struktur problemləri, yerli ixracatçıların dövlət tərəfindən dəstəklənməməsi, habelə İEOÖ-in dövlətlərinin həyata keçirdiyi proteksionist siyasət. Dünya üzrə yoxsul ölkələrin ümumi dünya ticarətinə aktiv cəlb edilməsindən ötrü onların hökumətləri bu ölkələrdə siyasi və iqtisadi durumun normallaşdırılması üçün mühit qurmalı, eyni zamanda investisiyalar üçün səmərəli məkan yaratmalıdır. Başqa yandan İEOÖ İEOÖ-in eksportuna əngəl olan sədlərin sayını aşağı salmalı, mümkün olduqca aradan götürməlidir. Bu sədlərə İEOÖ-də yerli istehsalçılar üçün ayrılmış subsidiyalara və İEOÖ-in satış mərkəzlərinə, İEOÖ-in təqdim etdiyi xidmət və əmtəələrə qoyulan məhdudiyyətlər aiddir. Əksər sənayesi tərəqqi etmiş dövlətlərdə proteksionizm siyasəti - ən çox da tekstil, kənd təsərrüfatı və paltar istehsalı sferasında bu gün də güclüdür. Əgər zəngin dövlətlər öz satış mərkəzlərini İEOÖ-in KT məhsulları üçün yaratsalar, o zaman buradan həm gəlir götürə, həmçinin yoxsulluğun aradan götürülməsinə yardım edə bilərlər. Dünya Bankının apardığı heblamalara əsasən ABŞ, Avropa dövlətləri və habelə Kanada və Yaponiya yerli satış mərkəzlərini 49 İEOÖ-dən imtiyaz və servislərin çıxışına sərbədsiz şərait qursalar, axırıncıların eksportunun tutumu 11 faiz yüksəlirdi. BVF nümayəndəsi olan dövlətlərə texnoloji dəstəyin göstərilməsində xeyli fəaliyyət göstərir. 2001-ci ildə

BVF hesabına Afrika 27 faiz, Avropa 29%, Yaxın və Orta Şərq 11 faiz, Latin Amerikasası və Karib hövzəsi bölgəsinə 10 faiz, Asiyaya 23% həcmində texniki yardım ünvanlanmışdır. Texnoloji kömək və tədris proqramı BVF-in öz gəlir cədvəlindən, həmçinin donor dövlət və araşdırmalar hesabına təyin edilir. BVF-nin texnoloji kömək proqramı maliyyə qarşılıqlığı keçirmiş ölkələrin makroiqtisadi sabitliyinin yenidən bərpa edilməsinə kömək edir. BVF –nın hazırladığı tədris proqramları yer üzünün ayrı-ayrı bölgələrində tətbiq olunur. Misal üçün, Çin Mərkəzi Bankı ilə ölkənin formallarının tədrisi proqramı reallaşdırılmışdır. Braziliya hökuməti və BVF respublikada sahəvi təlim ocağının fəaliyyət göstərməsi barəsində razılığa əldə etmişlər. 1989-cu ildən başlayaraq BVF Mərkəzi və Şərqi Avropa dövlətlərinə, Rusiyaya və köhnə Sovet İttifaqının başqa dövlətlərinə iqtisadiyyatlarını mərkəzləndirilmiş planlaşdırma rejimindən bazar iqtisadiyyatına keçid etmək üçün fəal şəkildə kömək etməkdədir. BVF bu ölkələrlə əməkdaşlıq şəraitində işləyir və ölkələrin iqtisadiyyatlarının dəyişməz qalmasına və təzədən təşkil olunmasına cəhd göstərir. Misal üçün, BVF bazar iqtisadiyyatına görə qanuni təməlin qoyulması üçün sadalanan dövlətlərə köməklik edir. 1993-cü ildə bazar iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərməsi ilkin dövrlərinə tərəf çıxmaq üçün artıq maliyyələsdirmə təqdim edilməsi məqsədilə BVF sistem dəyişikliklərinin maliyyələsdirilməsi vasitəsinə (STF) yaratdı ki, onun da qüvvədə olduğu zaman intervalı 1995-ci ildə yekunlanmışdır.

Son iki il ərzində, çox aşağı gəlirli ölkələr və aşağı orta gəlirli dövlətlər büdcə-vergi siyasəti üzərində nəzarəti gücləndirərək, maliyyə bazarlarını liberallaşdırmış və orta səviyyədə inflyasiyanı sabitləşdirməyə müvəffəq olmuşlar. İndi isə bu nəticələrə nail olmaqda kömək edən bu pul siyasəti maliyyə bazarlarının inkişafı və dünya bazarlarına kapitalın daha geniş hərəkəti nəticəsində yaranmış əlaqələrin şəbəkəsinin böyüməsindən irəli gələn çətinliklərlə üzləşmişdir. BVF-nin “aşağı gəlirli və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrinin pul-kredit siyasətinin təkamülü” adlı hesabatı 2015-ci ildə İcra şurası tərəfindən müzakirəyə çıxarılmışdır. Hesabatda müxtəlif dövlətlərin pul-kredit siyasətinin təhlili aparılaraq onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərin əhəmiyyəti qiymətləndirilmişdir. BVF bu hesabatdan irəli

gələrək qeyd olunan kateqoriyadan olan dövlətlərə tövsiyələrin verilməsi və gələcək addımların müəyyən edilməsi məqsədilə aşağıdakı nəticəyə gəlmişdir:

- Dövlətlər pul-kredit siyasəti üçün əlaqəli və şəffaf bir çərçivə yaratmalıdırlar. Mərkəzi banklar, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin gücləndirilməsi ilə yanaşı, qiymət sabitliyinin prioritetini təmin edən aydın bir səlahiyyətə malik olmalıdırlar.

- İnflyasiyaya münasibətdə dövlətin əsas məqsədi pul siyasətinin təməl prinsiplərinə və buna uyğun münasibətin formalaşdırılmasına xidmət etməlidir. Bu məqsəd inflyasiyanın tənzimlənməsi üçün əhəmiyyət kəsb edir və mərkəzi bankın fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün dəqiq bir standart irəli sürür.

- Qiymət sabitliyi və digər siyasi məqsədlər arasında uzlaşmanın əldə edilməsi asan deyil, baxmayaraq ki, qiymət sabitliyi prioritetinin əsas götürülməsi banklara pul siyasəti qərarlarında digər məqsədləri daha çox nəzərə almağa imkan verə bilər.

- Mərkəzi bankın pul-kredit siyasəti qaydaları xüsusi qısamüddətli faiz dərəcələri əsasında olmalıdır. Belə fəaliyyət prosedurları, faiz dərəcələrinin qeyri-sabitliyini azaldaraq maliyyə bazarının inkişafına töhfə verər və bütövlükdə iqtisadiyyatın müsbət dinamika inkişafına şərait yarada bilər.

Qeyd olunan məsələlərdən irəli gələrək, Fond aztəminatlı, orta-aşağı gəlirli ölkələrə dəstək verərək müxtəlif proqramlar çərçivəsində, xüsusilə texniki yardım və kadr hazırlığı çərçivəsində bu dövlətlərə nəzarəti gücləndirmək yolu ilə pul-kredit siyasətinin modernləşdirilməsi istiqamətində tövsiyələr irəli sürəcəkdir.

2015-ci ildə BVF Dünya Bankı ilə birgə aşağı gəlirli ölkələrin dövlət borcunun həssaslığı məsələləri üzrə ilk birgə hesabatlarını hazırlamışdır. Hesabat qlobal iqtisadi böhrandan sonra bu dövlətlərin borclarının əsas yaranma səbəblərini göstərməklə yanaşı onun struktur dəyişikliyinə analizinin də verilməsi baxımından əhəmiyyətli olmuşdur. Hesabatdan irəli gələn nəticələrin təhlili əsasında bu dövlətlərin borc vəziyyətinin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin işlənilməsi hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Hesabat 74 dövləti əhatə edir və hesab edilir ki dövlətlər üçün müxtəlif maliyyə mənbələri təmin etməklə onların iqtisadiyyatlarında canlanma yaratmaq olar. Bu həmçinin onlar üçün müəyyən risklər də yarada bilər.

Məsələn, dövlətlərin həmin maliyyə mənbələrindən əldə etdiyi vəsaitin düzgün istifadəsi ilə bağlı narahatlıqlar hələ də qalmaqdadır. Hesabat sübut edir ki, son on il ərzində dövlətlərin borcu ilə bağlı müsbət tendensiya müşahidə edilməkdədir.

Borc yükünün yüngülləşdirilməsi istiqamətində tətbiq edilən aktiv proqramlar nəticəsində birja məhsullarına tələbatın artması ilə dövlət borcunun ÜDM-ə münasibətdə həcmi 2006-cı ildə 66%-dən 2014-cü ildə 48%-ə qədər düşmüşdür.

Aşağı gəlirli ölkələrdə, xüsusilə sərhəd bazarlarına malik ölkələrdə müsbət makro iqtisadi göstəricilər əldə edilmiş bu isə onların xarici bazarlarda maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını genişləndirmişdir.

Hesabatda qeyd olunur ki, sərhəd bazarlarına malik və birja məhsulları ixrac edən dövlətlərin güzəştə borcu 2007-2014-cü illər ərzində ümumi xarici borcun həcminə nisbətə 2 dəfə artmışdır. Bu müddət ərzində xarici borc öhdəlikləri üzrə kritik vəziyyətdə olan dövlətlər 43%-dən 26%-ə qədər düşmüşdür. [9, s. 52]

Bəzi ölkələrdə düzgün həyata keçirilməmiş maliyyə siyasəti nəticəsində likvid ehtiyatların həcmi azalmış, ÜDM-nin həcminə nisbətə xarici borcun kəmiyyət göstəricisində artım müşahidə edilmişdir. Hesabatda vurğulanır ki, aşağı gəlirli ölkələrə dəyişən bazar şərtlərinə və pisləşməkdə olan maliyyə vəziyyətinə uyğun olaraq müvafiq texniki yardımlar göstərilməlidir.

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya problemi, bazar risklərinin təhlükəli həddə qalması, büdcə ehtiyatlarının azalması kimi tendensiyalar borcun düzgün idarə edilməsi və vergi-büdcə siyasətinə daha ciddi yanaşmanı tələb edir. Bu siyasətin, dünya əmtəə qiymətlərinin gerilməsi, pul siyasətinin normallaşdırılması və valyuta məzənnələrinə təzyiqi səbəbindən daha az əlverişli qlobal kredit şərtləri şəraitində sınaqdan keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Aşağı gəlirli ölkələr üçün vergi stimulu siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə BVF, Dünya Bankı, İƏİT və BMT 20-lik dövlətləri üçün “Aşağı gəlirli ölkələr üçün vergi güzəştlərinin effektiv istifadə imkanları” adlı sənəd işləyib hazırlamışdır. Bu sənəd 20-lik dövlətlərinin inkişaf məsələləri üzrə işçi qrupuna təqdim edilmişdir və aşağı gəlirli ölkələrin vergi imtiyazlarını qiymətləndirmək üçün istifadə edə biləcək vasitələri özündə təsvir edir:

- Gəlir və xərclərin analizinin tətbiqi vergi imtiyazlarının qiymətləndirilməsi üçün vahid bir əsas kimi çıxış edir.

- Üç alət - vergi xərclərinin qiymətləndirilməsi, korporativ mikro simulyasiya modelləri və effektiv vergi dərəcələrinin modelləri – gəlir və xərclərin analizinin müxtəlif aspektləri ilə əlaqəlidir.

- Digər iki vasitə isə şəffaflığı qiymətləndirmək və vergi təşviqlərini tənzimləmək üçün xidmət göstərir. [9, s. 52-53]

Asiya və Latın Amerikasını arasında ticarət və maliyyə inteqrasiyası məsələləri 2016-cı il 3 mart tarixində BVF –nin mənzil qərargahında keçirilən konfransın mərkəzində olmuşdur. Bu iki bölgəni əhatə edən iqtisadi inteqrasiya son on il ərzində daha da dərinləşmişdir, xüsusilə Asiya (Çinin aparıcı rolu ilə) Latın Amerikasının birja mallarının əsas ixrac bazarlarından birinə çevrilmişdir. Xüsusilə, Asiyadan Latın Amerikasına investisiya axınlarının da kəmiyyət göstəriciləri artmışdır. BVF ekspertləri belə hesab edir ki, Çin iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dərəcədə balanslaşdırma apararkən ticarət və investisiya münasibətləri dəyişəcək və onun birja mallarına tələbatı azalacaq. Konfransda Trans-Sakit okean tərəfdaşlığının qurulmasının nəticələrini qiymətləndirmək də daxil olmaqla, bu dəyişən ticarət və maliyyə əlaqələri kontekstində əsas imkanlar və problemlər müzakirə edilmişdir.

Son bir neçə il ərzində əmtəə qiymətlərində kəskin azalma, Çində artımın bərpası və inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda uzun müddət davam edən artım nəticəsində bir çox Latın Amerikasını ölkəsində artım əhəmiyyətli dərəcədə yavaşladı. Bundan əlavə, qlobal maliyyə böhranından sonra, bir çox transmilli banklar region ölkələrində fəaliyyətlərini məhdudlaşdırmışdır ki, bu da onların kreditlərdən istifadə imkanlarının azaldılması və ya maliyyə sektorunda rəqabətin azaldılmasına gətirib çıxarmışdır.

BVF-nin 2016-cı ilin mart ayında verilmiş "Latın Amerikasında Maliyyə İnteqrasiyası" adlı hesabatında, hazırkı dövrün Latın Amerikasını ölkələri üçün regional maliyyə inteqrasiyasını gücləndirmək üçün yaxşı bir vaxt ola biləcəyini iddia edir. İcra heyəti bu hesabatı 2016-cı ilin mart ayında qeyri-rəsmi görüşdə müzakirə etmişdir. Hesabatda deyilir ki, regional maliyyə inteqrasiyasını dünya iqtisadiyyatına

daha geniş inteqrasiyanın yerini tutmasa da, transmilli bankların fəaliyyətinin azaldılması və qlobal təşəbbüslərin çox da yüksək səviyyədə olmayan dəstəyi belə regional inteqrasiyanı qlobal inteqrasiya istiqamətində bir addım olaraq əhəmiyyətli edə bilər.

Məsələn, regional maliyyə inteqrasiyası, nəzarət və mühasibatlıq kimi sahələrdə Latın Amerikasına ölkələrində ən yaxşı təcrübələrin tətbiqinə kömək edə bilər.

Bu amil həm də bu ölkələrə investisiya axını stimullaşdırmaq, bazarların funksionallığı üçün minimum səviyyənin yaradılmasına və ölkələrin daxili və ya qlobal amillərdən asılılığını azaltmaq üçün diversifikasiyanın həyata keçirilməsinə imkanlar yarada bilər. Nəticədə Latın Amerikasına dövlətləri regiondakı digər ölkələrin iqtisadi sabitliyindən faydalanmaq imkanı əldə etmiş olur.

2. BVF-nun fəaliyyətini hər zaman müxtəlif elm və siyasi xadimlər kəskin tənqid edirlər. Bir çox məsələlərdə, xüsusilə bankın amerikalı xarakteri və böhran vəziyyətindən çıxış məqsədilə üzv dövlətlərə verdiyi tövsiyələrin qeyri-effektivliyi ilə bağlı xeyli sayda tənqidi fikirlər mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, Fondun fəaliyyəti barədə qərarların qəbul edilməsi proporsional olaraq bölünür. Fondun qərarlarının qəbul edilməsi üçün 85% səs tələb olunur. ABŞ səslərinin 17% payına malikdir. Bu faiz təbii ki, müstəqil qərar qəbulu üçün kifayət deyil, lakin Fondun istənilən qərarını blok edə bilər. ABŞ senatı BVF –nin müəyyən addımları atmasını, məsələn hansısa dövlətə kredit verilməsini qadağa edən qanunvericilik aktı qəbul edə bilər. [<http://www.rbc.ru/economics/18/05/2010/5703da3c9a79470ab5020b8c>] Çin iqtisadçısı, professor Şi Çzyansyun belə hesab edir ki, kvotaların bölgüsü təşkilatın baza prinsiplərini dəyişmir, ABŞ öz payını saxlayaraq veto hüququna malik olur: “ABŞ əvvəl olduğu kimi indi də BVF –nin fəaliyyətinə rəhbərlik edir.” [25]

BVF kredit verərkən öz tələblərini irəli sürür – kapitalın sərbəst yerdəyişməsi, nəqliyyat, kommunal xidmətlər kimi sahələrdə özəlləşdirmə, təhsil, səhiyyə, ictimai

nəqliyyat kimi sosial sahələrə dövlət xərclərinin azaldılması, ətraf mühitin qorunması siyasətindən imtina, əmək haqqlarının azaldılması, işçilərin əmək hüquqlarının məhdudlaşdırılması, vergi təzyiqinin artırılması və s.

Bir çox siyasətçilər BVF –nin fəaliyyətinin mənfi iqtisadi və siyasi nəticələrə gətirib çıxardığını hesab edirlər ki, təbii ki, bu da müəyyən tarixi faktlara əsaslanır. Bəzi ekspertlər belə hesab edir ki, BVF tərəfindən təqdim edilmiş proqramlar nəticəsində məhz Yuqoslaviyanın sənaye sektoru çökmüş və dövlət tənəzzülə uğramışdır. Yenidənqurma barədə razılıq əldə edildikdən sonra dövlətin xarici borcu artmış, yuqoslaviya valyutası devalvasiyaya uğramışdır ki, bu da əhalinin güzəranına mənfi təsir göstərmişdir. 1980-ci illərdə BVF mütəmadi olaraq öz iqtisadi terapiyasını həyata keçirən addımlar atmasına baxmayaraq yuqoslaviya iqtisadiyyatı tənəzzül etmişdir. İqtisadi böhran sosial vəziyyətin aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. BVF tərəfindən Yuqoslaviyaya verilən kreditlər ümumi borcun ödənilməsinə və BVF tövsiyələrinin icrasına yönəlmişdir. Fond Yuqoslaviyaya regionların iqtisadi bərabərliyi prinsipindən imtina etməyə çağırmışdır ki, bunun da nəticəsi olaraq ölkədə separatizmin güclənməsi və vətəndaş müharibəsi baş vermişdir.

1989-cu ildə BVF Ruandaya bu şərtlə kredit vermişdi ki, hökumət fermer təsərrüfatlarına dəstəyi dayandırsınlar və yerli valyutanı devalvasiya etsinlər. Bu əhalinin gəlirlərinə mənfi təsir göstərdi, nəticədə xutu və tutsi tayfaları arasında vətəndaş müharibələri baş verdi, yarım milyon insan həlak oldu.

1980-ci ildə neftin qiymətlərinin qəfil düşməsi Meksika iqtisadiyyatını böhrana aparırdı. BVF bu dövlətə kredit təqdim etdi, bir şərtlə ki: kütləvi özəlləşdirmə aparılmalı, dövlət xərcləri aşağı salınmalıdır. Nəticədə dövlət xərclərinin 57%-i xarici borcun ödənilməsinə yönəldildi və ölkədən 45 mlrd dollar xaricə transfer olundu. İşsizlik iqtisadi fəal əhalinin 40%-ni əhatə etdi. Meksikanı məcburi surətdə NAFTA təşkilatına qoşulmağa və amerika korporasiyalarına sərfəli güzəştlər verməyə məcbur etdilər. Meksika fəhlələrinin gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdü. İslahat nəticəsində Meksika ABŞ-dan qarğıdalı idxal etməyə

başladı. Bu isə Meksika fermerlərinin vəziyyətini pis duruma saldı. [26]

BVF tərəfindən dövləti kredit götürüb xarici borcları ödəməyə məcbur edilməsi onun iqtisadiyyatını idxaldan asılı vəziyyətə salmaqla sahibkarlığın inkişafını məhdudlaşdırır. Afrika dövlətlərində və Filippində də oxşar hadisələr baş vermişdir.

[27]

Professor Aşoka Modi belə hesab edir ki, BVF-nin iqtisadi proqnozları əhəmiyyətsizdir. O göstərir ki, 20 ildə - 1994-cü il Meksika böhranından 2008-ci il qlobal maliyyə böhranına qədər baş vermiş hər bir ciddi böhrana bir il, ya yarım il qalmış BVF-nin proqnoz göstəriciləri stabil olaraq təqdim edilmişdir. BVF hətta ABŞ ipoteka böhranını belə əvvəldən hesablaya bilməmişdir.

2017-ci ildə BVF-nin Ukraynaya kredit təqdim etməsi də ciddi tənqiddə məruz qalmışdır. İqtisadçılar belə hesab edir ki, BVF ilə əməkdaşlıq edən heç bir dövlət indiyə qədər ciddi iqtisadi yüksəliş əldə etməyiblər. Əksinə bir çox dövlətlər böyük iqtisadiyyata malik dövlətlərin güclənməsinə xidmət edən iqtisadi arenaya çevrilmişdir.

BVF nümayəndəsi olan dövlətlərdən onların qızıl və pul vəsaiti təminatları, qızılın və imtiyazların emalı, eksportu və importu haqqında, ekzogen investisiyalar, ənənəvi qazanc, dəyərlərin indeksləri, pul vəsaitlərinin məzənnələri, pul vəsaiti monitorinqi tədbirləri, klirinq sazləri və s. haqqında informasiya əldə edir. Təsisat araşdırmalar edir və nümayəndə olan dövlətlərə pul vəsaiti və maliyyəyə aid icmal müəhazirələri sunar, maliyyə məsələlərinin aydınlanmasına yardım edir, peşəkar kadrlar hazırlanmasını təşkil edir. BVF müdürlüyünün il ərzindəki məruzələrini, alış-veriş və maliyyə haqqında informasiyaları, nümayəndə olan dövlətlərin pul vəsaiti paritetləri haqqında fasiləsiz informasiyaları ingilis dilində çap edir. Təsisat "Beynəlxalq maliyyə statistikasını", "Tədiyə balanslarının il ərzindəki məcmuəsi" adlı bülleten, "Beynəlxalq maliyyə xəbərlərinin icmalı" və digər vəsaitlər çap edir.

3.2Azərbaycan milli valyuta sisteminin dünya qlobal maliyyə sistemində rolu

Azərbaycanda valyuta siyasətinin effektiv əməliyyat rejiminin, yəni ölkənin keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün səciyyəvi olan cəhətlər ilə yanaşı spesifik xüsusiyyətlərini də nəzərə ala bilən monetar siyasət rejiminin seçilməsini təmin etməkdən ötrü bu sahədə dünya təcrübəsi geniş araşdırılmalıdır.

Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin daha dayanıqlı xarakter alması üçün pul siyasəti strategiyasının daha da təkmilləşdirilməsi, mövcud iqtisadi situasiyaya daha adekvat siyasət yeritməyə imkan verən çevik rejimin tətbiqi təbb olunur. Dünya təcrübəsi də göstərir ki, lialiyyə bazarları liberallaşdırıldıqca və texnoloji cəhətdən inkişaf etdikcə pul siyasətinin alətləri ilə onun məqsədləri arasındakı əlaqəyə müntəzəm olaraq yenidən baxmaq zərurəti meydana gəlir [15, səh.88].

Gələcəkdə Azərbaycanda da dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminin tətbiqi imkanları araşdırıla bilər. Bu zaman aralıq məqsədlər, üzrə hədəflərə nail olmağın, o. cümlədən pul proqramına əməl edilməsinin əhəmiyyəti, azalacaqdır, Çünki, pul siyasətinin məqsədinin, birbaşa inflyasiya olması, şəraitində, aralıq hədəflər daha çevik surətdə tənzimləyə bilər. Qeyd edək ki, bəzi MDB-ölkələrinin mərkəzi, bankları da .artıq inflyasiyanın

birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçməyi planlaşdırdıqlarını bəyan etmişlər, (məsələn, Qazaxıstan Mərkəzi Bankı) .

Son illər, inflyasiyanın birbaşa, hədəflənməsi strategiyasının sürətlə populyarlaşmağı müşahidə edilir, İnflyasiyanın hədəflənməsi rejiminə keçid meylinin güclənməsi ilə əlaqədar olaraq bu strategiyanın səciyyəvi cəhətləri üzərində xüsusi dayanmğa ehtiyac vardır.

İnflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi dedikdə pul siyasətinin yeganə ortamüddətli məqsədi kimi inflyasiyanın müəyyən olunması və mərkəzi bankın bu məqsədə nail olunmasına görə yüksək dərəcədə məsuliyyət daşması nəzərdə tutulur [19, 41]. Bu zaman pul siyasətinin aralıq parametrləri əvvəlcədən bəyan olunmur.

İnflyasiyanın birbaşa hədəflənməsinin əsas şərtləri bunlardır:

- mərkəzi bankın müstəqilliyi;

- pul siyasətinin şəffaflığı;
- pul-kredit orqanlarına yüksək etimad.

İnflyasiyanın hədəflənməsi rejiminin tərəfdarlarının fikrincə pula olan tələb və pul kütləsi ilə inflyasiya arasındakı əlaqələr qeyri sabit olduğundan inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi pul kütləsinin hədəflənməsindən daha effektivdir [10, səh.50-58].

İnflyasiyanın hədəflənməsi rejimi şəraitində mərkəzi bank hesabat dövrünün yalnız əvvəlində hədəf götürdüyü inflyasiya tempi barədə deyil, eyni zamanda dövrün sonunda faktiki inflyasiya səviyyəsi barədə məlumat verməlidir.

Faktiki inflyasiya əvvəlcədən bəyan edilmiş hədəfdən fərqlənersə mərkəzi bank bunun səbəbləri barədə ictimaiyyətə və ya bəzi ölkələrdə parlamentə izahat verməlidir.

İnflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi strategiyasını tətbiq edən müxtəlif ölkələrdə mərkəzi bankın əvvəlcədən bəyan edilmiş inflyasiya səviyyəsinə əməl edilməsi üzrə məsuliyyəti müxtəlifdir. Məsələn, Yeni Zelandiyada inflyasiyanın faktiki səviyyəsi əvvəlcədən bəyan edilmiş səviyyədən kəskin fərqləndiyi halda mərkəzi bankın rəhbəri öz vəzifəsindən kənarlaşdırılır [17, s.2-7]. Digər ölkələrdə isə mərkəzi bankın əsasən geniş ictimaiyyət qarşısında böyük məsuliyyəti vardır.

Dünyada hələlik yalnız 3 ölkə-Yeni Zelandiya, Kanada və İngiltərə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminin tətbiqi üzrə 10 ildən artıq təcrübəyə malikdirlər. Digər ölkələrin isə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminin tətbiqi üzrə təcrübələri 5 ildən azdır.

1990-2000-ci illərin təhlili göstərir ki, 12 ilin Yeni Zelandiyada 8 ilində, Kanadada 9 ilində, İngiltərədə isə hamısında inflyasiya üzrə hədəfə nail olunmuşdur [12, s. 5-17]. Bu pul kütləsinin hədəflənməsi rejiminin nəticələri ilə müqayisədə daha qənaətbəxşdir. .

Ümumiyyətlə, tədqiqatlar göstərir ki, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsinə keçmiş ölkələr yüksək nəticələr əldə etməkdədirlər. İnflyasiyanın hədəflənməsi rejiminə keçmiş ölkələr inflyasiya səviyyəsini aşağı endirməklə eyni zamanda

ÜDM-in də artım tempinin yüksəlməsinə nail olmuşlar. Bu onunla bağlıdır ki, inflyasiyanın, birbaşa hədəflənməsi rejimi iqtisadi agentlər üçün qeyri-müəyyənlik amilini tam aradam qaldırmaqla daha səmərəli qərarların qəbuluna şərait yaradır.

İnflyasiyanın hədəflənməsi rejiminin tətbiqi üçün mərkəzi bankın alət müstəqilliyinin, yəni son məqsədə nail olmaq üçün pul siyasəti alətlərini istənilən kombinasiyalarda tətbiq etmək imkanının olması vacib şərtlərdəndir. Lakin, inflyasiyanın hədəflənməsi rejimini tətbiq edən, ölkələrin lieç də hamısının mərkəzi bankları məqsəd müstəqilliyinə malik deyildirlər. Məqsəd müstəqilliyinə malik olan ölkələrə misal olaraq Finlandiya, İspaniya və Çilini göstərmək olar [99, səh. 14-19]. Məqsəd müstəqilliyinə malik olmayan ölkələrə isə məsələn, Yeni Zelandiya, İsrail və Braziliya aiddir [99, səh. 14-19]. Məqsəd müstəqilliyi olan mərkəzi banklar hökumətdən ayrı, müstəqil surətdə inflyasiya üzrə hədəfi müəyyən edirlər. Məqsəd müstəqilliyinə malik olmayan mərkəzi banklar isə inflyasiya üzrə hədəfə dair hökumətlə birlikdə bəyanat verirlər.

Şübhəsiz ki, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsinə keçid pul siyasətinin şəffaflığının da artırılmasını zərurətə çevirəcəkdir. Qeyd edək ki, inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi şəraitində investorlar öz işlərini daha yaxşı planlaşdırmaq imkanı əldə edə bilirlər. Deməli, bu rejimin tətbiqi həm də Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının artımının daha da stimullaşdırılmasına, iqtisadi artım tempinin yüksəlməsinə şərait yarada bilər.

Tədqiqatlar göstərilir ki, Azərbaycanda son illər qiymətlərin dəyişiminin yalnız təxminən 50 faizi monetar amillərdən asılıdır. Deməli gələcəkdə Milli Bank müstəqil olaraq özünün inflyasiya üzrə son hədəfi kimi xalis inflyasiyanı götürməlidir. Xalis inflyasiya dedikdə qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən məhsulların qiymətlərinin dəyişimindən və dolaylı vergilərdən təmizlənmiş inflyasiya nəzərdə tutulur. Onu da deyək ki, inflyasiya üzrə hədəf müəyyən diapozonda verilməlidir. Dünya təcrübəsində inflyasiya hədəfinin kəmiyyət parametri maksimum və minimum göstərici kimi göstərilir və onlar arasındakı fərq 2-3 faiz bəndi fərqlənir.

Milli Bank ümumi inflyasiya səviyyəsini bir hədəf kimi yalnız hökumətlə birlikdə qəbul edə bilər. İnflyasiyanın hədəflənməsi rejimini tətbiq edən ölkələrin əksəriyyətində mərkəzi bank hədəf götürülən inflyasiya səviyyəsinə dair məhz hökumətlə birlikdə bəyanat verir. Azərbaycanda da qiymətlərin dəyişimini şərtləndirən amillərin əhəmiyyətli hissəsinin, qeyri-monetar xarakter daşması antiinflyasiya siyasətində Milli Bankla hökumət arasında daha sıx əməkdaşlıq tələb edir.

İnflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi strategiyasına keçiddən sonra valyuta rejiminin daha da liberallaşdırılması, üzən tənzimlənən valyuta məzənnəsi rejimindən üzən məzənnə rejiminə keçid imkanları nəzərdən keçirilə bilər. Qeyd edək ki, valyuta məzənnəsinin qiymətlərə təsirinin azalması da buna şərait yaradır.

Beləliklə də son illər Azərbaycanda pul siyasətinin son və aralıq məqsədləri arasında müəyyənləşdirilmiş kombinasiyalar ölkədə makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olmasına şərait yaratmışdır. Pul siyasətinin çevikliyi artırmaq, onun iqtisadi situasiyaya daha da adekvat olmasını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi imkanları nəzərdən keçirilə bilər:

1. MilliBankda inflyasiya modelinin təkmilləşdirilməsi əsasında inflyasiyanın proqnozlaşdırılması sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi;

2. İnflyasiya ilə aralıq hədəflər olan pul kütləsi, faiz dərəcəsi və valyuta məzənnəsi arasındakı asılılıqların ekonometrik metodların tətbiqi ilə daha dərinləndirilməsi;

3. Azərbaycanda gələcəkdə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçid imkanlarının araşdırılması;

4. Gələcəkdə Milli Bankın pul siyasətinin son hədəfi kimi xalis inflyasiya göstəricisinin götürülməsi məsələsinə baxılması;

5. Milli Bank son məqsəd üzrə hədəf müəyyənləşdirərkən inflyasiya gözləmələrini də nəzərə alacaq. İnflyasiya gözləmələrinin inflyasiya səviyyəsinə təsir göstərən mühüm amillərdən biri olmasını nəzərə alaraq onun ölçülməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Bunun üçün gələcəkdə dünya

təcrübəsi nəzərə alınmaqla iqtisadi agentlər arasında xüsusi sorğuların keçirilməsi imkanları nəzərdə keçiriləcək.

6. Son illər . Azərbaycanda valyuta məzənnəsinin inflyasiyaya təsirinin azalması meylə onun aralıq məqsəd kimi rolunu azaltmağa şərait yaradır. Belə olan şəraitdə gələcəkdə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi rejiminə keçidlə eyni zamanda üzən tənzimlənən valyuta, məzənnəsi rejimindən tam üzən məzənnə rejiminə keçid imkanlarına da baxılmalıdır. .

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, mərkəzi bankların fəaliyyətində də modelləşdirmə üsulları geniş istifadə olunur.

Modelləşdirmə müasir dövrdə insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin öyrənilməsində çox geniş yayılmış tədqiqat formasıdır. Tədqiqat obyektini kimi iqtisadi proseslərin modelləşdirilməsində də dünyada kifayət qədər zəngin təcrübə toplanmışdır. Bu təcrübənin mənimsənilməsi və Azərbaycan Milli Bankı fəaliyyətində istifadə edilməsi müasir dövrdə çox aktual məsələdir.

İqtisadi proseslərin modelləşdirilməsi bir tərəfdən iqtisadi nəzəriyyənin əsas müddələrinin praktiki olaraq tətbiqi işini asanlaşdırır, digər tərəfdən isə iqtisadi göstəricilərin daha da təkmilləşdirilməsinə, modelləşdirilən obyektin daha dəqiq səciyyələndirilməsinə yardım edir.

AMB-in praktikasında modelləşdirmə üsullarının tətbiqinin genişlənməsi onun fəaliyyətində bir sistemlik yaratmaqla bütövlükdə bank sisteminin təkmilləşməsinə böyük təkan verə bilər.

Modelləşdirmənin tətbiqi ilk növbədə valyuta siyasəti ilə bağlı tədbirlərin asılılıqlarının müəyyən edilməsində, onlara təsir edən çox saylı amillərin qiymətləndirilməsində və pul siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasında böyük rol oynayır. Riyazi modellərinin qurulması və praktiki siyasət baxımından qiymətləndirilməsi AMB-nin tənzimləmə funksiyasını xeyli yaxşılaşdırma bilər. Təqdirəlayiq haldır ki, son zamanlar bir sıra makromodellər artıq işlənmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsinə dəstək verən beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrin fəaliyyətinin, proqramlarının analizi onu göstərir ki, bu təşkilatın qlobal iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində səyləri əvəzsizdir. Beynəlxalq və milli valyuta sistemləri çoxşaxəli proqramları nəinki maliyyə sabitliyinə xidmət edir, eyni zamanda cəmiyyətdə sosial stereotiplərin müsbət istiqamətdə inkişafına imkanlar açır.

Hazırda valyuta bazarlarında dövlətin ən başlıca məqsədi qüvvədə olan bazarın hərtərəfli inkişafının məqsədləri üçün düzgün strategiyanın qurulması, pul bazarlarının düzgün təşkilinə imkan yaradan geniş əhatəli, effektiv və rəqabətli bazara çevrilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı işlərin görülməsi vacibdir:

- maliyyə vəsaitlərin cəlb olunması üçün təsərrüfat subyektlərini qiymətli kağızlar bazarından istifadə etmələrinə həvəsləndirən mexanizmi ərin tətbiq edilməsi;
- emitentlər tərəfindən investorların hüquq və maraqlarına riayət edilməsi üzrə dövlət və qeyri-dövlət sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- emitentlər tərəfindən investorların hüquqlarına riayət edilməsinin təmin edilməsi yolu ilə qiymətli kağızlara olan tələbatın dəstəklənməsi və stimullaşdırılması;
- korporativ idarəetmə normalarına və emitentlər tərəfindən məlumatın lazımı şəkildə açıqlanmasına riayət olunmasının stimullaşdırılması;
- maliyyə bazarının infrastrukturunun, o cümlədən investisiya fondlarının və institusional investorlar sisteminin inkişafının stimullaşdırılması;
- investorların maarifləndirilməsi, eyni zamanda investisiya və korporativ idarə olunma mədəniyyətinin təşəkkül etdirilməsi əsasında ölkədə proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Azərbaycanın maliyyə bazarlarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün sirkulyasiyada olan investisiya sərvətlərinin tutumunun çoxaldılması.

Araşdırmalar göstərir ki. bir sıra m s l rin  t nliyi mövcud olsa da, respublikamız  c n yeni olan sözügedən bazar quruluşu sonralar sürətlə tərəqqi edəcəkdir. Nəticədə, x susil şdirm  prosedurunun yenə fəaliyyət göstərməsi, böyük korporasiyaların, holdinq quruluşlarının əmələ gəlməsi, bununla da nəticədə geniş səhmdar cəmiyyətlərinin yaranması Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının lazımı səviyyədə b r q rar olmasına şərait yaradacaq v  şirk tl rimizin yerli və beynəlxalq fond bazarları vasitəsilə investisiya cəlb etmək imkanım daha da genişl ndir c kdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Dünyamalı Vəliyev, Mayıl Rəhimov “Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı, 2008
2. G.Gənciyev. BİM: Müasir vəziyyət və inkişaf problemləri. Bakı, 2005.
3. Q.Süleymanov. Beynəlxalq əmək bazarının inkişaf problemləri. Bakı, 1999.
4. C.Kərimov, A.Orucov, T.Kərimova. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar. Bakı, Nurlan, 2008.
5. Mehdiyev R. Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı, 2005.
6. Ə.H.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, S.M.Məmmədov, M.K.Ramazanov. “Beynəlxalq İqtisadi Təşkilatlar”. Bakı. 2010
7. Vəliyev D., Rəhimov M. Beynəlxalq maliyyə. Bakı, 2000.
8. Великая депрессия и великая реформа: (Успехи и провалы экономической политики Ф. Д. Рузвельта): монография / [Арефьев Петр Владимирович и др.]; под ред. Р. М. Нуреева, Ю. В. Латова; Финансовый ун-т при Правительстве Российской Федерации. — Москва: НОРМА: ИНФРА-М, 2016.
9. Годовой отчет МВФ 2016 Совместный поиск решений.
10. Круглов В.В. Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений: Валютный курс. ИНФРА-М, 1998
11. Найденова Е. М. Рузвельт, Кейнс и Великая депрессия // Terra Economicus. — 2013. — Т. 11. — №. 4
12. И.Герчигова. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. М., 2000.
13. Под ред. И.Хасбулатова. Мировая экономика и международные экономические отношения. М., 2006.
14. Х. Шреплер. Международные экономические организации. М., 1998.
15. Zahid Məmmədov “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul- kredit sistemi” BAKI-2008
16. “Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals?”: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1517.pdf>

17. The Future of Asia's Finance: Financing for Development 2015 conference, Jakarta, Indonesia: <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2015/indonesia/>
18. Finance for All: Promoting Financial Inclusion in Central Africa conference, Brazzaville, Congo: <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2015/brazzaville/>
19. IMF's Regional Technical Assistance Center for Southern Africa Supports Strengthening Risk Based Supervision, Press Release No. 16/79:
<http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2016/pr1679.htm>
20. Financial Sector Assessment Program: <http://www.imf.org/external/np/fsap/fssa.aspx>
21. "Analyzing and Managing Fiscal Risks": <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2016/050416.pdf>

REFERAT

Müasir dövrdə qloballaşma prosesində dövlətlərin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişafı həm ümumi iqtisadi inkişafın təmin edilməsində, eyni zamanda son dövrlər daha aktualıq kəsb edən böhran və iqtisadi fəlakətlərin qarşısının alınmasında səylərin birləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yaşadığımız dünyada müəyyən sosial-tarixi inkişaf proseslərindən asılı olaraq dövlətlər iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə bir-birlərindən fərqlənirlər. Bu fərqlər ümumdünya iqtisadiyyatının davamlı inkişafına maneə olmaqla təkcə gəlirlərin azalmasına yox, əhalinin həyat tərzinin aşağı düşməsindən başlayaraq digər sosial problemlərə də yol açır. Xüsusilə baş vermiş iqtisadi böhranlar zamanı yaranmış maliyyə böhranlarının digər ölkələrə də yayılma imkanları olur ki, bu da böhranın təhlükəsinin daha da genişlənməsinə rəvac verir. Təbii ki, bu mənfi tendensiya qarşısının alınması istiqamətində qlobal səviyyədə təşəbbüslərin irəli sürülməsi bir tarixi zərurətə çevrildi və günümüzdə əhəmiyyətli maliyyə institutları hesab edilən Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı kimi beynəlxalq təşkilatlar yarandı. Bu beynəlxalq təşkilatlar yarandığı dövrdən dövlətlərin iqtisadi problemlərinin həll edilməsində əhəmiyyətli layihələr işləyərək həyata keçirmişdir. Bu baxımdan Beynəlxalq Valyuta Fondunun inkişaf etməkdə olan ölkələrin problemlərinin həllində həyata keçirdiyi tədbirlərin onların iqtisadi həyatında necə və hansı rol oynamasının tədqiq edilməsi vacib hesab edilir. Çünki BVF öz fəaliyyətində daha çox bu kateqoriyadan olan ölkələrin maliyyə problemlərinin həllinə üstünlük verir.

Valyuta – bəşəriyyətin ən mühüm kəşflərindən biridir, onların meydana çıxması mübadilə və ticarətin inkişafına səbəb oldu.

Tədqiqat işi milli və beynəlxalq valutaların iqtisadiyyatda oynadığı rolun öyrənilməsinə həsr olunub. Valyutanın miqdarının dəyişilməsi inflyasiya, gəlirlər, buxarılış, faiz tarifləri kimi müxtəlif makroiqtisadi göstəricilərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın aktuallığından irəli gələrək işdə pulun funksiyası, iqtisadiyyatda pulun miqdarını ölçən pul aqreqləri nəzərdən keçirilir. Pula tələbat, pul təklifləri və pul

bazarındaki tarazlığın analizi aparılır.Pul tələbatının asılı olduğu amillər, mərkəzi bankın və kommersiya banklarının iqtisadiyyatda pul təklifinə necə təsir göstərməsi nəzərdən keçirilir.Analiz, iqtisadiyyatda pulun faiz tariflərinin necə əhəmiyyət daşdığını başa düşməyə kömək edən, sadə iqtisadi konsepsiyalara əsaslanır.Bu analiz iqtisadiyyatda qiymətlərin səviyyəsinin pulun miqdarı ilə sıx bağlı olduğunu nümayiş etdirir.Sonda pul siyasətinin aparılması ilə əlaqədar məsələlərə baxılacaq.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin fəaliyyəti və onun dinamikasına təsir dən amillər problemi iqtisad elminin klassiklərinin və xarici ölkələrin bir çox görkəmli alimlərinin əsərlərində müxtəlif səpkilərdən tədqiq edilərək öyrənilmişdir. Bu alimlərin arasında K.C.Arou, İ.T.Balabanov, Q.A.Birman, V.V.Bulatov, A.Ş.Kovalevoy, N.V.Kolçinoy, A.A.Kilyaçkov, R.Levin, R.S.Merton, A.S.Şapkin və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Ə.X.Nuriyev, A.B. Abbasov, Ş.Ə.Axundov, T.N.Əliyev, Q.N.Manafov, V.M.Niftullayev, K.R.Paşayev, K.A.Şahbazov, A.S.Səmədov və başqaları ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən biznesin iqtisadi problemlərinə dair dəyərli tədqiqatlar aparmış və sanballı monoqrafiyalar çap etdirmişlər. Maliyyənin aktual problemləri Ş.H.Hacıyev, D. A. Bağırov, B.X.Anaşov, A.F.Musayev, M.X.Meybuliayev, S.M.Məmmədov, M.X.Həsənli, M.M. Sadıqov, A.Ş.Şəkərəliyev və digərlərinin əsərlərində geniş tədqiq olunmuşdur. Lakin ölkədə maliyyə bazarının inkişafı və onun dinamikasına təsir edən məsələlər kifayət qədər öyrənilməyib.

Həmçinin qeyd etmək istərdim ki, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Elşad Səmədzadə ayrı-ayrı xronoloji cərcivədə ərsəyə gətirdiyi : “Государственные закупки Азербайджанской Республики: реалии и перспективы / Beynəlxalq Forum. Orta Asiya və Cənubi Qafqazda dövlət satınalmaları, İsık-Kul, 21-24 aprel 2009”, “Kuresel krizin anlamı və çıxış yolları haqda/Kuresel Finansial Krizin Türk Cumhuriyetleri ekonomilerine etkiler. Qazi Universiteti, Kartürk, Türksöy, Antalya, may 2009”, “Bank şəffaflığı maliyyə axınlarının artım amili kimi. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). - B.: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2009. -

474 səh.”, “Fəal xarici iqtisadi siyasət davamlı inkişafın mühüm amili kimi/ Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Beynəlxalq elmipraktik konfransın materialları. Bakı, 27-28 iyun 2012-ci il.”, “Ən güclü nəzarət vicdandır ” “Maliyyə nəzarəti dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi”, və.s kimi elmi tədqiqat işləri, eyni zamanda müəllifi olduğu mühazirə mətnləri maliyyə bazarlarının müfəssəl şəkildə öyrənilməsi baxımından qiymətli mənbələrdəndir.

Bu baxımdan, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə bazarlarının dinamikasına təsir edən amillərə dair elmi araşdırmaların aparılması mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Bütövlükdə, qeyd edilənlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafının müasir dövründə maliyyə bazarlarının inkişafı və onların biznesin inkişafına təsiri məsələlərinin öyrənilməsinin aktuallığını müəyyən edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi bazar münasibətləri şəraitində beynəlxalq və milli valyuta sistemlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin kompleks təhlil edib qiymətləndirmək və maliyyə bazarının iqtisadi inkişafında rolunun artırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- ❖ Valyuta sisteminin təşkili və təkmilləşdirilməsinin elmi metodoloji əsaslarının tətqiqi
- ❖ Müasir valyuta siyasəti və konsepsiyalarının xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi
- ❖ Beynəlxalq valyuta sisteminin inkişaf mərhələlərinin araşdırılması
- ❖ Qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq maliyyə sistemində rolunun öyrənilməsi
- ❖ Beynəlxalq və valyuta sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- ❖ Ölkələr arasındakı valyuta müharibələrinin dünya iqtisadiyyatının dayanıqlılığına təsirinin tədqiqi
- ❖ Milli valyuta siyasətinin iqtisadi inkişafda rolunun müəyyənləşdirilməsi
- ❖ Qlobal maliyyə bazarlarının müasir vəziyyətinin öyrənilməsi
- ❖ Qlobal valyuta sisteminin inkişaf perspektivlərinə dair təklif və tövsiyələrin verilməsi

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Tədqiqat işi bir neçə metodlarla həyata keçiriləcəkdir, bunlardan birincisi analiz metodudur. Bu metod vasitəsilə müasir dünya valyuta bazarlarının təhlili və qiymətləndirilməsinə dair bir sıra tədqiqat işi və ədəbiyyatlar araşdırılmışdır. İkinci metod müqayisəli metoddur. Bu metod vasitəsilə sonda analiz edilən tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar qarşılaşdırılacaqdır. Araşdırılmış ədəbiyyatlar vasitəsilə sonda ölkədə pul sistemində yönəlik müasir vəziyyət müqayisə ediləcəkdir. Tədqiqat işində birinci və ikinci metodlardan qarşılaşdırılaraq üçüncü bir metoddan istifadə ediləcəkdir. İşin yazılması zamanında lazımi zamanlarda başqa metodlardan istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın əsasını mövzu ilə bağlı yerli və xarici alimlərin elmi əsərləri, informasiya bazasını isə rəsmi statistika, informasiya-analitik agentliklərin materialları, yerli və xarici mətbuatda yer almış məlumatlar, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Mərkəzi Statistika Komitəsinin və digər rəsmi İnternet saytlarında yer almış məlumatlar təşkil edir..

Materialların qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi təhlil, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə, qrafik tədqiqatlar, analiz-sintez üsullarından və digər tədqiqat metod və üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Milli Bankın, Qiymətli kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatları, ayrı-ayrı biznes subyektlərinin ilkin hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat işində müqayisə, iqtisadi statistik təhlil, elmi abstraksiya, proqram məqsədli yanaşma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən biznes subyektləri seçilmiş, onun predmetini isə bazar münasibətləri şəraitində biznesin inkişafında maliyyə bazarının rolunun artırılmasının nəzəri-praktiki məsələləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- -iqtisadi inkişafı ilə valyuta bazarının qarşılıqlı əlaqəsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır;
- -dinamik inkişafına valyuta bazarının təsir mexanizmi və maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi sahəsinə cəlb edilməsi kanalları müəyyənləşdirilmişdir;
- - valyuta bazarlarının inkişafına təsir edən amillərin düzgün tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- - valyuta bazarlarının təşkilinə təsir edən amillərin mütərəqqi formalarının tətbiqi imkanları əsaslandırılmışdır.

İşin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəaları, əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrə dair 1 teziz və 1 məqalə çəo olunmuşdur.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqat işində əldə edilən nəticə və təkliflərdən pul bazarlarının təkmilləşdirilməsində, biznes-planların hazırlanmasında, ali məktəblərdə, eləcə də elmi-tədqiqat müəssisələrində istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, səkkiz paragraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Резюме

Развитие взаимных экономических отношений между государствами в процессе глобализации в современном мире имеет особое значение с точки зрения обеспечения общего экономического развития, а также в сочетании усилий по предотвращению кризисов и экономических катастроф, которые

стали более актуальными в последнее время. В зависимости от процессов социально-исторического развития в мире, в котором мы живем, государства отличаются друг от друга по уровню экономического развития. Эти различия могут привести к постоянному развитию мировой экономики, а не только к снижению доходов, но и к другим социальным проблемам, начиная с упадка жизни населения. В частности, финансовый кризис, возникший во время экономического кризиса, может распространиться на другие страны, что способствует дальнейшему расширению кризиса. Естественно, что продвижение глобальных инициатив по предотвращению этих негативных тенденций стало исторической необходимостью, и международные организации, такие как Международный валютный фонд и Всемирный банк, сегодня стали важными финансовыми институтами. Эти международные организации осуществляют важные проекты в решении экономических проблем государств с момента их создания. В этой связи важно изучить, как Международный валютный фонд играет определенную роль в решении проблем развивающихся стран в их экономической жизни. Потому что МВФ в своей деятельности предпочитает решение финансовых проблем большинства стран этой категории.

Валюта является одним из самых важных открытий человечества, и их появление привело к обмену и торговле.

Исследование посвящено изучению роли национальных и международных валют в экономике. Изменение суммы валюты может оказать значительное влияние на различные макроэкономические показатели, такие как инфляция, доход, задолженность, процентные ставки.

Рассматривая актуальность исследования, анализируется функция денег, денежные агрегаты, которые измеряют сумму денег в экономике. Анализируется денежный спрос, денежная масса и денежный рынок. Рассматриваются факторы, зависящие от спроса на деньги, влияния центрального банка и коммерческих банков на денежную массу в экономике.

основан на простых экономических концепциях, которые помогают понять, насколько важны процентные ставки денег в экономике. Этот анализ показывает, что уровень цен в экономике неразрывно связан с суммой денег. В конце концов, будет рассмотрена денежно-кредитная политика.

Summary

The development of mutual economic relations between the states in the globalization process in the modern world is of particular importance in terms of ensuring overall economic development, but also in combining efforts to prevent crisis and economic disasters that have become more urgent lately. Depending on the socio-historical development processes in the world we live in, the states differ from each other according to the level of economic development. These differences can lead to the continual development of the global economy, and not only the decline in income, but also to other social problems, beginning with the decline in the lives of the population. Especially, the financial crisis that has emerged during the economic crisis has the potential to spread to other countries, which contributes to the further expansion of the crisis. Naturally, the promotion of global initiatives to prevent these negative trends has become a historic necessity, and international organizations such as the International Monetary Fund and the World Bank have emerged today as important financial institutions. These international organizations have been implementing important projects in solving the economic problems of the states since their establishment. In this regard, it is important to examine how the International Monetary Fund plays a role in addressing the problems of developing countries in their economic life. Because the IMF in its activities prefers the solution of financial problems of most of the countries in this category.

Currency is one of the most important discoveries of humanity, and their appearance has led to exchange and trade.

The study is dedicated to studying the role of national and international currencies in the economy. Changing the amount of currency can have a significant impact on various macroeconomic indicators, such as inflation, income, debt, interest rates.

Looking at the relevance of the research, the function of money, monetary aggregates that measure the amount of money in the economy are analyzed. Analysis of money demand, money supply and money market is conducted. Factors dependent on money demand, impact of central bank and commercial banks on money supply in economy are considered. is based on simple economic concepts that help us understand how important the interest rates of money are in the economy. This analysis demonstrates that the level of prices in the economy is inextricably linked with the amount of money. In the end, monetary policy will be addressed.